

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXI. évfolyam

2024. 1. szám

FONS XXXI. 2024. 1. sz.

E számunk szerzői

Gulyás Kristóf (PPKE BTK, TDI, PhD hallgató),
Horváth Réka (ELTE BTK, TDI, PhD hallgató),
Jelenfi Róbert (ELTE BTK Kora újkori magyar történelem Doktori Program,
PhD hallgató),
Pilikta László (ELTE BTK, PhD hallgató),
Török Karola (ELTE BTK Kora újkori magyar történelem Doktori Program,
PhD hallgató)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem;
PPKE = Pázmány Péter Katolikus Egyetem; TDI = Történelemtudományi
Doktori Iskola

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti
Kulturális
Alap

*

A címlapon

*Az egykori győri városháza, ma Győr Megyei Jogú Város Levéltárának épülete.
Csányi Károly felvétele 1932 körül. In: Stengl Marianne: Győr műemlékei.
Győri Szemle 3. (1932) 7–9. szám 232. és 233. oldal között*

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

Gulyás Kristóf

Elemzési szempontok Moson vármegye XVIII. századi
vallástörténeti iratainak feldolgozásához..... 3

Horváth Réka

Rebélió, nemesi összeesküvés, felkelés? II. Rákóczi Ferenc
a londoni hetilapokban 1701–1702-ben 33

Jelenfi Róbert

Koronázás és országgyűlés a visszafoglaló háború alatt.
Az 1687/88. évi pozsonyi diéta a *Gazette de France* hasábjain ... 63

Pilikta László

Városi előjárók az iskolapadban. Győr mezőváros 1650–1743
közötti főbíróinak iskoláztatása 109

Török Karola

Bibliakiadások és bibliafordítások a fejedelemség kori
erdélyi iskolai könyvtárakban 131

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXI. évfolyam

2024. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS, TERNOVÁ CZ BALINT szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Az Alapítvány számlaszáma: OTP 11705008-20464819

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

GULYÁS KRISTÓF

ELEMZÉSI SZEMPONTOK MOSON VÁRMEGYE XVIII. SZÁZADI VALLÁSTÖRTÉNETI IRATAINAK FELDOLGOZÁSÁHOZ¹

Bevezetés, témamegjelölés

„A magyar egyháztörténetírás a forráskutatás helyszíneiként elsősorban és szinte kizárólagosan a Primási Levéltárt, az egyházmegyei, a plébániai levéltárakat vette figyelembe, a világi levéltárak közül pedig a Magyar Országos Levéltárat. A megyei levéltárak érdemben fel sem merültek olyan szempontból, hogy belőlük egyháztörténeti források nyerhetők.” — jegyezte meg Gözsy Zoltán az elsősorban tudományos ismeretterjesztési tevékenységéről ismert Múlt-kor történelmi portálon megjelentetett cikkében.² A pécsi egyetemen oktató történész programadás-szerű közleményében nemcsak az általa részben feltételezett, részben (a dunántúli levéltárak esetében) ismert gazdag forrásbázis kutatásokban való elhanyagoltságát, figyelmen kívül hagyását vetette fel, hanem azok felhasználhatóságával kapcsolatban is javaslatot tett. Több témában konkrét esetekkel, példákkal demonstrálta is az iratanyag hasznosságát; példákat hozva a templomhasználat, a vallási élet, erkölcsi szabályozások, valamint a különböző, egymással kapcsolatba kerülő történeti szereplők (plébánosok, települések és a vármegyék) viszonyaira.³

Gözsy Zoltán javaslatai nem voltak előzmény nélküliek: a XIX. század végén és a XX. század elején több olyan munka is született, mely egyes vármegyék vallástörténetére is — hol nagyobb, hol mérsékeltbb — hangsúlyt helyeztek; adott esetben egy-egy tudományos probléma elemzését vármegyei keretek közé helyezve végezték el, felhasználva a *protocollum*-kötetek forrásszövegeit is.⁴

1 A tanulmány szövege a 2023. április 20-án Szombathelyen, a szerző *Közösség, életmód, kultúra: Narratívák a kora újkorból* konferencián elhangzott *Adalékok a barokk kori vallásosság történetéhez — Moson vármegye vallástörténeti iratai elemzésének néhány tanulsága* című előadásának bővített és átdolgozott verziója. A tanulmányban szereplő külföldi településnevek azonosítását *Lelkes*, 2011. segítségével tettem meg. A továbbiakban a kérdéses települések magyar nevét fogom használni, mai nevüket kizárólag első tanulmányon belüli említésükkor nevezem meg.

2 Gözsy, 2006. A cikk teljes terjedelmében olvasható: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=12992> (utolsó megtekintés: 2023.07.13.).

3 Gözsy, 2006.

4 Témámmal kapcsolatban ki kell emelnem Vanyó Tihamér Sopron vármegye egyházi viszonyaival foglalkozó kismonográfiáját (*Vanyó*, 1928.), és a Moson vármegye történetét feldolgo-

Ugyanakkor (feltehetőleg részben e cikknek is köszönhetően) a 2000-es évek közepétől fogva számos tanulmány és monográfia született, melyek legalább részben a vármegyénél fellelhető forrásokra is támaszkodtak.⁵ Fontos, a vármegyei levéltárak vallástörténeti⁶ anyagára való figyelemfelhívásként is hatott a Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) *Forrásaink a reformációról* című kötet-sorozat, melyben az MNL levéltárainak anyagából közöltek jelentős mennyiségű vallástörténeti (elsősorban a reformált vallásokra vonatkozó, de a katolikus egyház történetéhez is érdekes adalékokkal szolgáló) anyagot.⁷

Tanulmányommal ehhez a kutatási vonalhoz szándékozom kapcsolódni, bemutatva és összegezve eddigi tapasztalataimat, melyekre a Moson vármegyei iratanyag vizsgálatával tettem szert. Nem áll azonban szándékomban az, hogy teljeskörű leírást és elemzést adjak a Moson megyei lakosság barokk kori vallássosságáról, erre egyrészt hely hiányában nincs lehetőségem, másrészt a teljes képmegrajzolásához további kutatások is szükségesek.⁸ Írásomban így elsősorban a

zó, első tudományos igényű megírt történeti monográfiákat (*Major*, 1868., valamint *Major*, 1886.), melyeket a vármegye néhai alispánja, Major Pál (1818–1890) tett közzé. Szintén meg kell említeni Magyaróvár kora újkori történetéhez fontos adalékokkal szolgáló helytörténész és levéltáros, Mihály Ferenc (1921–2017) tanulmányait. A város és a vármegye vallástörténetével foglalkozó munkái alapján feltételezhetjük, hogy noha nem a vármegyei iratokra támaszkodott, mint fő forráscsoportra, azoknak jelentős részét olvasta, ismerte. Erre jó példa Bél Mátyás általa lefordított munkájához írt tanulmánya – lásd: *Bél*, 2013. 7–33. p.

- 5 A számos tudományos munka közül – a teljesség igénye nélkül – meg kell említenem Gözsy Zoltán tanulmányait (*Gözsy*, 2013b. 56–79. p.) és forráselemzéseit (*Gözsy*, 2013a. 113–144. p.), Forgó Andrásnak a kései konfesszionizáció magyarországi jelenségeiről írott munkáját (*Forgó*, 2015. 92–109. p.), Bárh Dániel alsópapság és a plébániák helyzetét elemző tanulmányait (*Bárh*, 2013. 9–42. p.; *Bárh*, 2019. 197–210. p.); Szuly Rita vasi főesperesség alsópapságról szóló doktori értekezését (*Szuly*, 2021.), és Dominkovits Péter főlevéltáros, az MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárának igazgatójának tanulmányát (*Dominkovits*, 2000. 267–274. p.) – utóbbi tanulmány megelőzte Gözsy Zoltán fentebb idézett 2006-ban megjelent cikkét.
- 6 Fontos megjegyezni, hogy jelen tanulmányomban a „vallás” szó alatt kizárólag a Moson vármegye területén működő, pontos hitrendszerrel és (nyilvános vallásgyakorlat engedélyezése esetén működőképes) szervezettel rendelkező vallásokat (római katolikus, evangélikus, református, zsidó) értem. A vallás fogalmával kapcsolatos kérdéseket bővebben lásd: *Hamilton*, 1998. 11–35. p.
- 7 Moson vármegye kiadott iratait lásd: *Forrásaink a reformációról*.
- 8 Itt elsősorban a Győri Egyházmegyei Levéltár iratanyagának mosoni vonatkozású forrásanyagának teljeskörű feltárását értem. A munka elvégzését azért is vélem szükségesnek, mert a XVIII. századi vizitációs anyag töredékes állapotban maradt fent; ennek az iratanyagnak összeállítása, elemzése és értelmezése doktori disszertációm egyik célja.

vármegyei iratanyagra fogok koncentrálni: ismertetni fogom Moson vármegyére és társadalmára vonatkozó legfontosabb adatokat, a forrásanyag mennyiségét, rendelkezésének módját és értelmezését, valamint konkrét források feldolgozásának bemutatásán keresztül annak felhasználhatóságát igyekszem demonstrálni.

A tér és lakossága — Moson vármegye a XVIII. században

Vizsgálatom terét Moson vármegye tölti be, mely Magyarország nyugati határterületén, a Dunántúl észak-nyugati sarkában helyezkedett el. A vármegye földrajzi sajátossága, hogy területe nyugati, déli és észak-keleti irányba zárt, észak-nyugati, északi és dél-keleti irányba viszont nyitott volt; Nyugaton a Fertő-tó, délen a Hanság, észak-keleten pedig a Szigetköz és a Duna fogta közre.⁹ A területet négy jelentős település fogta közre: Bécs, Pozsony, Győr és Sopron. Fontos kiemelni, hogy a vármegye települései között szabad királyi város nem volt; azok vagy mezővárosok (*oppidum*), vagy falvak (*pagus*) voltak.¹⁰

A területen két, a római katolikus hit terjesztésében elkötelezett család (Habsburg és Esterházy) négy jelentős méretű uradalom (magyaróvári uradalom — Habsburg család; boldogasszonyi uradalom — herceg Esterházy; köpcsényi uradalom — herceg Esterházy; Gátai [lajtakátai] uradalom — gróf Esterházy), valamint három területileg kisebb — de a katolikus hit terjesztésében hasonlóképpen elkötelezett főnemesi családok kezében lévő — birtok (oroszvári — gróf Zichy; dunacsúnyi — gróf Szapáry; parndorfi — gróf Harrach) osztozott.¹¹ Ezenkívül birtokosok voltak a győri és szombathelyi káptalanok, valamint a Heiligenkreuz-i ciszterci apátság és a győri jezsuiták is.¹² Az alacsony létszámú kis-és köznemes-

9 Részletesen lásd: *Haller*, 1998. 17–77. p.

10 A mezővárosok és falvak száma a korszakban vagy változó volt, vagy a különböző összeírásokban szereplő adatok pontatlanságával magyarázhatjuk a kisebb-nagyobb eltéréseket. Az 1713. évi vizitáció 14 települést sorolt be mezővárosi kategóriába (az adatokért lásd: *CV Moson*, 1713. 3–108. p.). Bél Mátyás vármegyeleírása csak 9 települést említ mezővárosként (*Bél*, 2013. 39–117. p.), míg az 1773. évi adatok alapján összeállított *Lexicon Locorum* 11-et (*Lexicon Locorum*, 1920. 137–138. p.). Magyaróvár azon törekvése, hogy saját magát megváltssa és szabad királyi városi rangra emelkedjen kudarcot vallott, részben a Rákóczi-féle felkelés és szabadságharc hadműveleteinek pusztítása, részben a térségben dúló pestisjárvány anyagi következményei, de elsősorban a helyi polgárság belső megosztottsága miatt. Részletesen lásd: *Mihály*, 2004. 71–81. p. és *Mihály*, 1979. 71–89. p.

11 Részletesen lásd: *Bél*, 2013. 59–60.; és *Horváth G.*, 2013. térképmelléklet – III.

12 Lásd: *Bél*, 2013. 60.

ség nem kísérelte meg a fellépést a nagybirtokosokkal szemben, erre feltehetőleg sem ereje, sem szándéka nem volt.¹³

A vármegye határát Királyudvartól a Lajta folyó alkotta egészen Lajtakátáig (ma: Gattendorf, Burgenland, Ausztria). Ezekután a vármegye határvonala északkeleti irányba folytatódott — kivételt képzett a nemesvölgyi (ma: Edelstahl, Burgenland, Ausztria) kiszögellés — egészen a Duna vonaláig. Fontos megjegyezni, hogy a Szigetközben ekkor csak Feketeerdő, Arak, Kálnok és Magyarkimle falvak, valamint Halászi mezőváros tartozott a vármegyéhez; további települések csak a dualizmuskori vármegyerendezést követően kerültek Moson vármegyéhez.¹⁴

A XVIII. század folyamán három etnikum (a német, magyar és horvát) és négy vallás (a római katolikus, az evangélikus, a református és a zsidó) jelenléte határozta meg a vármegye társadalmának képét.¹⁵ A lakosság többségét németek alkották, akik elsősorban a vármegye északi és nyugati részét foglalták el, de megtalálhatjuk képviselőiket a vármegye keleti (Magyaróvár, Moson, Kálnok) és déli részén (Lébény) is.¹⁶ Felekezetiileg többségük a katolikus egyházhoz tartozott, de jelentős evangélikus közösséget alkottak Hegyeshalomban, Levélen, Zurányban, Miklóshalmán, Gáloson (ma: Gols, Burgenland, Ausztria), Magyaróváron, Lébényben (itt a helyi magyarság képviselőivel együtt), Oroszváron, valamint a

13 A vármegyei nemesség alacsony létszáma már a kortársaknak is feltűnt; maga Bél Mátyás is úgy nyilatkozott művében, hogy „[k]öznemest kevesebbet tudunk ebben a vármegyében felsorolni, mint másutt” (Bél, 2013. 59.). Ennek okaként a nagybirtokok térfoglalását jelölte meg (Bél, 2013. 59–60.). Hasonló megállapításra jutott Dominkovits Péter is (Dominkovits, 1996. 203–218. p.). Magatartásukkal kapcsolatban jellemző példa, hogy a vármegye vallási szempontból nem állt „ellenzéki” oldalon a XVIII. századi országgyűléseken (lásd: Szijártó M., 2009. 87–101. p., különös tekintettel 96–99. p.); ezenkívül a köznemesség tagjai is kivették részüket a katolikus hit terjesztésének ügyében. Közülük ki kell emelni Zsidanits Istvánt és feleségét, akik előbb tízezer, majd kétezer forintot alapítványt tettek a Kegyes Tanítórend Magyaróvárra való telepítésének érdekében. Az alapítást bevallottan a tehetséges katolikus tanulók felkarolása, így a katolikus vallás kedvezőbb helyzetbe hozása vezette (lásd: Bél, 2013. 31. p. és Mihály-Szakály-Szirányi, 1989. 13. p.).

14 Ez elsősorban etnikai szempontból érdekes adalék, hiszen kérdéses szigetközi települések ([Duna]kiliti, [Duna]remete, Kisbodak, Püski, Lipót, Darnó és Zseli) jelentős mértékben növelték a magyarság számarányát (bővebben lásd: Major, 1886. 25. p.). A Szigetköz lakossága a magyar etnikumhoz tartozott, ez alól Kálnok (1713-tól csak németek lakták) és Magyarkimle (német és horvát elemek keveredése a magyarsággal) képeztek kivételt (CV Moson, 1713. 7–11. p.).

15 Horváth G., 2013. Térképmelléklet V. és Gulyás, 2021a. 109–115. p.

16 Horváth G., 2013. Térképmelléklet IV.

század elején Köpcsényben is.¹⁷ Felekezeti hovatartozásuk e tekintetben megfelelt a korra jellemző országos sémáknak.¹⁸ Hasonló sémát követtek a vármegyei horvátság képviselői, akik a források szerint már a XVII. században végbement katolikus expanzió előtt is a katolikus valláshoz tartoztak.¹⁹ A helyi horvátság képviselői gyakran választották az egyházi karriert, így jelentős támaszt nyújtottak a katolikus expanciónak.²⁰ A vármegyei magyarság elsősorban a Szigetköz településeit (Halászi, Arak, Magyarkimle, Feketeerdő) és a délkeleti településeket (Magyaróvár, Moson, Lébény, Mosonszentmiklós, Mecsér, Pusztasomorja) lakták, de képviselőik jelen voltak Köpcsény és Oroszvár mezővárosokban is. A XVIII. század elején a magyar lakosok jelentős része — főleg a Szigetközi lakosok — a református vallás követője volt, hivatalos vallási szervezeteiket azonban akkorra felszámolták; a református vallás követőiről a XVIII. század közepén elhallgatnak a források.²¹

Fontos kiemelni, hogy a református valláshoz hasonlóan az evangélikus vallásnak sem volt a vármegyében hivatalosan kiépült szervezete, a településeken nem szolgáltak sem lelkészek, sem tanítók.²² Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az egyházi, állami „igazgatás” vagy a földesúri megbízottak ne lettek volna tudatában jelenlétüknek, vagy annak, hogy közülük sokan artikuláris helyeket (főleg Pozsonyt, esetleg Sopront) kerestek fel nyilvános istentiszteleti célból.²³ Az

17 A Moson vármegyei németiség többsége az 1670-es évekig még az evangélikus egyházhoz tartozott. Részletesen lásd: *Gulyás*, 2021a. 110–112. p.

18 Vö. Ács Zoltán munkájának megállapításaival (*Ács*, 1986. 43., 112–114. és 163–170. p.), valamint *Bél*, 2013. 52–56. p. és *Haller*, 1998. megállapításaival.

19 Vö. *Haller*, 1998. 81–82. p., és *Gulyás*, 2021a. megállapításaival.

20 *Haller*, 1998. 81–82.

21 Vö. *Nagy*, 1828. 202–204. p. Az 1713-as vizitáció még jelentős református lakosságot jelzett Halászi községben, ezt követően a közösség – feltehetően a magyaróvári uradalom nyomására, valamint vármegyei artikuláris hely, lelkipásztor és tanító hiányában – elenyészett (az uradalom felől érkező nyomás nagyságának némileg ellentmond, hogy a szintén uradalomhoz tartozó Zurány [korabeli és mai nevén: Zurndorf, Burgenland, Ausztria], Miklóshalma [korabeli nevén Miklósfalu, ma: Nickelsdorf, Burgenland, Ausztria], Hegyeshalom és Levél településeken az evangélikus közösségek – ha visszább is szorultak – képesek voltak megmaradni és a II. József által kiadott toleranciarendeletet követően hivatalosan is újjá tudták szervezni magukat). A vármegyei protestánsok történetével kapcsolatban lásd: *Fazekas*, 2014a. 196–215. p., valamint *Haller*, 1998. 122–130. p. A református és evangélikus egyházak vármegyei térvesztése a XVIII. század első negyedével bezárólag történt meg. Ennek a folyamatnak statisztikai feldolgozását és hatásait részletesen lásd: *Gulyás*, 2021a. 105–128. és *Gulyás*, 2021b. 36–51. p.

22 Vö. *Lexicon Locorum* adatait, valamint *Gulyás*, 2021a. 115–116. p.

23 Vö. *Payr*, 1924. 554–555. p. és *Horváth G.*, 2013. 73–74. p.

azonban biztosnak tűnik, hogy I. Lipót 1705. és Esterházy Pál 1713. évi halálával nyugodtabb korszak köszöntött rájuk; noha közösségeiket továbbra sem szervezhették újra, a statisztikai adatok alapján létszámuk kis mértékben még emelkedni is tudott.²⁴

A vármegyei vallástörténeti iratanyag jellemzői²⁵

Moson vármegye XVIII. századi történetének kutatását jelentős mértékben megkönnyíti azok a mutatókönyvek,²⁶ melyeket a vármegye néhai levéltárosa, Molnár István és Szále János táblabíró készítették el a XIX. század közepén.²⁷ Mivel a mutatókönyvekben rövid tartalmi leírást is kapunk az egyes forrásokról, így nem csak a meglévő iratanyag tanulmányozására, hanem az időközben elveszett dokumentumokban szereplő információkra való következtetésre is van lehetőségünk. Ez rendkívül fontos volt kutatásomban, hiszen több protocollumkötet elveszett az idők során,²⁸ és a szálas iratok között is — témaként eltérő mértékű — hiány volt tapasztalható.²⁹

- 24 Vö. *Gulyás*, 2021a. 112. p. Az emelkedés alatt kizárólag számosságot kell érteni. A katolikus vallást követőkhöz képest az evangélikusok számaránya jelentősen romlott, 20%-ról 10%-ra.
- 25 Moson vármegye vallástörténeti iratainak vizsgálatát két okból kezdtem meg. Egyrészt az egyházi levéltárakban fentebb említett látszólagos forráshiány miatt kézenfekvőnek tetszett, hogy a vármegyei iratanyag vizsgálatával részlegesen pótoljam a hiányokat. Másrészt korábbi kutatásom alkalmával a Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Fióklevéltárának levéltárosa, Beregszászi Balázs jelezte, hogy a vármegyei levéltárban található 20 darab szálas irat, melyek a vármegyei protestánsok történetére vonatkoznak és II. József uralkodása alatt (1780–1790) keletkeztek. Ezúton is köszönöm segítségét és tanácsait!
- 26 Levéltári jelzetük: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 124. 1700–1725., MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 125. 1726–1749., MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 126. 1750–1775. és MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 127. 1776–1785.
- 27 Részletesen lásd: *Hegedűs*, 2001. 56–76. p. Molnár és Szále szerepére konkrétan: 64–65. p.
- 28 Az elveszett kötetek között vannak az 1702–1704-es időszak kötete, valamint az 1783-as és az 1784-es évek kötetei. Míg az 1702 és 1704 közötti protocollumok hiányát feltehetőleg az magyarázza, hogy a Rákóczi szabadságharc alatt a vármegyei levéltárban lévő iratanyagot a győri káptalan vette át megőrzésre, az 1783. és 1784. évek kötetének hiányának oka egyelőre ismeretlen. Részletesen lásd: *Hegedűs*, 2001. 57–58. p.
- 29 Jellegzetes példa a forrásvesztésre a katolikus kisiskolai tanítók személyeiknek és jövedelmüknek összeírásainak esete, melyek egy 1774-ben készített, 1775-ben iktatott iratot leszámítva teljes mértékben elvesztek. A kérdéses irat jelzete: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1775/162-1/2/4746. Szerző által elkészített elemzése jelenleg megjelentetése vár.

A vármegye vallástörténeti forrásai két formában hagyományozódtak az utókorra: a protocollum-kötetek bejegyzéseiként és egyes iratként. Kutatásom első lépése az volt, hogy felmérjem, mekkora forrásmennyiség áll rendelkezésre a kutatásomhoz (ennek eredményét lásd: 1. grafikon). Ezt viszonylag egyszerű módszerrel végeztem el, a mutatókönyvek címszavainak áttekintésével.

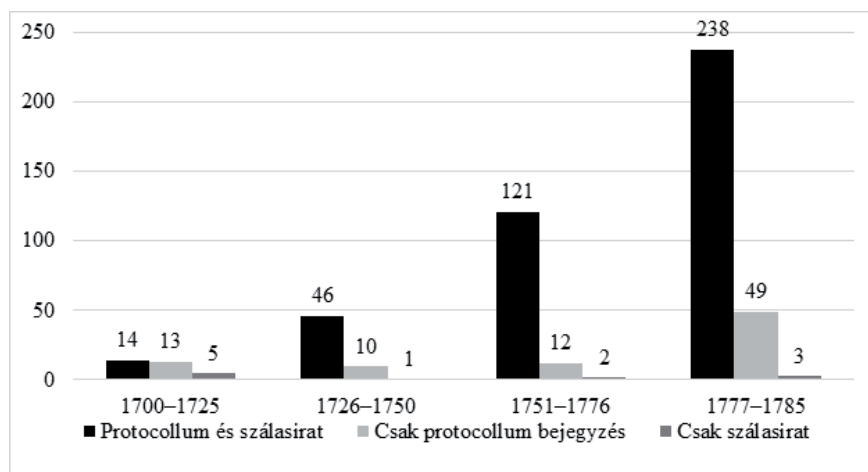
Vizsgálódásaimat öt fázison keresztül folytattam le, melyek során különböző típusú címszavakra fordítottam kiemelt figyelmet. Az öt fázis témaköreit a következőképpen csoportosítottam:

1. Azon iratok és bejegyzések, melyek valamilyen kizárólag felekezatiséggel kapcsolatos fogalmat („ágostai hiten lévő...”, búcsú, ünnep, templom, körmenet, *processio*) jelöltek.
2. Azon iratok és bejegyzések, valamilyen felekezatiséggel kapcsolatos munka-vagy feladatkört (pap, prédikátor, miniszter, szerzetes, szerzetesrendek, tanító stb.) jelöltek.
3. Azon iratok és bejegyzések, melyek a vallásosságból eredő egyéb, első kategóriába nem eső magatartásformákat (kegyesség, kegyes adományok) jelöltek.
4. Azon iratok és bejegyzések, melyeket elsősorban településekhez kötötten vezettek fel a mutatókönyvbe, de témájuk szerint a vallásossággal állnak összefüggésben. Ebben a fázisban elsősorban adott helységekből tartózkodó személyekkel (plébánosok, tanítók, prédikátorok) és intézményekkel (isptályok, kórházak) kapcsolatos iratokat leltem fel.
5. Végül a teljes mutatókönyvek átnézését végeztem el annak érdekében, hogy azon esetleges iratokra, melyeket a fenti módokon nem tudtam megtalálni, ráleljek. Mivel a mutatók készítői precíznek mondható munkát végeztek, ebben a fázisban csak néhány olyan iratra bukkantam, melyet vallási szempontból relevánsnak véltem, elsősorban az 1700 és 1725 közötti időszakban.

A protocollumokban lévő bejegyzéseket, valamint a szálas iratokat minden esetben kikértem megtekintésre, így meggyőződhettem az irat tartalmáról, vagy adott esetben annak hiányáról, lappangásáról. Ki kell emelnem, hogy előfordult kis számba az, hogy egyes ügyeket kétszer tüntettek fel a mutatókönyvekben; ebben az esetben az adott ügy mutatókönyvi duplikálását az általam épített adatbázisban jelöltem, de a statisztikába egy, összetartozó ügyként vezettem fel. Ez a jelenség leginkább az amúgy is jelentős iratmennyiséget hozó 1785. évre volt jellemző, ott 10 ilyen esetet figyeltem meg.

A forrásanyag átnézését követően három iratkategóriát állítottam fel: azon források csoportját, melyek esetében mind a protocollum bejegyzése, mind a szá-

las irat megtalálható volt a levéltári anyagban (összesen 419 esetről van szó); második csoportba azokat a forrásszövegeket soroltam be, melyek kizárólag a protocollum-kötetekbe tett bejegyzéseként maradtak fent (összesen 84 bejegyzés); harmadik csoportba pedig azon dokumentumokat soroltam, melyek nem kerültek iktatásra a vármegyei jegyzőkönyvben, kizárólag a szálas iratok között lelhetőek fel (összesen 11 dokumentum). Előzetes feltételezésem az volt, hogy az iratanyag mennyisége exponenciális növekedést fog mutatni a vizsgált időtartamban való előrehaladás során. Fontos megjegyezni, hogy kutatásomat jelenleg még nem zártam le, a lentebb közölt adatok mennyisége biztosan nőni fog.³⁰

1. grafikon: *A vallástörténeti iratok mennyiségi eloszlása 25 éves lebontásban*³¹

Ha a forrásanyagok mennyiségét kizárólag a mutatókönyvi logika alapján csoportosítjuk (25-25 évenként, valamint 1776-tól 1785-ig, Moson és Győr vár-

30 Többek között a jelentős mennyiségű iratot jelentő zsidóösszeírások megvizsgálására és számbavételére a mosonmagyaróvári levéltár költözése miatt még nem volt lehetőségem.

31 Adatok forrásai: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 124. 1700–1725., MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 125. 1726–1749., MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 126. 1750–1775. és MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 127. 1776–1785.

megyék első összevonásáig³²), akkor előzetes feltevésemet igazoltnak lehet tekinteni. Míg 1700 és 1725 között 32 vallástörténeti forrást találunk (ez 1,28-as évenkénti átlagot jelent),³³ addig 1726 és 1750 között ennek csaknem dupláját, 57 darabot (évenkénti átlag 2,28 dokumentum).³⁴ 1751 és 1776 között már 135 darab forrásról tudósítanak a mutatókönyvek (5,4 darabos évenkénti átlaggal);³⁵ 1777 és 1785 között pedig már kiugróan magas számértékkel szembesülünk (290 darab dokumentum, ami 32,22-es[!] évenkénti átlagot jelent).³⁶ Ezekkel az adatokkal azonban három okból is óvatosan kell bánni.

1. A források számának növekedése nem egyenletes, azok számadatai között jelentős ugrások tapasztalhatóak (részletesen lásd: 2–5. grafikonok). Ennek a kérdésnek az elemzését lentebb teszem meg.
2. A fentebb már említésre került irat- és információvesztés. A mutatókönyvekben szereplő dokumentumoknak csak egy része áll rendelkezésünkre; több tucatnyi elveszett, vagy lappang. Szintén jelentős azon források száma, melyek töredékes állapotban maradtak fenn.³⁷
3. A korabeli vármegyei „közigazgatás” működéséből fakadó probléma. A felsőbb szervektől (elsősorban a Helytartótanáctól) érkező utasítások végrehajtása gyakran hosszú időt vett igénybe (esetleg hiányosan kerültek végrehajtásra), így a vármegye további sürgetéseket, utasításokat kapott. A vármegye működési módszere is tovább növelte a források számát; néha egy-egy utasítás kézhezvételét követően további közgyűléseket kellett összehívni ahhoz, hogy a feladat végrehajtására kijelöljék a megfelelő személyeket. Végül a végrehajtás dokumentuma külön iktatószámot kapott, így egy-egy ügy akár öt-hat, különböző forrásértékű szöveggel is szolgálhat a kutató számára (a folyamat ábrázolását lásd a lentebbi, 5. és 6. ábrákon).

32 Moson vármegye felszámolására tett kísérletek történetét részletesen lásd: *Hartai*, 2000. 153–173. p., különös tekintettel: 156–157. p.

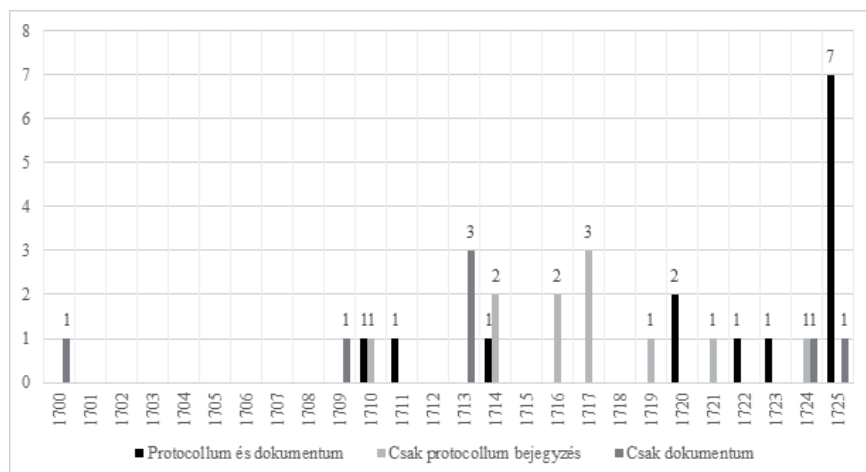
33 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 124. 1700–1725.

34 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 125. 1726–1749.

35 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 126. 1750–1775.

36 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 127. 1776–1785.

37 Példa erre egy, a fentebb említett 1774. évi plébániai jövedelemösszeírás. Jelzete: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1775/162-1/2/4746. Szerző által elkészített elemzése jelenleg megjelentetése vár.

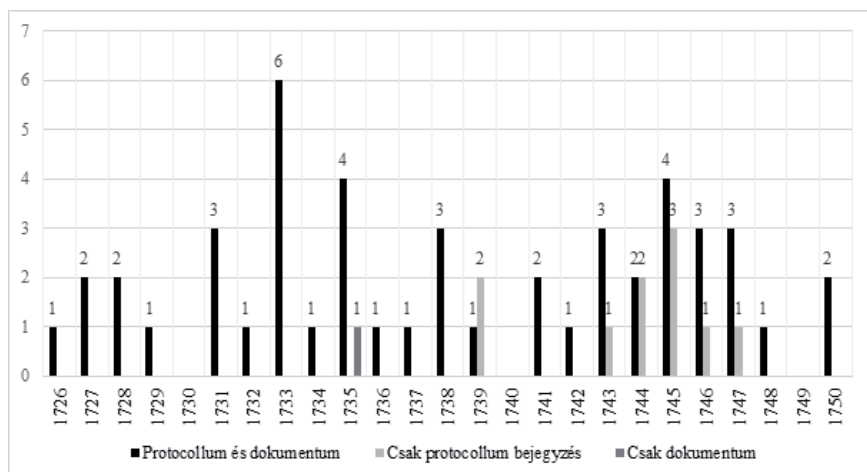
2. grafikon: *Vallástörténeti iratok mennyiségi eloszlása
1700 és 1725 között*³⁸

Mint fentebb említettem, az iratanyag eloszlása nem egyenletes, annak szemügyre vétele számos egyéb apró tanulságot tartogat. Részben igazol eddig ismert szakirodalmi feltevéseket és tételeket; ez alatt elsősorban a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc (és az azzal járó pestisjárvány) alatti „adminisztrációs szünetet”³⁹ (lásd: 2. grafikon), valamint Mária Terézia uralkodásának kései szakaszának és a II. József uralma alatti (végső soron kudarchoz vezető) rendeleti és adminisztrációs irattermelési dömpinget (lásd: 5. grafikon) értem.⁴⁰

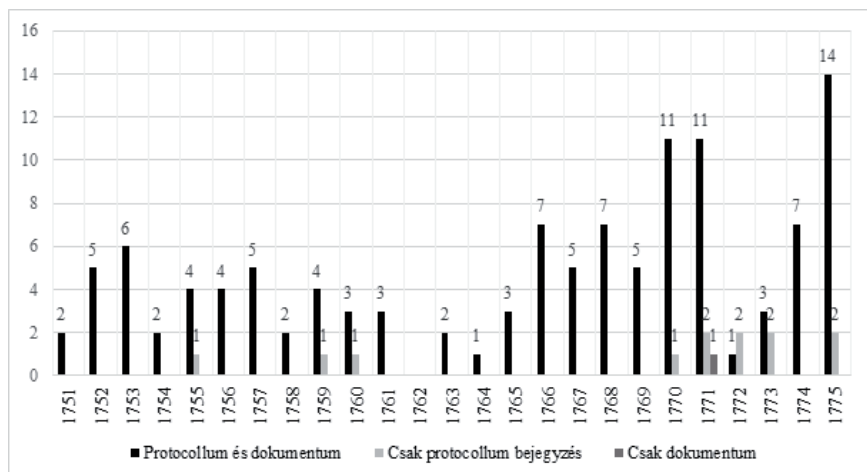
38 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 124. 1700–1725.

39 Lásd: *Hegedűs*, 2001. 57–58. p.

40 Lásd: *Gőzsy*, 2013b. 64. p. és 71–79.p., *Katus*, 2021. 93–95. p., és *Schlett*, 2018. 271–279. p. megállapításait.

3. grafikon: *Vallástörténeti iratok mennyiségi eloszlása 1726 és 1750 között*⁴¹

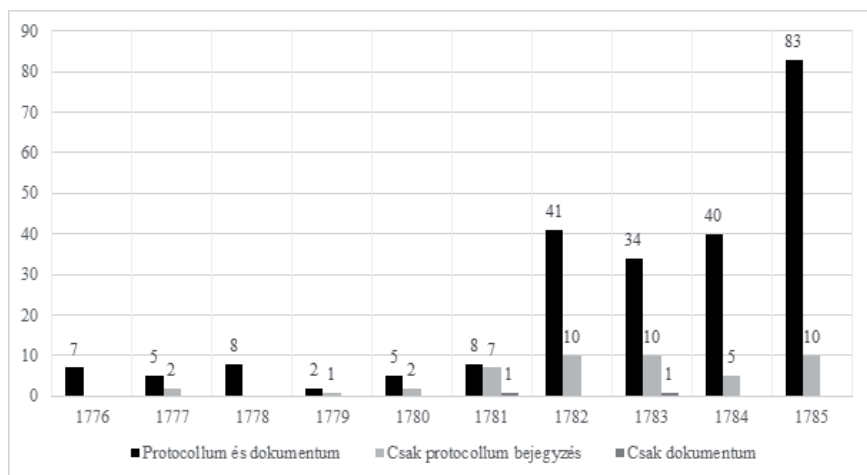

4. grafikon: *Vallástörténeti iratok mennyiségi eloszlása 1751 és 1775 között*⁴²

41 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 125. 1726–1749.

42 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 126. 1750–1775.

Érdekes eltéréseket tapasztalhatunk azonban a különböző időszakokkal kapcsolatban. Míg 1725 előtt láthatóan elkülönülnek egymástól a különböző forrástípusok (a protocollum-bejegyzések és a szállasiratok), addig 1725-öt követően a szállasiratok többségének meglétét (megérkezését vagy elkészítését és felsőbb szervekhez való felterjesztésének tényét) felvezették a vármegyei jegyzőkönyvekbe (lásd 1. és 2. grafikonok adatait a 3., 4. és 5. grafikonok adataival). Szintén fontos megjegyezni, hogy a vármegyei jegyzőkönyvek bejegyzései között számos olyan található, mely arról tudósít minket, hogy a vármegyei közgyűlés saját belátása alapján fordít jelentős pénzüsszeget vallási célra.⁴³ Ezen forrástípus 1725 után eltűnik a mutatókönyvek lapjairól. Ennek a változásnak oka kérdéses, feltehetőleg elsősorban a magánadományok mértékének növekedése állhat a háttérben. A kérdés teljeskörű tisztázásához további kutatások és a térség vármegyéinek (Győr, Sopron, Vas és Pozsony) vallástörténeti iratainak áttekintésére is szükség van.

5. grafikon: Vallástörténeti iratok mennyiségi eloszlása 1776 és 1785 között⁴⁴

43 A kifizetésekkel foglalkozó bejegyzések az 1713-1727-es megyegyűlések pontjai tartalmazó jegyzőkönyvben találhatóak. Jelzetük: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 4. 1713–1727. 1713/7/-; 1714/5/-; 1714/74/-; 1716/9/-; 1717/10/-; 1717/42/-. Egyik forrásszöveg, mely öt, katolikus vallásra áttért protestáns diák eltartásával kapcsolatos, eredeti latin szövege és annak fordítása megtalálható a Forrásaink a reformációról c. sorozat vonatkozó kötetében. (Lásd: Forrásaink a reformációról, 25. p.).

44 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 127. 1776–1785.

Fontos kiemelni, hogy az adatsorok számértékei nem kiegyensúlyozottságot mutatnak, hanem hullámzást. Részben e jelenség mögött is lehet régebb óta ismert jelenségeket felfedezni (például az 1750-es évektől, különösen az 1765. évi országgyűlést követően megnövekedő iratmennyiség véleményem szerint arra utalnak, hogy az uralkodó és az uralkodó érdekeit is képviselő Helytartótanács igyekezett közvetlenül a vármegyékhez, valamint azon belül lévő vallási közösségekhez fordulni).⁴⁵ Így az iratanyag megnövekedésének elsődleges oka az újkori adminisztratív állam (máshol abszolutista állam)⁴⁶ beavatkozási és ellenőrzési igénye, tevékenysége;⁴⁷ másodlagos oka pedig az állam korszerűsödése, körlevelek és rendeletek tömeges kiállítása és beérkezése, melyek egyes felekezetek, válások képviselőinek tevékenységét, életét, egymáshoz való viszonyát volt hivatott rendezni, szabályozni. Utóbbiak gyakran csoportosan, rövid időn belül érkeztek, megemelve egyes évek vallástörténeti forrásainak számát. Emellett az is bizonyítható, hogy (Moson) vármegye milyen módon illeszkedett a Gózszy Zoltán által felvázolt állami egyházpolitikai normakommunikációs csatornák hálózatába, vált annak szerves részévé.⁴⁸ Mindezen megállapítások pedig elvezetnek a következő témakörhöz, az iratanyag keletkezésének problémájához.

45 A források kiegyensúlyozatlansága így részben abból a kettős szerepkörből következik, melynek a korabeli nemesi vármegyének meg kellett felelnie, jelesen egyszerre kellett betöltenie a helyi fő-, közép- és kisnemesség érdekképviselői fórumának és a Magyar Királyság közigazgatási egységének szerepét. Erről a kettős szerepről részletesen és bővebben írt (elsősorban) Sopron vármegye kapcsán Dominkovits Péter (lásd: *Dominkovits*, 2005. 855–888. p., különös tekintettel: 856–857. p.). Moson vármegyével kapcsolatban ki kell emelni, hogy a kis létszámú nemesség érdekérvényesítő képessége feltehetőleg kisebb volt, mint a többi Nyugat-Dunántúli vármegyéé. Lásd: *Bél*, 2013 59–60. p., *Gulyás*, 2021a. 116–120. p. és *Gulyás*, 2021b. 45. p. megállapításait. Itt szeretném megköszönni Fazekas István professzor úrnak, hogy ezzel kapcsolatban megosztotta velem véleményét

46 A fogalom körül rendszeresen fellángoló vitát összefoglalóan, egyszerűsítve lásd: *Hahner*, 2021. 61–66. p.

47 Ezzel kapcsolatban találoán fogalmaz Mária Teréziáról írt monográfiájában Marczali Henrik: „Ha IV. Henrik azt kívánta, hogy minden parasztnak vasárnap legyen tyúkja, most nem elégedtek meg ezzel, be is akartak nézni a fazekába.” *Marczali*, 1891. 248–249. p.; idézi: *Schlett*, 2018. 269. p. Az állam önképének átalakulását és annak az egyházi szervezetre, valamint annak feladatköreire gyakorolt hatását lásd: *Gózszy*, 2013b. 56–79. p.

48 Különösen fontosnak tartom *Gózszy*, 2013b. különös tekintettel: 55. p., 61. p., 65. p. és 75. p. Véleményem szerint Gózszy Zoltán által felvetett és alkalmazott normakommunikációs elmélet és a *Sozialdisziplinierung*-elmélet kölcsönösen kiegészíthetik egymást — míg előbbi a társadalmi normák változtatásának csatornáit és azok szerepét, utóbbi a központi változtatási szándékot és annak hatásait helyezi inkább előtérbe.

Az iratanyag keletkezése — a társadalmi fegyelmezés jelensége

Az iratanyag keletkezésének vizsgálatát természetesen több szempontból is meg lehet közelíteni. Egyik szempont fentebb már említésre került, nevezetesen az, hogy a vármegye működéséből kifolyólag oldott meg helyi problémákat, vagy hajtott végre központi utasításokat.⁴⁹ Lehetséges azonban az, hogy egy elvontabb értelmezési keretet adjunk az iratképzési folyamatnak, ezt a lehetőséget pedig a Gerhard Oestreich nevével fémjelzett „társadalmi fegyelmezés” (Sozialdisziplinierung) elméletében vélem felfedezni.⁵⁰ Oestreich a XVIII. századi államfejlődés jeles kutatójaként német államok és városok rendeleteit vizsgálva alkotta meg elméletét. Ennek lényege, hogy a kora újkori államok vezetői a közvetlenül az állam alá rendelt szervezetekre (adminisztrációs hálózatok, hadsereg, stb.) támaszkodva rendeletekkel, szabályokkal, valamint az azok nyomában kialakuló „fegyelem” (értsd: általuk helyesnek vélt magatartásformák) segítségével igyekeztek kialakítani az általuk ideálisnak vélt társadalmat — ez utóbbinak elérése (Oestreich értelmezése szerint) a kora újkori adminisztratív állam egyik legfontosabb célja volt.⁵¹ Oestreich elmélete ugyan régi, több kérdés is felmerült alkalmazásával kapcsolatban és számos módon használták már fel,⁵² ugyanakkor megtermékenyítően hatott az európai (elsősorban a német) történetíráásra.⁵³

Véleményem szerint a *Sozialdisziplinierung*-elméletet csak bizonyos feltételekkel lehet és érdemes használni a magyarországi vármegyék történetével kapcsolatban.

49 A vármegye korabeli szerepével kapcsolatban részletesen lásd: *Turbuly*, 2000. 21–37. p., különös tekintettel: 22. p.

50 Részletesen a modellel kapcsolatban lásd: *Schulze*, 1987. 265–302. p. és *Schmidt*, 1997. 639–682. p., különös tekintettel: 640–648. p.

51 *Kármán*, 2013. 27–40. p., különös tekintettel: 28–29. p.

52 Magyarországra Oestreich elmélete leginkább egy másik történelemelméleti modellel, a konfesszionalizációval együtt érkezett meg a 2000-es években. Noha a konfesszionalizáció modelljének kidolgozói (Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard) felhasználták a társadalmi fegyelmezés elméletét is, azt nem tekintették annak továbbfejlesztett modelljének (*Kármán*, 2013. 28–29.). A kérdés irodalmának összefoglalását lásd: *Guitman*, 2017. 31–32. p. Ezenkívül lásd: *Reinhard*, 2017. különös tekintettel: 15–16. p.). Megjelent olyan munka is, mely a társadalom fegyelmezésével, mint az koraújkori-újkori adminisztratív állam vagy egy egyház homogenizáló törekvéseivel foglalkozik, reflektálva a konfesszionalizációs modellre. (*Kiss*, 2009. különös tekintettel 5–13. p.)

53 Lásd Kármán Gábor megállapításait (*Kármán*, 2013).

1. Mindenképpen szükséges, hogy a rendelkezést meghozó szervezet vagy személy beavatkozási, vagy ellenőrzési szándékkal lépjen fel.⁵⁴
2. Érdemes meghatározni, hogy milyen beavatkozási szándék vezérelte a hatalom gyakorlóit (vagy magyarországi képviselőit) egy rendelkezés meghozásában. Ez alapján három fő típusát különítettem el a forrásoknak:
 - a. rendelet, utasítás valamilyen vallási tevékenység szabályozásával kapcsolatban (tiltás, engedélyezés, valakinek vagy valaminek védelmébe vétele vagy előnyben részesítése).
 - b. rendelet, utasítás információgyűjtés céljából.
 - c. rendelet, utasítás a lakosság, vagy a lokális elit egy adott célból történő mozgósításával kapcsolatban.⁵⁵
3. Fontos megkülönböztetni a fegyelmezési szándékot és annak megvalósulását egymástól. Véleményem szerint akkor is lehet társadalmi fegyelmezésről beszélni, amennyiben a rendelkezések a gyakorlatban valamilyen okból (végrehajtás ellenőrzésének bármilyen okból való ellehetetlenülése, helyi lakosság ellenállása) nem valósultak meg.⁵⁶

A fentiekből adódik, hogy egy-egy önálló forráson keresztül nem lehetséges ennek a modellnek az alkalmazása. Ennek érdekében először ügynként forráscsoportokat különítettem el, majd ezeket az ügycsoportokat tematikus alapon főcsoportokra különítettem el.⁵⁷ Ezt a munkafolyamatot természetesen nem le-

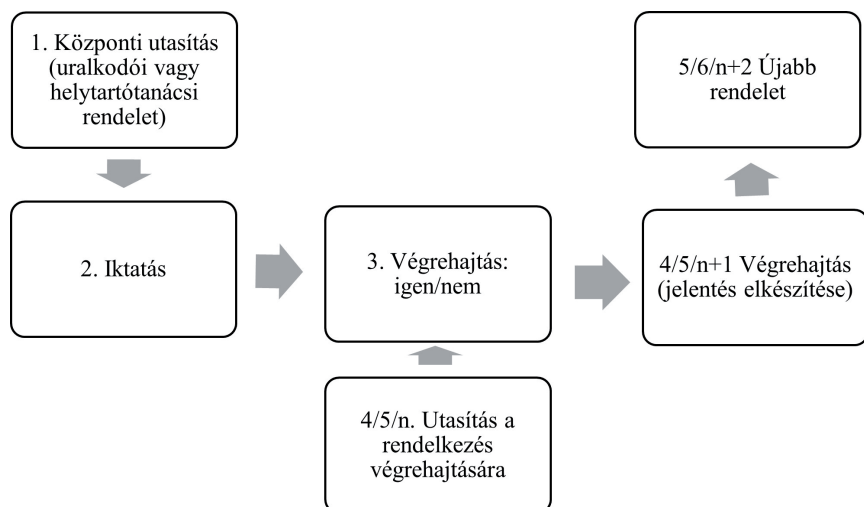
54 Vö. A társadalom fegyelmezése, mint a kora újkori vagy újkori adminisztratív állam egyik fő célja. *Kármán*, 2013. 29. p.

55 Mozsítás alatt nem feltétlenül katonai értelemben vett mozsítást értek – olvasatom szerint egy engesztelő körmenetek tartására, vagy szenttiszteleti formák (pl.: ünnepek) megtartására való uralkodói vagy helytartótanácsi felszólító rendeletet is ebbe a kategóriába lehet sorolni. Erre jó példa két ünnepnapok megtartásáról szóló rendelet (MNL-GYMSMGYLIV.502.b. 1733/26/356. és MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1744/112/1673. Előbbi nyomtatásban megjelent: *Forrásaink a reformációról*, 30–35. p.).

56 A Szocialdisziplinierung modellje – hasonlóan a történettudományi leíró modellekhez – ideáltípus (*Schulze*, 1987, 266.), ennek megfelelően konkrét forráscsoportokon való alkalmazhatósága sosem lehet teljesen sikeres. A legfontosabb eldöntendő kérdés az, hogy akkor is jogosan beszélhetünk-e a „társadalmi fegyelmezés” jelenségéről, amennyiben az sikertelen, vagy csak részben sikeres. Véleményem szerint igen (a szándék meglétének érzékelése és jelzése erre utal), ugyanakkor köszönettel tartozom Öze Sándor Professzor Úrnak, hogy rávilágított ezen dilemma felvetésének és tisztázásának fontosságára.

57 Az ötlet nem tőlem származik, általánosan alkalmazott történészi gyakorlatról van szó: személyes példaként elsősorban Mályusz Elemér munkáit kell megemlítenem, aki már a Szekfü Gyulával folytatott vita során felvetette ennek lehetőségét (részben Finánczy Ernő nyomdokán haladva); a türelmi rendelet elemzéséről szóló monográfiájában pedig hasonló módszert alkalmaz-

hetett elvégezni minden forrásszöveg esetében; egyes források nem kapcsolhatók a többihez.⁵⁸ A forráscsoportok általában egy-egy konkrét ügy végrehajtása során jönnek létre, ahhoz kapcsolódnak és ebből kifolyólag problémacentrikusak. Létrejöttüknek sematikus ábráját a következőképpen lehet felrajzolni:

1. ábra: Társadalmi fegyelmezés sematikus ábrája
a Moson vármegyei iratanyag tükrében

Ez az a működési séma, mely alapján a XVIII. századi Moson vármegye működése belesimul Oestreich társadalmi fegyelmezési elméletébe, amennyiben elfogadjuk azt az előzetes feltevést, hogy a hatalom gyakorló (és annak képviselői)

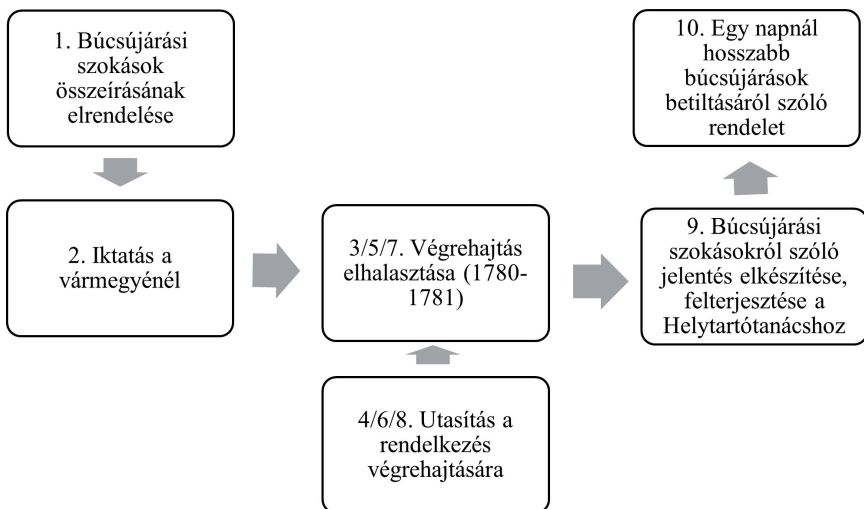
mazott. Részletesen lásd: Mályusz, 2002. 302. p., és Mályusz, 1939. Hasonló elvi megfontolásokból kiindulva elemezte Gözsy Zoltán a baranyai és tolnai Cassa Parochorum összeírásokat. Lásd: Gözsy, 2013a. Példaként kell említeni továbbá Bárh Dánielnek a zombori ördögűző ferences szerzetesről szóló mikrotörténeti monográfiáját (Bárh, 2016.).

58 Például vármegye által juttatott pénzadományok esetében tartalmi hasonlóságokat fel lehet ugyan felfedezni, de mindegyik egyedi, kizárólag az adott időpontra vonatkozó, önmagában álló forrásszöveg.

abból a célból hoztak döntéseket, hogy általuk ideálisnak vélt irányba formálják a társadalmat.⁵⁹ A fenti ábrán (5. ábra) szereplő pontok közül a három legfontosabbat emelném ki:

1. Uralkodói/helytartótanácsi rendelet, vagy utasítás egy feladat elvégzésére. 4/5/n. Jelentés elkészítése (ez hozza létre a legnagyobb forrásértékkel bíró szálas iratot).
- 5/6/n+1. Újabb rendelkezés, feltételezhetően a jelentés alapján (ez utóbbi lépés az esetek többségében nem történt meg, vagy nem lehet egyértelműen összekapcsolni az új rendeletet a régivel).

Egy konkrét példán keresztül, a vármegyei búcsújárásokra vonatkozó forráscsoporton keresztül szemléltetem, hogy ténylegesen hogyan képzelhető el a forráscsoportok létrejötte és annak társadalmi fegyverzési értelmezése.

2. ábra: Búcsújárási szokások korlátozásáról tudósító forráscsoport

Nézzük meg közelebbről ezt a konkrét példát (2. ábra fent)! 1780-ban a vármegye utasítást kapott a vármegyén belüli települések búcsújárási szokásainak összeírás-

59 Kármán, 2013. 29. p.

sára (1. lépés),⁶⁰ melyet aztán iktattak a protocollumkötet pontjaként (2. lépés).⁶¹ Ezt az utasítást a vármegye nem hajtotta azonnal végre (3., 5., 7. lépések), így további sürgetések érkeztek a Helytartótanáctól (4., 6. és 8. lépések — utasítások a rendelkezés végrehajtására).⁶² Végül 1781-ben elkészültek az összeírások (két darab, a vármegye két járásának megfelelően összegyűjtött adatokkal), melyeket a vármegye közgyűlése felterjesztett a Helytartótanácsához.⁶³ Mi volt a következő lépés? Uralkodói rendelet az egy napi járás alatt nem teljesíthető búcsújárások betiltásáról, melynek végrehajtása annak a vármegyének a feladata volt, mely (köszönhetően annak, hogy maga végezte el a felmérést) pontos információkkal rendelkezett a lokális búcsújárási szokásokról.⁶⁴ Noha a végrehajtás szigoráról csak részinformációk állnak rendelkezésünkre, bizonyos zárandoklatok elenyésztését pontosan lehet adatolni.⁶⁵

Igaz az is, hogy bizonyos forrásszövegek több főcsoportnak is részét képezik. A főcsoportok időbeni kiterjedése jelentősen eltérőek; számuk az idő előrehaladtával növekszik. Noha a kutatást még nem zártam le, eddig az alábbi főcsoportokat különítettem el:

1. Egyes templomok, parókiák, plébánosok és iskolamesterek anyagi helyzetére vonatkozó főcsoport.
2. Vallási szokásokra és szentiszteletre vonatkozó főcsoport.
3. Temetkezési helyekre vonatkozó főcsoport.
4. Épített örökségre vonatkozó főcsoport.
5. Felekezeteknek egymás közötti viszonyának szabályozásáról szóló főcsoport.
6. Hálaadó, vagy bajelhárító szándékból körmenetek és ájtatosságok tartásával összefüggő források főcsoportja.

Természetesen fontos megjegyezni, hogy ezeknek a főcsoportok utólagos konstrukciók, ennek megfelelően csak egyike a lehetséges történelemértelmezé-

60 MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1780/56/1015.

61 MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 1780/56/-.

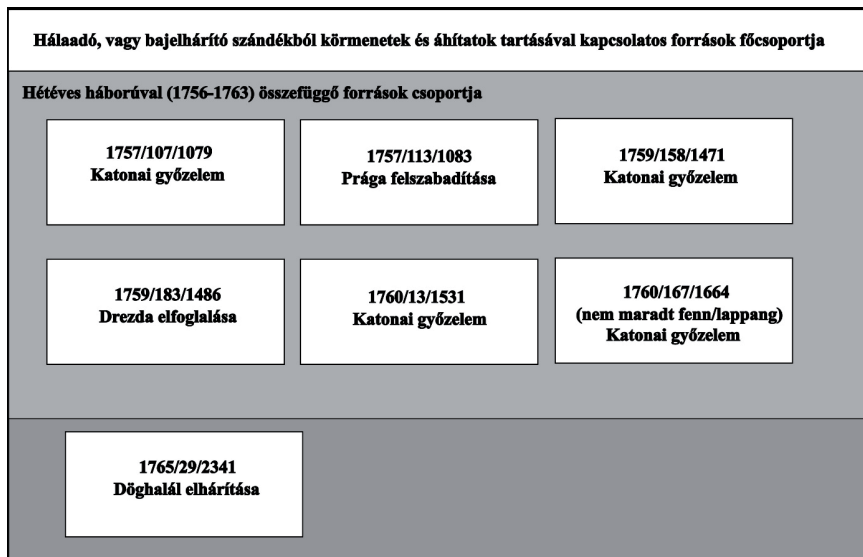
62 MNL-GYMSMGYL-IV.502.a. 1780/206/-; 1780/285/-; 1781/19/- és 1781/358/-.

63 MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2.

64 MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1782/61/1586. „[...] *votivas processiones quae in itu et reditu per unam diem confici nequeunt, benigni prohibitas esse, ac de effectu subinde relationes facient. Eas autem processiones, quae in itu et reditu unam diem exigunt, admitti.*”

65 Részben a forráson belül a korábban betiltott, feltételezhetően külföldre irányuló zárandoklatok (Bálint–Barna, 1994. 143. p.) elenyésztését rögzítő mondatok (lásd lentebb, 78. hivatkozás), részben pedig egyéb kutatásokból (Mihály, 2004. 120. p.).

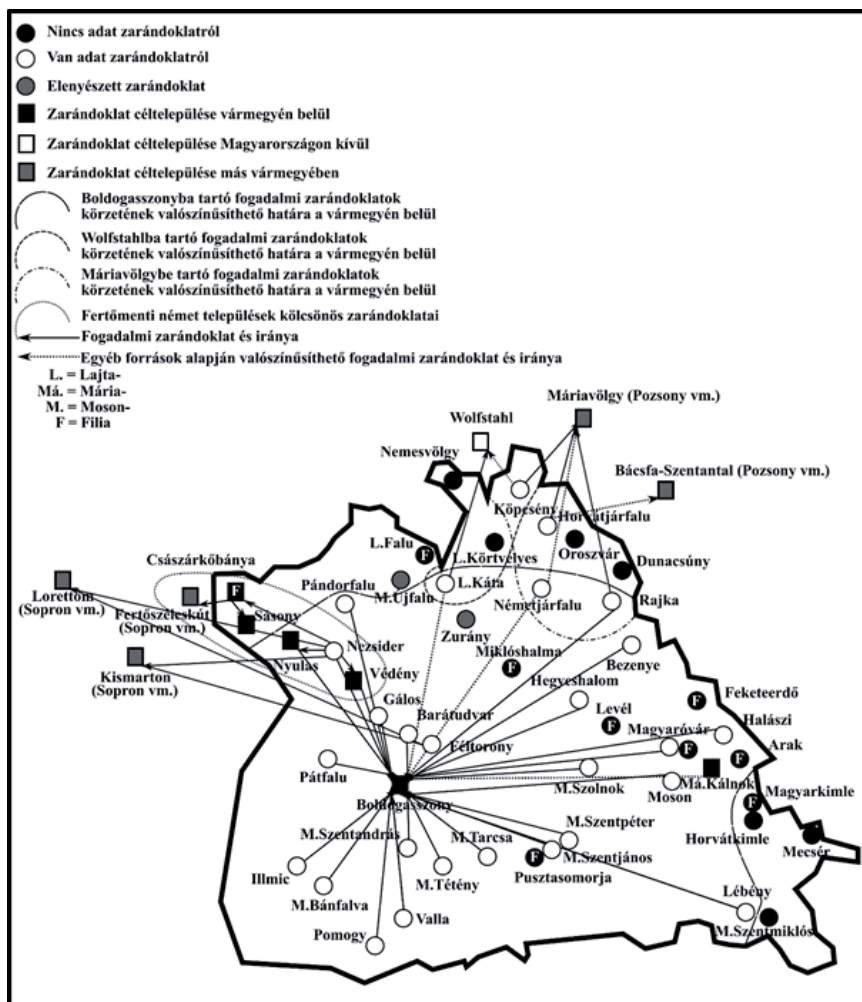
seknek. A vármegyei vallásosság alakulásának elemzését ennek ellenére a fentebb elkülönített főcsoportok vizsgálatában látom lehetségesnek. (Egy ilyen főcsoport ábrája látható a 3. ábrán).

3. ábra. 6. főcsoport sematikus ábrázolása

Az iratanyag felhasználhatósága — a vallásföldrajz

Az iratanyag felhasználására természetesen számos lehetőség és módszer kínálkozik. Egyrészt az egyes források minősége, valamint a bennük rejlő információk bősége, sokfélesége kiváló alkalmat biztosít azoknak darabszintű vagy csoportszintű feldolgozására. Ez a megállapítás elsősorban az összeírás-típusú forrásokra, különböző adatokat megjelenítő *conscriptio*kra vonatkozik. A számos lehetőség közül (történeti statisztika; gazdaságtörténet; helytörténeti elemzések) egyet emelnék ki, a történeti földrajz, azon belül a történeti vallásföldrajzot. A vallásföldrajz célja az, hogy a vallások egymáshoz való viszonyát, vagy egy-egy vallás belső folyamatait, struktúráit szemléltesse, elemezze. Jelen esetben — mi-

1. térkép. Moson vármegye településeinek fogadalmi zárándoklatai⁶⁶

66 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2.

vel a katolikus vallás egyik jellemző hitéleti gyakorlatáról lesz szó — ágazati történeti vallásföldrajzi elemzésről lesz szó.⁶⁷

Az alábbi térképet a fentebb említett búcsújárások összeírása alapján készítettem el. Ezen a térképen kizárólag a vármegyei búcsújárási adatokat vittem térképre: a vármegyén belüli és kívüli céltelepüléseket, a kiindulási településeket, a települések közötti kapcsolatokat, valamint a vonzáskörzeteket. Mindezek alapján számos következtetést le lehet vonni – elsősorban azt, hogy a vármegye vallási központja Boldogasszony,⁶⁸ melynek vonzáskörzete a vármegyének szinte egészét lefedi. Szintén megállapítható, hogy a vármegye területi perifériáján jelen vannak vármegyén kívüli – észak-keleten Szentantal (ma: Báč, Szlovákia), Máriavölgy (ma: Marianka, Szlovákia), Wolfstahl (Ausztria); észak-nyugaton Széleskút (Fertőszéleskút, ma: Breitenbrunn, Ausztria) Loretom (ma: Loretto, Ausztria) és Kismarton (ma: Eisenstadt, Ausztria) – búcsújáróhelyek vonzáskörzetei is. Az egyes zarándokhelyek vonzáskörzetei csak kis mértékben fedik egymást, azok többnyire jól elkülöníthetők egymástól. Feltűnő továbbá a vármegye észak-nyugati településeinek német ajkú lakosainak búcsújárásai szokásaiban az az eltérés, hogy fogadalmi zarándoklatok keretében keresték fel egymás településeit azok ünnepein. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy néhány vármegyén belüli búcsújáróhelyet nem tüntettek fel: itt elsősorban Máriakálnok hiányát lehet felvetni,⁶⁹ valamint azt, hogy nem került jelölésre az, hogy bizonyos ünnepeken a Magyaróvár környéki települések lakosai felkeresték a települést körmenet céljából.⁷⁰ Az információhiányoknak oka feltehetőleg a forrás összeállítóinak eltérő szempontjai, utasításaiknak jellege lehetett (ez alatt elsősorban azt értem, hogy kizárólag a rendszeres fogadalmi zarándoklatokat írták össze; a rendszeres, de nem fogadalmi zarándoklatokat nem). A fenti eredmények ellenére fontos megjegyezni, hogy a vonzáskörzet-vizsgálatok kapcsán még számos tennivalóm van. A következő lépés Tüskés Gábor és Knapp Éva által a mirákulomkötetek alapján felvázolt vonzáskörzethatárokkal való összehasonlításban jelölöm meg.

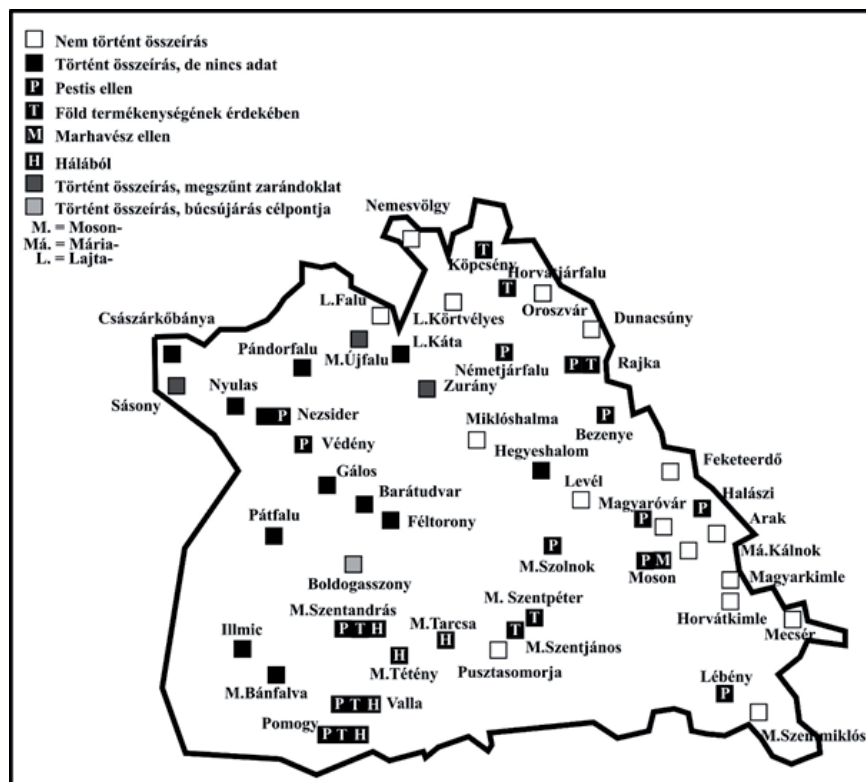
67 A vallásföldrajzzal kapcsolatban lásd: *Hunyadi*, 1998. 325–327. Vallásföldrajzi szemléltetésre kiváló példa Hermann István veszprémi egyházmegye újjászervezéséről szóló monográfiájának térképmelléklete (*Hermann*, 2015.). A vallásföldrajz további, elsősorban a népi vallásossággal kapcsolatos alkalmazásának lehetőségeivel kapcsolatban Bartha Elek monográfiáit tekintem kiemelkedően fontos munkáknak. Lásd: *Bartha*, 1992 és *Bartha*, 2017. különös tekintettel 109–115. p.

68 Történetével kapcsolatban: *Tüskés*, 1993. 75–77., 234., 250., 331., 346. p., *Bálint-Barna*, 1994. 95–98., 114–117. p., és *Sill*, 2005. 202–205. p., különös tekintettel: 208. p.

69 Máriakálnoki búcsújáróhellyel kapcsolatban lásd: *Frauhammer*, 1999. 10–12. p.

70 *Mihály*, 2004. 118–120. p.

Ha a zárandoklatok céljait vetítjük ki a térképre, akkor a következő ábrát kapjuk (2. térkép).

2. térkép. Moson vármegyei fogadalmi zárandoklatainak fogadalmi okai⁷¹

Az első szembetűnő információ az, hogy a vármegye nyugati részén több zárandoklat esetén nincs adat a fogadalom okáról. Itt fontos megemlíteni, hogy az összeírást két személy készítette el; egyikük a vármegye keleti és déli, míg a másik személy a vármegye észak-nyugati településeit írta össze. Az adatvesztés oka feltehetőleg az, hogy az észak-nyugati településekről jelentést készítő személy

71 Adatok forrása: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2.

csak írásbeli bizonyítékot fogadott el, míg a másik személy a szóbeli hagyományban megőrződött információt is elfogadta. A forrás fontos adalékokkal szolgál a fogadalmi búcsújárások mentalitásbeli okaihoz – céljuk a baj elhárítása, a megélhetés biztosítása és a hála kifejezése.⁷² Ha így határozzuk meg a búcsújárások teljesítésének célját, akkor arra megállapításra juthatunk, hogy a fogadalmak indokai tipikusak: egyrészt a betegségektől való védelem (pestistől,⁷³ marhavésztl⁷⁴), a (többnyire földből élő népesség számára létfontosságú) föld termékenységének biztosítása,⁷⁵ és a hálából vezetett zárandoklatok.⁷⁶ Szintén fontos információ az elenyészett zárandoklatok feltüntetése.⁷⁷

Összegzés, további kutatási irányok és feladatok

Tanulmányom célja az volt, hogy átfogó képet adjak Moson vármegye vallástörténeti iratainak jellemzőiről, felvillantva egyes elemzési lehetőségeket is. Természetesen számos további módszer lehetséges, az iratmennyiség pedig lehetővé teszi, hogy a fentiekén kívül további elemzési módszerekkel is megközelíthessük azt. Személyes véleményem az, hogy a vármegyei iratanyag kiváló lehetőséget kínál arra, hogy jól lehatárolt földrajzi és közigazgatási egységen belül végezzük vizsgálódásainkat és felvázoljuk a XVII–XVIII. századi folyamatok hosszútávú hatásait is.

Zárásként további elvégzendő feladatokat határoztam meg:

72 A fogadalmakkal kapcsolatban általánosan: Bálint-Barna, 1994. 136. p.

73 Például: MNL-GYMSVGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2. „*Nomina locorum – Oppidum Ovár. N.ro. 1. In Festo – Assumpta Virginis Mariae appiobata. Ad Locum – Ad Prata Mariana [Boldogasszony]. Ex Voto – Ad antevertendam pestem. Emanent per noctem – 2.*”

74 Például: MNL-GYMSVGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2. „*Nomina locorum – oppidum Moson. N.ro. 1. In Festo – Natae Virginis Marianae. Ad Locum – Ad prata Mariana [Boldogasszony]. Ex voto – Ad antevertendam pestem et luem pecorum. Emanent per Noctem – 2.*”

75 Például: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2. „*Nomina locorum – oppidum Raika. N.ro. 2. In Festo – Imo in Majo. Ad Locum – Ad Vallem Marianum. Ex voto - Pro fertilitate Terrae. Emanent per Noctem – 1.*”

76 Például: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2. „*Nomina locorum – poss. St.Andras. N.ro. 3. In Festo – [...] 2da Assumpta V. Maria. Ad Locum – Ad prata Mariana [Boldogasszony]. Ex voto – [...] 2da in gratiam actionem.*”

77 Például: MNL-GYMSMGYL-IV.502.b. 1781/484/1360-1/2. „*[Moson]Újfalu – „Post prohibitionem nulla ducitis processio.”*”

1. A fentebb is említett, teljeskörű feltárását a vármegyei vallástörténeti iratoknak. Ez egyszerre jelenti az ismert tartalmú, de a levéltár költözése miatt eddig a kutatásba be nem vont források elemzését, valamint az eddig ismeretlen tartalmú források vallástörténeti szemszögből való átnézését. Ez utóbbi alatt olyan forrásokat is értek, mint például az árendás jobbágyságok összeírásai. Ezen forráscsoporton belül többször feltűntették a zsidó vallású személyeket, így vallástörténeti értékkel is bírnak.
2. A vallásföldrajzi elemzések folytatását. Ez alatt elsősorban a vallástörténeti összeírások információinak elemzését értem.
3. A vármegyei és egyházmegyei levéltári anyag adatainak összehasonlítása.
4. Mindezek alapján Moson vármegye XVIII. századi vallástörténetének felrajzolása.

Kiadatlan források

*Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára
(MNL GYMSMGYL)*

- IV.502.a. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai – közgyűlési jegyzőkönyvek (protocolla congregationum)
- IV.502.b. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai – közgyűlési iratok (acta congregationalia)

Kiadott források

- Bél*, 2013. *Bél Mátyás*: Az újabbbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye. Latinból fordította: Mihály Ferenc. Mosonmagyaróvár, 2013.
- CV Moson*, 1713. *Buzás, Josef*: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981.
- Forrásaink a reformációról Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárából. Szerk.: Hegedűs Zoltán. Bp., 2018.
- Lexicon Locorum Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása (Lexicon Locorum regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum). Bp., 1920.

- Nagy, 1828. *Nagy, Ludovicus: Notatiae politico-geographico-statisticae incltyi Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum: Tomus Primus. Budae, 1828.*

Felhasznált irodalom

- Ács, 1986. *Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1986.*
- Bartha, 1992. *Bartha Elek: Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban. Debrecen, 1992.*
- Bartha, 2017. *Bartha Elek: Megszentelt tájak vonzásában. (Studia Folkloristica et Ethnographica 69.). Debrecen, 2017.*
- Bálint-Barna, 1994. *Bálint Sándor – Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp., 1994.*
- Bárth, 2013. *Bárth Dániel: Alsópapság és népi kultúra (kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek). In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk.: Bárth Dániel. Bp., 2013., 9–42. p.*
- Bárth, 2016. *Bárth Dániel: A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása. Bp. 2016.*
- Bárth, 2019. *Bárth Dániel: Papok a 18. századi lokális közösségekben: attitűd, mentalitás, világkép. In: Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században. Szerk.: Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2019. 197–210. p.*
- Bél, 2013. *Bél Mátyás: Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye. Latinból fordította: Mihály Ferenc. Mosonmagyaróvár, 2013.*

- Dominkovits*, 1996. *Dominkovits Péter*: Latifundiumok és nemesi kisbirtokok. Moson megye nemessége a 18–19. század fordulóján. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom. Szerk.: Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter. Debrecen, 1996., 203–218. p.
- Dominkovits*, 2000. *Dominkovits Péter*: Adatok a soproni főesperesség településeinek 18. század végi búcsújárási szokásaihoz. In: Néprajzi Látóhatár, 9. (2000) 3–4. sz. 267–274. p.
- Dominkovits*, 2005. *Dominkovits Péter*: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. In: Századok, 139. (2005) 855–888. p.
- Fazekas*, 2014a. *Fazekas István*: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartonai uradalom rekatolizációjához. In: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Szerk.: Fazekas István. Győr, 2014.
- Forgó*, 2015. *Forgó András*: A kései konfesszionizáció magyarországi jellegzetességeiről. In: Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat, 57. szám (2015) 92–109. p.
- Frauhammer*, 1999. *Frauhammer Krisztina*: Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely története. – Briefe an Maria. Das Gästebuch des Gnadenortes Máriakálnok/Gahling. (Devotio Hungarorum 6.) Szeged, 1999.
- Gőzsy*, 2006. *Gőzsy Zoltán*: Az egyháztörténet 18–19. századi forrásai a dunántúli megyei levéltárakban. In: mult-kor.hu 2006. 03.21.
- Gőzsy*, 2013a. *Gőzsy Zoltán*: Szempontok az 1733. évi Cassa Parochorum összeírások vizsgálatához Baranya és Tolna megye példáján. In: Levéltári Közlemények, 84 (2013) 113–144. p.
- Gőzsy*, 2013b. *Gőzsy Zoltán*: A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk.: Bárh Dániel. Bp., 2013., 53–84. p.

- Guitman*, 2017. *Guitman Barnabás*: Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában. Bp., 2017.
- Gulyás*, 2021a. *Gulyás Kristóf*: A Moson vármegyei katolikus expanzió sajátosságai és hatásai (1659–1713). In: Egyháztörténeti Közlemények, 22. (2021) 4. sz. 105–128. p.
- Gulyás*, 2021b. *Gulyás Kristóf*: Adalékok a Moson vármegyei protestánsok történetéhez (1659–1713) – Történeti problémafelvetés. In: Studium IV – A Sodalitas program hallgatóinak művei és tanulmányai 2019–2021. Szerk.: Botos Máté – Fejes János, Bp., 2021., 36–51. p.
- Hahner*, 2021. *Hahner Péter*: A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815. Pécs, 2021.
- Haller*, 1998. *Haller János*: Moson vármegye történelmi földrajza (1941). Mosonmagyaróvár, 1998.
- Hamilton*, 1998. *Hamilton, Malcolm B.*: Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia. Bp., 1998.
- Hartai*, 2000. *Hartai Róbert*: Moson vármegye felszámolása. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Dr. Horváth József. Győr, 2000., 153–173. p.
- Hegedüs*, 2001. *Hegedüs Zoltán*: Moson vármegye levéltárának története: I. A kezdetektől az államosításig. In: Levéltári Szemle, 51 (2001) 56–76. p.
- Hermann*, 2015. *Hermann István*: A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777). Veszprém, 2015.
- Horváth G.*, 2013. *Horváth Gergely Krisztián*: Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Budapest, 2013.
- Hunyadi*, 1998. *Hunyadi László*: Általános vallásföldrajz. In: Általános társadalomföldrajz I. Szerk.: Tóth József – Vuics Tibor. Budapest–Pécs, 1998., 325–327. p.

- Katus*, 2021. *Katus László*: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914, Pécs, 2021.
- Kármán*, 2013. *Kármán Gábor*: A konfesszionalizáció hasznáról és káráról: Egy paradigma margójára. In: Felekezeti társadalom – Felekezeti műveltség: A Hajnal István Kör 2011. évi győri konferenciájának kötete. Szerk.: Lukács Anikó. Bp., 2013. 27–40. p.
- Kiss*, 2009. *Kiss Réka*: Egyház és társadalom a koraújkorban a Küüllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17–18. sz.). Doktori (PhD) disszertáció. 2009.
- Lelkes*, 2011. *Lelkes György*: Magyar helységnevező szótár. Bp., 2011.
- Major*, 1868. *Major Pál*: Mosonymegye államrajza. Magyar-Óvár, 1868.
- Major*, 1886. *Major Pál*: Mosonymegye monographiája II. füzet. Magyaróvár, 1886.
- Marczali*, 1891. *Marczali Henrik*: Mária Terézia 1717–1780. Bp., 1891.
- Mályusz*, 1939. *Mályusz Elemér*: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp., 1939.
- Mályusz*, 2002. *Mályusz Elemér*: A „bécsi barokk” és Magyarország. A vallási türelmetlenség. In: Mályusz Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában. Szerk.: Soós István. Bp., 2002. 280–326. p.
- Mihály*, 1979. *Mihály Ferenc*: Magyaróvár kiváltságolt mezőváros harca kiváltságai megtartásáért a XVII–XVIII. században. Der Kampf des privilegierten Martkes Magyaróvár für die Behaltung der Privilegien im XVII–XVIII. Jahrhundert. In: Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez. Szerk.: Gecsényi Lajos. Győr, 1979. 71–89. p.
- Mihály-Szakály-Szirányi*, 1989. *Mihály Ferenc – Szakály Ferenc – Szirányi Péter*: A 250 éves mosonmagyaróvári gimnázium története. Mosonmagyaróvár, 1989.

- Mihály, 2004.* *Mihály Ferenc: Érdekességek a 650 éves Magyaróvár történetéből. Mosonmagyaróvár, 2004.*
- Payr, 1924.* *Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története I. kötet. Sopron, 1924.*
- Reinhard, 2017.* *Reinhard, Wolfgang: Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei. Bp., 2017.*
- Sill, 2005.* *Sill Aba Ferenc O. F. M.: A Marianus rendtartomány kolostorainak újjáépítése és benépesítése a katolikus restauráció idején. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I–II. Szerk.: Óze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba-Bp., 202–215. p.*
- Schlett, 2018.* *Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon I. Bp., 2018.*
- Schmidt, 1997.* *Schmidt, Heinrich Richard: Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung. In: Historische Zeitschrift 265. (1997) 639–682. p.*
- Schulze, 1987.* *Schulze, Winfried: Gerhard Oestreichs Begriff 'Sozialdisziplinierung in der frühen Neuzeit'. In: Zeitschrift für Historische Forschung, 14. (1987) 1. sz. 265–302. p.*
- Szijártó M., 2009.* *Szijártó M. István: A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Szerk.: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2009., 87–101. p.*
- Szuly, 2021.* *Szuly Rita: Katolikus alsópapság a győri egyházmegye vasvári főesperességében a 18. században. Doktori (PhD) értekezés, Pécs, 2021.*

- Turbuly*, 2000. *Turbuly Éva*: Megyei közigazgatás Sopron vármegyében a statútumok (szabályrendeletek) tükrében (1589–1771). In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Dr. Horváth József. Győr, 2000, 21–37. p.
- Tüskés*, 1993. *Tüskés Gábor*: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon. Bp., 1993.
- Vanyó*, 1928. *Vanyó Tihamér*: A katolikus restauráció Nyugat-Magyarországon. Sopronmegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében. Pannonhalma, 1928. (Pannonhalmi füzetek, 3. kötet.)

HORVÁTH RÉKA

REBELLIO, NEMESI ÖSSZEESKÜVÉS, FELKELÉS? II. RÁKÓCZI FERENC A LONDONI HETILAPOKBAN 1701–1702-BEN*

Európa és a Magyar Királyság a XVIII. század hajnalán

A Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) nagy nemzetközi figyelem övezte, különösen a korban exponenciálisan növekvő jelentőségű angol hetilapok részéről. Ezek rendszeresen közöltek le híreket a szabadságharc katonai, gazdasági, de elsősorban diplomáciai és politikai vonatkozású eseményeiről. Ennek fényében felmerülhet a kérdés, hogy mikor vette kezdetét ez a nagy sajtófigyelem. Tanulmányomban ezért a szabadságharc előzményeit, II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) szervezkedését, letartóztatását és szökését, illetve ezek körülményeit vizsgálom meg, a kor két legolvasottabb londoni hetilapjában hírközlésében.

A *London Gazette* és a *Post Man* című hetilapok 1701. és 1702. évi tudósításait a következő szempontok szerint mutatom be: hogyan mutatták be általánosan a nemzetközi és a hazai helyzetet a spanyol örökösödési háború kezdetén; hogyan prezentálták François Joseph Longueval feltűnését és az összeesküvés kibontakozását; miként jelent meg az összeesküvők vallási hovatartozása és fogsága; milyen esetleges nemzetközi kapcsolatokat tulajdonítottak az összeesküvésnek; írtak-e az összeesküvőkről Rákócziék börtönből való szökése után. A vizsgált periódus elemzése a magyarországi események londoni hetilapokban való megjelenésével kapcsolatban azért különösen releváns, mert ezek az évek az „átmenet” éveit voltak. Az Oszmán Birodalom Magyar Királyság majdnem egész területéről való kiszorulása után, de még a Rákóczi-szabadságharc kezdete előtt a magyarországi események unikális percepciója mutatkozott meg az angol hetilapokban, hiszen két összeurópai konfliktus közötti relatív békeidőben új fény vetülhetett a Magyar Királyság politikai viszonyrendszerének változásaira.

A XVII–XVIII. század fordulója eseménydús periódusnak számított, mind a magyar, mind az európai történelemben. Az agresszív francia expanzió miatt indított kilencéves háborút (1688–1697) lezáró rijswijki béke inkább volt fegyverszünetnek tekinthető, mintsem tényleges békének,¹ ugyanis a spanyol utódlás

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

körüli konfliktus potenciális fokozódása érezhető volt. Ez végül a spanyol örökösödési háború (1701–1714) kirobbanásához vezetett, amelyben Anglia a Habsburgok trónigényét támogatta.² A rijswijki békekongresszus, mind szabályzati, mind ceremoniális szempontból mintát nyújtott a másfél évvel későbbi karlócai békének, amely egyrészt véglegesítette az Oszmán Birodalom kiszorulását a Magyar Királyság majdnem egészéről, másrészt segített megalapozni a XVIII. század európai hatalmi erőviszonyait.³ Kiemelendő, hogy a rijswijki békekötésnél már figyelembe vették az európai hatalmi egyensúly koncepcióját, amely ekkor kezdett szervesen beépülni az angol politikai döntéshozatal elméleti és gyakorlati platformjaiba.⁴

Az 1699. január 26-án megkötött karlócai béke nem eredményezte a Magyar Királyság pacifikálását. Az országot megviselte a hosszú háború, az anyagi terhek, a felekezeti ellentétek kiéleződése, a militarizált réteg társadalomba való beilleszkedésének nehézsége, valamint a bécsi udvar és a magyar rendek közti konfliktusok gyakorisága. II. Rákóczi Ferenc ezen körülményekkel szembesült, amikor 1694-ben elfoglalta Sáros vármegye főispánjának székét. Az 1697-es év több szempontból is mérőöldkőnek számított politikai karrierje kezdetén. Ez év júliusában tört ki a rövid életű hegyaljai felkelés, amelyhez bár ő nem csatlakozott, sőt elhatárolódott tőle, szembesítette a fentebb említett problémákkal és a nagyfokú össztársadalmi elégedetlenséggel. Bercsényi Miklós (1665–1725) barátsága révén kapcsolatba került „több hasonló gondolkodású főúrral és nemessel és velük együtt határozott a fegyveres felkelés mellett”.⁵

1 A béke provizórikus jellege ellenére jelentős változásokat hozott az európai politikában. XIV. Lajos (1643–1715) elismerte III. Vilmost (1689–1702) Anglia legitim uralkodójának, amely nem volt mellékes, hiszen II. Jakab (1685–1688) ekkor még életben volt és mondhatni potenciális trónkövetelőként Franciaországban tartózkodott. *Kovács*, 2004. 98. p.

2 II. Károly spanyol király (1665–1700) utód nélkül halt meg és mind Bourbon-ház, mind a Habsburg-ház „benyújtotta” trónigényét. XIV. Lajos a brabanti örökösödési jogra hivatkozott, ugyanis 1660-ban feleségül vette IV. Fülöp (1621–1665) lányát, Mária Teréziát, aki lemondott a spanyol trónra vonatkozó igényéről nagy összegű hozomány fejében, amely viszont nem került teljes mértékben kifizetésre. I. Lipót pedig azon jogcímen, hogy feleségül vette Margit Terézia infánsnőt 1666-ban. *Kalmár*, 2009. 70. p.

3 Lineáris határkonceptió szerinti határkijelölés történt az Oszmán Birodalom és a Szent Liga tagországai között, amelyre az oszmán békekötések történetében már volt példa, viszont a Habsburg-oszmán megállapodások történetében a karlócai békéig még nem. *Veinstein*, 2008. 110. p.

4 *Schvéd*, 2021.

5 *Perjés*, 1980. 125. p.

Az összeesküvés részleteit, az összeesküvők letartóztatását, perét, valamint szökését 1935-ig csupán Rákóczi *Vallomásai* alapján lehetett bizonyos fokig megismerni. Az említett évben viszont megjelent Lukinich Imre közzétételében két kötetben *II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára*, amely alapján már rekonstruálni lehetett az 1700–1702 közötti eseménysorozatot.

Az összeesküvés „főszervezői” közé tartozott (Rákóczin és Bercsényin kívül) Vay Ádám (1657–1719), Szirmay István (?–1711), valamint Okolicsányi Pál (?–1721 előtt), rajtuk kívül pedig nagyjából 60–80 személy vehetett részt benne.⁶ A szervezkedésben nagy szerepe volt François Joseph Longueval (?–1719) bárónak. Rákóczi rajta keresztül küldött két levelet (amelyek szó szerinti szövegét nem ismerjük), 1700. november 1-i keltezéssel, Franciaországba, XIV Lajos és hadügyminisztere, Barbezieux márki (1668–1701) számára. Longueval valószínűsíthetően ekkor még nem tervezte a leveleket bemutatni Bécsben, hanem csak akkor, amikor a francia udvartól tartózkodó magatartást észlelt irányába. A visszaútja így Bécsbe vezetett, ahol prezentálta Barbezieux válaszlevelét, majd az udvar engedélyével azt elvitte Rákóczihoz, ezzel felvéve a „kettős ügynök” szerepet. Rákóczi Barbezieux levelére válaszul 1701. február 11-én Munkácsban írt levelet, amelyben lényegében anyagi és katonai segítséget kért Franciaországtól. Longuevalt ezzel a levéllel a birtokában, a bécsi udvarral előzetes megegyezés szerint, Linzben látványosan letartóztatták. A nála lévő levél és a vallomása alapján Rákóczit 1701. április 18-án letartóztatták, három hétig Eperjesen tartották, majd onnan a bécsújhelyi börtönbe vitték, ahová 1701. május 29-én érkeztek meg, a szervezkedés többi résztvevőjével együtt. Az összeesküvés főbb szereplői közül Bercsényi, Okolicsányi és Szirmay Miklós Lengyelországba szöktek a letartóztatás előtt. Az összeesküvők felségárulási perének lefolyását a területi korlátok következtében nem áll módomban részletezni, azt viszont fontos megemlíteni, hogy Rákóczi 1701. november 7-én szökött meg a bécsújhelyi börtönből Gottfried Lehmann kapitány (1664–1701) segítségével, akit ezért halálra ítélték és december 24-én kivégeztek.⁷

6 Uo.

7 A felségárulási per részletes lefolyásáról bővebben ld. AR XI. 5–139. p.

II. Rákóczi Ferenc fellépésének előzményei a londoni hetilapokban

Az angol hetilapok a XVII–XVIII. század fordulóján

A tudósítások elemzése előtt szükséges demonstrálni a vizsgált forrástípust, az angol hetilapokat, illetve röviden bemutatni magát a *London Gazette*-t és a *Post Man*-t.

Az 1640-es évek információrobbanását követően Angliában ugrásszerűen nőtt meg a különböző típusú nyomtatványok száma. A mindenkori államhatalom igyekezett kontroll alatt tartani a megnövekedett hírforgalmat, többek között az 1662-ben elfogadott cenzúra-törvénnyel, a *Licensing of the Press Act*-el, amely rövid ideig késleltette ugyan az angol térhódítását, ám a nagyfokú híréhségnek, amely a korabeli angol politikai nyilvánosságot jellemezte, nem tudott gátat szabni. Ez a híréhséget kielégítendő, a XVII. század közepén megalapították az első kávéházakat, nemcsak Angliában, hanem Skóciában és Írországbban is, amelyek hamar megsokszorozódtak. Ezek a kávéházak lettek a kurrens hírfolyamok központi színterei, ahol egy kávé árértékéért bárki belefolyhatott a külföldről érkező hírek alapján kialakult politikai diskurzusba. A kávéházak népszerűsége így kéz a kézben járt a különböző a különböző politikai információt közvetítő sajtótermékek iránti kereslettel, amely szintén feszélyezte az államhatalmat.⁸ Végül a cenzúra-törvény 1695-ben hatályon kívül helyeződött (és nem újították meg), amely után sorra alapultak meg a különböző típusú hetilapok, hírlapok és hírkönyvek, így kezdetét vehette a periodikus sajtó mondhatni első fénykora. Ez nem jelentette azt, hogy korábban ne lettek volna periodikus sajtótermékek, viszont a cenzúra-törvény hatályban léte alatt elsősorban angolra fordított (főleg francia nyelvű) holland nyomtatványokat adtak ki,⁹ a „hazai” angol lapok közül pedig legfőképp az államhatalom szolgálatában álló periodikáknak volt lehetősége a működésre. Ilyen volt a *London Gazette* is, amely Anglia első „funkcionáló” hetilapja volt és egyben a hivatalos kormányzati sajtóorgánus.¹⁰ Hírközlési stílusát a visszafogottság jellemezte, mondhatni diszkréten fogalmazott, alkalmazkodva a hivatalos „állami szerepköréhez”. A *London Gazette* legitim és fontos hírforrása volt

8 A kávéházakat többször próbálták eltörölni, 1666-ban, 1672-ben és 1675-ben, ám ezek hosszútávon sikertelennek bizonyultak. Cowan, 2004. 43. p.

9 Walker, 1974. 697. p.

10 A *London Gazette*-t Joseph Williamson külügyminiszter-helyettes alapította 1665-ben, először *Oxford Gazette* néven. Joad Raymond: Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern Britain. Cambridge. 2003. 157. p.

a politikai elitnek is, példányonként 900-950 darabot nem értékesítettek, hanem hivatali személyeknek adtak. Ez a típusú „hírforrási szerepkör” más hetilapokra is igaz lehetett, de a *Gazette*-re különösen. Emellett a *Gazette* volt Anglia legolvasottabb lapja is, ezt státuszát még az 1700-as évek elején is meg tudta tartani.¹¹

Olvasottságban a *Post Man* követte őt,¹² amelyet a cenzúra-törvény hatályon kívül kerülése után szinte azonnal, 1695 október 24-én alapítottak meg, és a vizsgált években Jean de Fonvive szerkesztette, akinek a személye több szempontból is kiemelendő. Miután a fontainebleau-i ediktum (1685) annulálta a nantes-i ediktumot, jelentős számú hugenotta kelt útra, hogy Angliában menedéket keressen.¹³ Sokan közülük a londoni sajtóélet különböző színterein helyezkedtek el,¹⁴ mint de Fonvive is, aki értelemszerűen erősen francia-ellenes (pontosabban XIV. Lajos-ellenes) álláspontot képviselt, ami a *Post Man*-en is megfigyelhető. Emiatt ennek az alapvetően *whig* szellemiségű hetilapnak még inkább kiemelésre kerültek a *whig* ideológiához köthető tulajdonságai, amit azért fontos kiemelni, mert bár a vizsgált években már elkülöníthetőek a *tory* és a *whig* kötődésű sajtótermékek, még korántsem annyira kiélezetten, mint 1710-es évektől kezdve, így a magyar hírek vonatkozásában is a *Post Man* esetlegesen hangsúlyos *whig* interpretációját is nagyobb részben a szerkesztő személyének érdemes betudni, nem feltétlenül pártpolitikai hitvallásnak.

A kor hetilapjai elsősorban külföldi eseményekről tudósítottak, ugyanis egyrészt ezek jobban érdekelték az olvasókat, másrészt „biztonságosabb” volt, mint a belpolitikai hírközlés, amely elsősorban általánosságokra, illetve az 1700-as évektől parlamenti tudósításokra korlátozódtak. A legtöbb hetilap két oldalas volt, amelyen kétszer négy oszlopban helyezkedtek el a hírek. Az első, vagy az első másfél oldalon voltak olvashatóak a külföldi hírek, a második oldalon pedig a belföldi hírek, illetve a hirdetések, amelyek nem egyszer fél oldalt is elfoglaltak. A hetilapok forrásai elsősorban kéziratos *news-letter*-ek, tehát „hírlevelek”, hivatalos levelezések vagy diplomáciai iratok, illetve egyéb külföldi periodikák

11 Az 1690-es évek közepén ez nagyjából 10.000 nyomtatott példányt, míg 1704–1707 között átlagosan 7600 nyomtatott példányt jelentett. Ehhez hozzátartozik a fentebb említett 900-950 darabos (nem értékesített) példányok. *Glaisyer*, 2019. 68. p.

12 1704-ben heti 44.000 példányt nyomtattak a *Post Man*-ből, amely heti háromszor jelent meg. *Black*, 1987. 12. p.

13 1685-ben több mint 13.000 hugenotta menekült érkezett Londonba. *Randall*, 2013. 29. p.

14 Ilyen volt Pierre Motteux is, a *Gentleman's Journal* alapítója és szerkesztője. *Randall*, 2013. 34. p.

voltak, főleg Hollandiából és Franciaországból.¹⁵ A lapok olyan nagyobb városokból érkező információkról tudósítottak, mint Madrid, Nápoly, Róma, Genova, Firenze, Párizs, Brüsszel, Hága, Hamburg, Köln, Berlin, München, Bécs (a teljesség igénye nélkül), viszont térképre vetítve ki lehet jelteni, hogy a hírforrások a közép-európai városokra koncentráálódtak. A korban addig nem látott mennyiségű hír áramlott be a szigetországba, így a kiadók fontos feladatává vált ezek szelektálása, hogy az olvasói igényekhez mérten releváns eseményekről tudjanak tudósítani, így a kiadói „interpretáció” elsősorban ott érhető tetten, hogy egyes eseményekről milyen „mennyiségben és minőségben” tudósítottak, illetve (a hírforrás ismerete esetén!), hogy hogyan változtattak a kapott információn. Nehéz pontosan megállapítani, hogy a társadalom mely része olvasta ezeket a lapokat és milyen mennyiségben, ugyanis a korban azt is problémás megállapítani, hogy a lakosság hány százaléka tudott olvasni.¹⁶ A lapok végén található hirdetések segíthetnek ezen arány meghatározásában, a hirdetett termékek vizsgálatán keresztül. Általánosságban elmondható, hogy a hetilapokat elsősorban az elit „fogyasztotta”, viszont a potenciális olvasói kör éppen ebben a korban kezdett el nagyobb mértékben kitágulni, magába foglalva a városi polgárságnak azon részét, akik a lapokban található politikai, gazdasági, katonai vagy diplomáciai információkban érdekeltek vagy érintettek lehettek.

Az elemzés előtt fontos megemlíteni, hogy a korban az „angolszász” országok még a Julianus-naptár szerinti időszámítást alkalmazták, így a legtöbb esetben a híreknél is figyelembe kell venni a 11 napos csúszást,¹⁷ kivéve, ha a lap maga jelezte, hogy az „új időszámítás” szerinti rendszerben jelölt egy tudósítást (N.S. [*New Style*]). Ehhez hozzátartozik, hogy a hivatalos polgári év kezdete Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe volt,¹⁸ így sok lapban (például a *London Gazette*-ben is) a mindenkor következő évet március 25-től jelölték, ami megtévesztő lehet, ezért a forrásközlésekben ezeket feltüntettem.

15 Leach, 1963. 505. p.

16 Az írni-olvasni tudás aránya nagyban függött a lokációtól is. A szakirodalmak annak alapján próbálták „százalékosítani” ezt az arányt, hogy hányan tudták leírni a nevüket. Angliában 1714 átlagosan a férfiak 45 %-a, a nőknek pedig a 25%-a tudta leírni a nevét, viszont Londonban ez a százalék kétszázalékosra magasabb lehetett. Stephens, 1990. 555. p.

17 Freiberg, 2000. 10. p.

18 Ebben Skócia kivételt képezett, ugyanis bár a Gergely-naptárt nem vette át, de 1600-tól a polgári év kezdete a január 1. volt. Freiberg, 2000. 10. p.

A tudósítások nemzetközi és hazai kontextusa a hetilapokban

A spanyol örökösödési háború előzményeinek hetilapokban való megjelenését a terjedelmi korlátok következtében nem áll módomban részletezni, viszont fontos kitérni rá, ugyanis a háború előszeléről szóló tudósítások rávilágítanak a két lap hírközlési stílusának és metodikájának esszenciális különbségeire.

A *London Gazette* tartózkodó hírközlése itt is megmutatkozik, nem sietett háborút kiáltani, sőt, legtöbb esetben feltűnően igyekezte kerülni a kérdést. Amíg a *Post Man* expressis verbis leírta, hogy a spanyol utódlás kérdése valószínűleg háborúhoz fog vezetni,¹⁹ a *London Gazette* ugyanazon dátumú és ugyanúgy párizsi tudósításában „csupán” diplomáciai- és hadi mozgásokról számolt be.²⁰ Ezzel a jelenséggel más számokban is találkozhatunk, többek között a *London Gazette* 1701. szeptember 22–25-i és a *Post Man* 1701. szeptember 25–27-i számaiban, a szeptember 30-i hágai híreknél. A *London Gazette* ugyanúgy diplomáciai mozgásokra korlátozta a tudósítását,²¹ míg a *Post Man* beszámolt róla, hogy félő, hogy a Német-római Birodalom egyes államai nem mérik fel a francia veszély mértékét, de remélhetőleg ez be fog következni, és ezek az államok is az európai hatalmi egyensúly létrejöttének elősegítésére fognak törekedni.²² A hatalmi erőegyensúly

19 *The Post Man*, 1701. január 14–16. Num. 856. FFF Paris, January 22. „The Succession of Spain being likely to produce a War, contrary to the opinion of the Ministers, who advised the King to accept the Will of the late King, instead of sticking to the Treaty of Partition [...]”

20 *The London Gazette*, 1700 [1701]. január 13–16. Num. 3671. Paris, Jan. 22. N.S. „The last Letters from Holland bringing an account, that Count Briord, the French Ambassador, was in a good way of Recovery, the Count d’Avaux, who was named for the Employment, is commanded to defer his departure from hence till farther order; And in the mean time Don Quiros, the Spanish Ambassador at the Hague is charged with the Business of this Crown. The French Forces are in motion towards Milan, and ’tis said they will make an Army of 30000 Men. The King of Spain with the two Princes of France, arrived the 11th Instant at Acqs; From whence they would continue their Journey in a day or two towards Bayonne, where they are preparing a Bull Feasts, and other Diversions, for the Entertainment of the Court.”

21 *The London Gazette*, 1701. szeptember 22–25. Num. 3743. Hague, September 30. „[...] The Pensioner of Holland, and several other Persons of Quality, went from hence this day to wait upon His Majesty at Breda. The Earl of Macclesfield, who, since his return from the Court of Hanover, has been to wait on His Majesty at Loo, is expected here tomorrow, and will embark in few days for England. [...]”

22 *The Post Man*, 1701. szeptember 25–27. Num. 879. OOO Hague, September 30. „[...] All things now tend to an open rupture with that Crown and the French King, and notwithstanding the French have by means of their money, fascinated the eyes of some States in the Empire, and elsewhere, one would think the charm begins to be over, and there is sufficient ground to hope,

koncepciója ekkorra már egyfajta politikai irányelve volt az angol döntéshozó elitnek, amely egyben az elsődleges indoka volt a spanyol korona körüli konfliktusba való beavatkozásnak. Ez a *Post Man*-ben rendszeresen meg is jelent, a *London Gazette* viszont sokáig még a kifejezés használatát is elkerülte, helyette a „béke és a nyugalom megőrzése” kifejezés változataival élt. Tudvalevő volt, hogy a háború kitörése komoly gazdasági következményekkel járhat, amely több ízben megjelent a hetilapokban. Mindkét lap informálta az olvasóit, hogy a hágai francia követ, Avaux grófja egy beadványában kihangsúlyozta, hogy a francia király is „fent szeretné tartani a virágzó kereskedelmet”. A *London Gazette* idézet formájában közölte le a hírt,²³ míg a *Post Man* összefoglalta az idézetet.²⁴ A *Post Man* az európai kereskedelemről, pontosabban ennek a lehetséges korlátozásáról jóval figyelemfelkeltőbb stílusban számolt be. 1701. január 25–28-i számában azt olvashatjuk, hogy szükséges felkészülni arra, hogy „mind ellenséget, mind barátot el kell szállásolni [katonailag], és állni fog a kereskedelem, holott a legutóbbi háborúban jobban virágzott, mint valaha”.²⁵ A *Post Man*-ben olvashatunk a háborút érintő angol gazdasági érdekeltségről is, amely láthatóan prioritást élvezett, ugyanis az 1701. november 22–25-i számban megírták, hogy volt egy javaslat a gyapjúgyártás angol követek általi exportálására az osztrák és cseh örökös tartományokba, arra az esetre, ha a tengeri kereskedelem akadályoztatva lenne, mert a franciák elfoglalták Cádizt és más spanyol kikötőket, ráadásul ennek a tervezett kereskedelmi útvonalnak az állomásait is feltüntették.²⁶

that they will be sensible of their own danger, and improve the opportunity they have now to settle a **just ballance of Power in Europe**. [...]

- 23 *The London Gazette*, 1700 [1701] február 27. – március 3. Num. 3684. Hague, March 8. „The Count d’Avaux, Ambassador of France, presented to the States-General on the 5th instant the following Memorial. [...] His Majesty, who does not less desire to Preserve the Peace of Europe, and to Maintain the flourishing Condition of your Trade. [...]”
- 24 *The Post Man*, 1701. február 27. – március 1. Num. 871. GGG Hague, March 8. „The third Memorial delivered by Count d’Avaux to the States, contains in substance, That the resolution of the States to acknowledge the King of Spain, has been very acceptable unto his Master; that his Majesty has no other aim than the preservation of the Peace of Europe, and to contribute to the flourishing condition of the Trade of these Provinces; [...]”
- 25 *The Post Man*, 1701. január 25–28. Num. 861. FFF Brussels, february 1. „[...] The fears of a War are as great in this Country, as any where else, and even greater too; for in that case, we must prepare our selves to have both Friends and Enemies quartered upon us, and our Trade will be altogether at a stand, whereas in the late War we drove a better Trade than ever. [...]
- 26 *The Post Man*, 1701. november 22–25. Num. 904. QQQ Vienna, Nov. 16. „[...] The Council is taken up with the examination of some Proposals made unto them, for settling divers Manufactures in the Hereditary Countries of the Emperor, and a project delivered unto them by

Az általános „magyarországi helyzetről”, mind politikai, gazdasági és társadalmi értelemben, már a Rákóczi-szabadságharc előtt is tudósítottak, jóval kisebb intenzitással ugyan, de többé-kevésbé állandó jelleggel. A *London Gazette* első sorban a rendekről írt, főleg annak kapcsán, hogy I. Lipót anyagi hozzájárulást várna tőlük, ami alól felmentést kaptak. A nádor ez ügyben való intézkedésével több számban is találkozhattak az olvasók.²⁷ Ezen kívül a „szokásos” csapatmozgásokról számolt be a lap, illetve arról, hogy milyen várakat terveznek lebontani, amivel kapcsolatban kiemelendő a földrajzi ismeretanyag, ami megjelent a *Gazette*-ben.²⁸ Az 1701. március 17–20-i számban az ország mezőgazdasági arculata és jelentősége is megmutatkozott, ugyanis arról írtak, hogy parancsbaadták, hogy nagy mennyiségű kukoricát szállítsanak Magyarországból és Frankföldről Tirolba.²⁹ A *Post Man* nem írt a rendekről, helyette a protestáns vallásszabadság kérdését részesítette előnyben, viszont arról is csak az összeesküvés után tudósított, pozitív értelemben, miszerint a császár biztosítani fogja protestáns alattvalói szabadságjogait.³⁰

some English Merchants, concerning their Wollen Manufactures, which they propose to send up the Elbe, and afterwards by the Danube into Turkey, in case their Trade by Sea is obstructed, by reason of the French having seized Cadiz, and other Spanish Harbours.”

- 27 *The London Gazette*, 1700 [1701]. február 20–24. Num. 3682. Vienna, February 16. „[...] The States of Hungary are exempted from the extraordinary Subsidies that were demanded of them in this Conjunction, in Consideration of the Offer they have made to recruit and maintain the Imperial Forces that are to remain in those Parts, to the number of about 30000 Men. Cardinal Lamberg is arrived here from Venice.”; *The London Gazette*, 1700 [1701]. március 6–10. Num. 3686. Vienna, March 2. N.S. „[...] The Palatine of Hungary, and Deputies from the States of that Kingdom, are expected here in a few days, to adjust Matters in relation to the Subsidies that are demanded of them. [...]”; *The London Gazette*, 1700 [1701]. március 17–20. Num. 3689. Vienna, March 12. „[...] Prince Esterhasi Palatine of Hungary, and the Deputies of the States of that Kingdom, are frequently in Conference with the Emperor’s Ministers, about the Subsidies that are demanded of them.”
- 28 *The London Gazette*, 1701 [1702]. március 12–16. Num. 3792. Vienna, March 8. „[...] It is reported, that Orders will shortly be given for demolishing the Fortifications of Alba Regalis [Székesfehérvár], Agria [Eger], Cashaw [Kassa/Košice], and some other Places in Hungary, that the Forces which are in Garrison there may be more usefully employed. [...]”
- 29 *The London Gazette*, 1700 [1701]. március 17–20. Num. 3689. Vienna, March 12. „[...] And Orders are given for sending a good quantity of Corn from Franconia and Hungary to the Country of Tirol, for the use of these Forces. [...]”
- 30 *The Post Man*, 1701. június 14–17. Num. 849. LLL Vienna, June 8. „[...] The Emperor has redressed several grievances complained of by his Protestant Subjects in Hungary, and declared that he will maintain his Subjects in general, without any regard to their Religion, in the free possession of their Rights, Priviledges and Liberties.”; *The Post Man*, 1701. október 7–9.

Longueval feltűnése és az összeesküvés kibontakozása

Longueval személyével először a *Post Man*-ben találkozhatunk, az 1701. április 12–15-i számban. Itt arról olvashatunk, hogy egy Longueval nevű Badeni-ezredben szolgáló kapitányt elfogtak, akinél olyan levelek voltak, amelyekből kiderült, hogy kik akarják elárulni a császárt.³¹ Ez a hír az április 6-i bécsi tudósításban található, amely a *London Gazette* 1701. április 10–14-i számában is szerepelt,³² viszont utóbbi esetében semmit nem írtak Longuevalról. A *Post Man* 1701. április 17–19-i számában még megírta, hogy a levelek alapján fegyverraktárakat akartak felgyújtani Tirolban, ami megakadályozta volna a seregek Itáliába vonulását,³³ amiről a *London Gazette* nem számolt be, viszont ezt követően a következő hír mindkét lapban magáról az összeesküvésről szólt.

A *London Gazette* 1701. április 28. – május 1-i,³⁴ a *Post Man* pedig az 1701. április 29. – május 1-i számában értesítette olvasóit az összeesküvés leleplezésé-

Num. 883. OOO Frankfort, October 1. „[...] The affairs of Religion are a great obstruction to the Emperors interest in the Empire, for the Ministers of the Protestant Princes at Ratisbon refuse to enter upon publick matters, till they have received satisfaction for the grievances they have so often complained of, in relation to the Innovation made in the Palatinate. They write from Vienna, that the Emperor has promised to procure them satisfaction, and that to shew the sincerity of his intentions, he has made several regulations in Hungary, which are very favourable to the Protestants. [...]

31 *The Post Man*, 1701. április 12–15. Num. 824. III Vienna, April 6. „[...] ’Tis said that a Captain of the Regiments of Baden, called Longueval, who was some days ago seized at Lintz, had some Letters of a great consequence, whereby the Court has discovered who are the persons that betray our Councils to our Enemies. [...]”

32 *The London Gazette*, 1701. április 10–14. Num. 3696. Vienna, April 6. „The Prince of Darmstad, late Vice-Roy of Catalonia, is arrived here from Spain, as is likewise Count d’Aversberg, the Emperor’s Ambassador at that Court Prince Eugene of Savoy, General of the Emperor’s Forces in Italy, will be going thither in a fortnight or 3 weeks; His Troop of Guard marched the 4th Instant to Newstad, where they are to continue a few days, and then proceed to the General Rendezvous. The Imperial Forces designed for Italy are on their march, as are likewise the Regiments that are to serve on the Rhine. Count Marsigly, the Imperial Commissioner for settling the Limits between the Territories of the Emperor and the Grand Signior, is daily expected here from Transilvania.”

33 *The Post Man*, 1701. április 17–19. Num. 826. III Vienna, April 23. „[...] By means of those Papers, which were found with the Officer lately seized at Lintz, as mentioned in some of our former, we have discovered a villanous design to burn our Magazines in Tirol, to disable us by that means from marching into Italy; but good orders are given to prevent the same.”

34 *The London Gazette*, 1701. április 28. – május 1. Num. 3701. Vienna, April 23. „By the Papers, as well as Confession of Captain Longueval, who was lately brought hither Prisoner, a wicked

ról,³⁵ mindkét esetben az április 23-i bécsi hírekben, tehát ugyanaz a „hírcsomag” lehetett a forrásuk. A *London Gazette* arról számolt be, hogy Longueval vallomása és a levelek alapján kiderült, hogy az árulás valódi célja az volt, hogy merényletet hajtsanak végre a császár és a római király (tehát a későbbi I. József) ellen,

and dangerous Conspiracy has been discovered; The Particulars are kept secret, but in general it's said, that the Design of the Conspirators was to assassinate the Emperor and the King of the Romans in their Journey to Luxemburg, and to raise a **Rebellion** in Hungary and Transilvania; for which they thought they had a good opportunity, by most of the Emperor's Forces being marched from there towards Italy and the Rhine; 'Tis added, that Count Teckely [Thököly], who is at present at Temeswaer [Temesvár/ Timișoara], was ready with some other Gentlemen of Hungary to have taken up Arms. That they proposed/(prepared) to get together in [nem olvasható rész] Hungarians, and were promised Assistance by the Turks, and particularly by the Bassa of Temeswaer, who was lately Ambassador here. Upon the first discovery of this Conspiracy, Count Solari was dispatched with private orders to Hungary, and an Account is come from him, that he has seized Prince Ragozzi [Rákóczi], a Relation of Count Teckely's [Thököly], the Sieur Sirmey [Szirmay], formerly one of Teckley's [Thököly] Servants, who afterwards came over to the Emperor, and was preferred to a [nem olvasható rész] and several others of the Chief Conspirators who are secured in the Castle at Esperies [Eperjes/Prešov]. An Officer of the Regiments of Darnstad is seized here, with [nem olvasható rész] with Letters from Prince Ragozzi [Rákóczi] to [nem olvasható rész].”

- 35 *The Post Man*, 1701. április 29. – május 1. Num. 831. KKK Vienna, April 23. „The Papers that were found with Captain Longueval, who was lately seized upon advice of his corresponding with our Enemies, have discovered a more important secret than it was at first imagined, for they have found therein a project of a Conspiracy againts the Emperor, and of a great **Insurrection** in Hungary. The particulars we have been able as yet to learn, are, that Prince Ragotski [Rákóczi], Schirmay [Szirmay], one of the chief Instruments in the late Rebellion, Count Berzeni [Bercsényi], the Bishop of Colozza [Kalocsa], and several other Conspirators, had drawn up a project of rising in Arms against the Emperor, but being not able to compass their design, without assistance from abroad, they resolved to apply themselves to the French King, and sent by Captain Longueval the project of their Conspiracy, with a Letter, wherein they represent to the most Christian King, how easily they may seize most of the strong places of Hungary, while the Garrison are so weak by reason of the Troops that have been detached for Italy, and how advantageous their insurrection will prove to his Majesty; desiring at the same time a supply of money, and some Troops out of Naples, in the neighbourhood of which Kingdom they chiefly ground their hopes. Their Conspiracy is still of a large extent, for it aimed at no less than extirpating the whole Imperial Family, while they should be at Laxemburg, a hunting Seat of the Emperor. The hellish design being discovered by the seizing of Longueval at Lintz, general Sölar was sent with all haste to Hungary, and Ragotski [Rákóczi], Schirmay [Szirmay], Berzeni [Bercsényi], the Bishop of Colozza [Kalocsa], and several others were seized, and are to be brought hither. Those chief Leaders of that Conspiracy are all Roman Catholicks, and we don't hear as yet of any Protestant being concerned therein. Whither they were to be assisted by the Turks 'tis not yet known; but whatever it is, necessary orders being given for the security of Hungary [...].”

miközben éppen úton voltak Luxemburgba, és ezzel **lázadást** akartak kirobbantani Magyarországon és Erdélyben. A tudósítás szerint az összeesküvők úgy gondolták, hogy erre jó esélyük van, mert nincsenek katonák az országban. Emellett leírták, hogy Thököly Imre, aki éppen Temesváron tartózkodik, csatlakozni fog még néhány emberével és a temesvári pasától kapni fognak katonai segítséget. Ezen kívül hozzátették, hogy Solari gróf elfogta Rákóczit és Szirmayt, akiről megemlégték, hogy Thököly korábbi szolgálója volt. Nagyon fontos kiemelni, hogy ez az egyetlen tudósítás, ahol mind az oszmán katonai segítség, mind Thököly csatlakozása egyértelműen megjelent, a későbbiekben ezeket mindkét lap igyekezni fogja cáfolni.

A *Post Man* tudósításának az első része egy idézet, amelyben arról olvashatunk, hogy fény derült Longueval kapcsolatára az ellenséggel és „az árulás még rosszabb, mint gondolták”, ugyanis a császár ellen irányult és a cél egy **felkelés** indítása volt. Az idézetben szerepelt Rákóczi, Szirmay, Bercsényi és a kalocsai érsek, mint főszervezők, akik francia segítséggel akartak felkelést robbantani és levelükben azt írták XIV. Lajosnak, hogy könnyedén elfoglalnának nagyobb helyőrségeket is az országban, ugyanis a császári csapatok Itáliában vannak. Az idézetben még szerepelt, hogy az összeesküvőknek „nem kisebb volt a célja, mint kiirtani a császári családot, amíg Luxemburgban vannak”, de azt itt nem nevezte meg a lap, hogy pontosan kiket. Az idézet után saját szavakkal is leírták a fontosabb eseményeket és hozzátették, hogy az összeesküvés minden vezetője katolikus vallású, illetve, hogy a lapnak nincs tudomása róla, hogy lenne köztük protestáns, ahogy arról sem, hogy kapnának oszmán segítséget.

Az összeesküvők vallási hovatartozása, terve és fogsága

Az összeesküvők vallási hovatartozása kardinális kérdésnek számított, nem csak 1701-ben és 1702-ben, hanem végig a szabadságharc alatt, így ez volt az egyik leggyakrabban tárgyalt problémakör. Ahogy fentebb olvasható, a *Post Man* már az elején szinte leszögezte, hogy nem protestáns vallásúak a vezetők, míg a *London Gazette* először összekötötte őket Thökölyvel, viszont az 1701. május 5–8-i számában már azt írta, hogy az előző tudósítással ellentétben nem valószínű, hogy Thököly csatlakozna hozzájuk, ugyanis „ezt az összeesküvést a római katolikus klérus és az ugyanilyen vallású nemesség tervezte végrehajtani, akik a pro-

testánsok előszámú üldözői voltak azokon a vidékeken.³⁶ A *Post Man* 1701. május 3–6-i számában, ugyanúgy az április 30-i bécsi híreknél (tehát újfent azonos hírforrásuk lehetett) hasonlóan írt, amikor arról számolt be, hogy nem valószínű hogy az összeesküvők Thökölyt választanák királyuknak, mert katolikusok nem választanának protestánt uralkodójuknak.³⁷

Az összeesküvők tervével kapcsolatban a két hetilap hasonló eseménysorozatról számolt be, kifejtve, hogy nem csak a császár és a trónörökös életére terveztek törni, hanem Károly hercegére is,³⁸ sőt a *London Gazette* részletesen leírta, hogy hogyan történt volna a merénylet, miután tudósított arról, hogy az összeesküvők közül többen török területre menekültek, illetve, hogy Rákóczi felesége igyekezte az udvarban bizonyítani férje ártatlanságát.³⁹ A *Post Man* a merénylet tervéhez még hozzátette 1701. május 6-i számában, hogy „amennyiben a pokoli

36 *The London Gazette*, 1701. május 5–8. Num. 3703. Vienna, April 30. „[...] It seems very uncertain, whether the Conspirators designed to have set up Count Teckely [Thököly], as was at first reported, since it hitherto appears, that this Conspiracy was carried on by the Romish Clergy in Hungary, and by such of the Nobility who were the principal Persecutors of the Protestants in those Parts. [...]”

37 *The Post Man*, 1701. május 3–6. Num. 833. KKK Vienna, April 30. „[...] ’Tis not certain that the Rebels had any design to Proclaim Teckely [Thököly] for their King, and it is not likely that the Bishops and other chief Leaders being Roman Catholicks, would have chosen a Protestant for their Sovereign. [...]”

38 *The Post Man*, 1701. május 3 – 6. Num. 833. KKK „[...] ’Tis confirmed the Conspirators design’d to assassinate the Emperor, the King of the Romans, and the Archduke of Charles; and some Troops of Hussars, which were rais’d under the specious pretence of assisting the Emperor, were to be the actors of that Bloody Tragedy, while those Princes should be reviewing of them at Laxemburgh. [...]”

39 *The London Gazette*, 1701. május 5–8. Num. 3703. „[...] The Princess Ragozzi [Rákóczi] is come hither from Hungary, to sollicite the Emperor in favour of the Prince her Husband, who is seized in Hungary on account of the late Conspiracy and has writ to several of his Friends to assure them of his Innocency; but they would not open his Letters and carried them to the Emperor’s Ministers. Divers of the Conspirators are taken, and others are fled into the Turkish Dominions; The Ambassador from the Grand Signior, lately at this Court, was privy to the Plot, and was therefore made Governor of Temeswaer [Temesvár/ Timișoara]; ’Tis said, the Design of Assassinating the Emperor, the King of the Romans, and the Arch-Duke, was to have been put in execution near Laxembourgh, at a Review of some Troops of Hussars, which Colonel Paul Diack [Deák Pál] was to raise with the Emperor’s Leave, and for his Service, and which were to have been composed only of such Persons as the Conspirators had a Confidence in; And at the same time a great number of Hungarians were to be in readiness to take up Arms, and to fall upon the German Troops who lay scattered up and down in Hungary. [...]”

terv sikerült volna, vége lett volna az Ausztriai Háznak és példátlan zavar támadt volna a Birodalomban.³⁴⁰

Rákócziék letartóztatásáról és fogságágáról meglepő részletességgel tudósítottak a lapok. A *London Gazette* 1701. május 15–19-i számában arról írt,⁴¹ hogy Rákóczit, Szirmayt és Sárossyt (Szirmay titkárát [!]) Eperjesről Bécsújhelyre vitték, majd még három májusi számában írt Longuevalról, miszerint őt is odaszállították Linzből és arról, hogy a vallomását, valamint a nála lévő leveleket fel fogják használni Rákóczi kihallgatásánál, sőt, őt magát is szembe állítják majd a foglyokkal.⁴² A *Post Man* is beszámolt róla, hogy az összeesküvők közül többen külföldre szöktek,⁴³ majd 1701. június 5–7-i számában arról, hogy Rákócziék megérkeztek Bécsújhelyre, viszont rögtön azt is megírta, hogy szigorú az őrizet alatt tartják őket, illetve átvizsgálják az ételüket, hogy ne kapjanak értesítést sehonnan.⁴⁴ Az őrizet szigorúságáról a *London Gazette* is írt az 1701. június

40 *The Post Man*, 1701. május 6–8. Num. 834. KKK Francfort, May 8. „[...] All our advices from Vienna, confirm the discovery of a Conspiracy against the Emperor, with several horrid particulars which are not fit yet to be divulged; had that hellish design taken effect, there had been an end of the House of Austria, and an unparallel'd Confusion in the Empire. [...]”

41 *The London Gazette*, 1701. május 15–19. Num. 3706. Vienna, May 11. „[...] Prince Ragozzi [Rákóczi], the Sieurs Sirmei [Szirmay] and Saroffi [Sárossy], and several others accused of the late Conspiracy, are brought under a strong Guard from Esperies [Eperjes/Prešov] to Newstad [Bécsújhely/Neustadt], about 8 miles distant from this City.”

42 *The London Gazette*, 1701. május 19–22. Num. 3707. Vienna, May 14. „[...] Directions are given for bringing Captain Longueval hither under a sufficient Guard from Lintz [Linz], where he was seized sometime ago with several Letters and Papers concerning the late Conspiracy, which are to be made use of at the Examination of Prince Ragozzi [Rákóczi], and the other Persons who were brought Prisoners the last week to Newstad [Bécsújhely/Neustadt]. [...]”; *The London Gazette*, 1701. május 22–26. Num. 3708. „[...] Capt. Longueval is to be brought hither in a day or two from Lintz [Linz], to give Evidence against Prince Ragozzi [Rákóczi], and the other Persons who are accused of the late Conspiracy.”; *The London Gazette*, 1701. május 26–29. Num. 3709. Vienna, May 21. „Captain Longueval, whose Papers and Confession were the first Evidences of the late Conspiracy, was brought hither the 19th Instant from Lintz [Linz], and will in few days be sent to Newstad [Bécsújhely/Neustadt], to be confronted with Prince Ragozzi [Rákóczi], and other who are Prisoners there. [...]”

43 *The London Gazette*, 1701. május 8–10. Num. 835. KKK „[...] Upon advice that several of the Conspirators in Hungary are fled into Poland and Turkey, the Emperor has written to his Ministers at Warsaw [Varsó/Warszawa] and Constantinople [Konstantinápoly/Istanbul], to desire those Governments to refuse their protection to the Rebels. [...]”

44 *The Post Man*, 1701. június 5–7. Num. 845. LLL Vienna, June 1. „[...] Prince Ragotzi [Rákóczi] and other Conspirators are arrived at Neustadt [Bécsújhely/Neustadt] under a strong Guard, and they are kept so close, that no body is admitted to see them, upon pretence of Confession

5–9-i számában, ugyanúgy a június 1-i bécsi híreknél.⁴⁵ A *Post Man* kétszer írt Longuevalról, az 1701. május 17–20-i,⁴⁶ illetve az 1701. június 28. – július 1-i számában,⁴⁷ de mindkét esetben szűkszavúan fogalmazott. Előbbiben arról írt, hogy éppen Linzből Bécsűjhelyre szállítják, utóbbiban pedig arról, hogy nagy felfedéseket tett az összeesküvéssel kapcsolatban, de nem fejtette ki, hogy milyen felfedésekről is volt szó. Látható mindkét lap (de elsősorban a *London Gazette*) hírközléséből, hogy Longueval személye, pontosabban az összeesküvésben játszott szerepe nemcsak a kortársak számára nem volt teljesen egyértelmű. Az összeesküvés leleplezésekor még úgy írtak róla, hogy elfogták és úgy találták nála a leveleket, majd Rákóczi és az összeesküvők letartóztatásáról és Bécsűjhelyre viteléről szóló hírekben már úgy szerepelt (ami illeszkedik a valósághoz), hogy őt is hivatalosan letartóztatták, majd a vallomását és a dokumentumait felhasználták a perben. Arról viszont a hírekben nem esett szó, hogy önként mutatta volna be a leveleket Bécsben, illetve arról sem, hogy kvázi „összejátszott volna” a császári udvarral, hogy leleplezzék az összeesküvést. A hírközlésekből Longueval személyében az összeesküvésnek egy olyan szereplője bontakozik ki, aki eleinte maga is része volt a szervezkedésnek, majd miután elfogták, vallomást tett Rákócziék ellen, így látható, hogy az angol hetilapok ismeretanyagába az összeesküvés további részlete nem jutott el, ellenben más információkkal, amelyekkel a vártnál jóval mélyrehatóbban foglalkoztak.

Az 1701. júniusi és júliusi számaiban a *London Gazette* állandó jelleggel informálta az olvasóit az összeesküvők elleni vizsgálat menetéről, valamint ennek egyik főszereplőjéről Friedrich Buccellini kancellárról. Júniusban elsősorban még csak a vizsgálat előkészületeiről tudósított,⁴⁸ 1701. június 30. – július 3-i

or otherwise. The Victuals that are given them are carefully examined, that they may receive no manner of intelligence from their Correspondents. [...]

45 *The London Gazette*, 1701. június 5–9. Num. 3712. Vienna, June 1. „[...] where they are kept under a very close Confinement, no body being admitted to speak with them.”

46 *The Post Man*, 1701. május 17–20. Num. Vienna, May 14. „[...] Prince Ragotski is brought Prisoner to Neustade, and Captain Longueval is bringing hither from Lints [Linz] in the Upper Austria.”

47 *The Post Man*, 1701. június 28. – július 1. Num. 853. LLL Franckfort, July 5. „[...] They say that Captain Longueval has made great discoveries relating to the Hungarian Conspiracy.”

48 *The London Gazette*, 1701. június 16–19. Num. 3715. Vienna, June 11. „[...] The Commissioners appointed by the Emperor for the Tryal of the Persons accused of the late Conspiracy, will be going in a day or two to Newstad to execute their Commission. [...]”; *The London Gazette*, 1701. június 26–30. Num. 3718. Vienna, June 22. „[...] Count Buccellini, Chancellor of the Court, went from hence yesterday to Newstad [Bécsűjhely/Neustadt], to be present at the

számban viszont már arról olvashatunk, hogy néhány összeesküvő vallomást tett, sőt Szirmay Istvánnak a tulajdonában volt egy kézzel írott levél a szervezkedéshez köthetően, viszont hangsúlyozták, hogy Rákóczi mindent tagad.⁴⁹ Az 1701. július 3–7-i számban arról informálta olvasóit, hogy Rákóczi továbbra is mindent tagad, de Szirmay „már nem próbálja meg tisztázni magát, hanem a császár kegyelmére bízva az életét”,⁵⁰ az 1701. július 28–31-i számban pedig egyenesen már arról tudósítottak, hogy „mindenki úgy véli, Szirmayt le fogják fejezni, Rákóczit pedig élethosszig tartó fogságra fogják ítélni”.⁵¹ Ezt követően az 1701. augusztus 4–7-i számban még beszámolt róla, hogy „Rákóczit többek között azzal vádolják, hogy kapcsolatot tartott fent a francia udvarral annak érdekében hogy erdélyi fejedelem lehessen”.⁵² Ez a tudósítás, amelyben Rákóczit már összekötötték az erdélyi fejedelmi címmel, egyfajta tetőpontja volt a *Gazette* hírközlésének az összeesküvők elleni vizsgálatról, ugyanis ezután legközelebb csak novemberben írt róla, akkor is „csupán” arról számolt be, hogy „a bécsújhelyi őrség kapitányát [Gottfried Lehmann], aki segített Rákóczinak a szökésben,

Examination of Prince Ragozzi, and the other Persons who are imprisoned there on account of the late Conspiracy.”

- 49 *The London Gazette*, 1701. június 30. – július 3. Num. 3719. „[...] Count Bucellini, Chancellor of the Court, and Secretary Eylar [Eilers], are returned hither from Newstad [Bécsújhely/Neustadt], where they have been to examine the Persons who are Prisoners there on account of the late Conspiracy; 'Tis said some of them have confessed several Particulars of this Plot, and that among others, the Sieur Sirmay [Szirmay] owned, that some Letters which were produced, were his own Hand-writing; but Prince Ragozzi [Rákóczi] denies the whole Matter. [...]”
- 50 *The London Gazette*, 1701. július 3–7. Num. 3720. Vienna, June 29. „[...] Prince Ragozzi [Rákóczi] has been several times examined at Newstad [Bécsújhely/Neustadt], and denies the Matters he is charged with; But 'tis said, the Sieur Sirmay [Szirmay], who is likewise accused of the Conspiracy, does not go about to justify himself; but casts himself upon the Emperor's Mercy.”
- 51 *The London Gazette*, 1701. július 28–31. Num. 3727. Vienna, July 23. „[...] The Commissioners appointed by the Emperor for the Tryal of the Persons accused of the late Conspiracy, have not yet proceeded to give Sentence; but 'tis generally believed, that Count Sirmay [Szirmay] will be Beheaded, and Prince Ragozzi [Rákóczi] condemned to perpetual Imprisonment.”
- 52 *The London Gazette*, 1701. augusztus 4–7. Num. 3729. Vienna, July 30. „[...] 'Tis said, that Prince Ragotski [Rákóczi] is, among other things, accused of having held a Correspondence with the Court of France, in order to make himself Prince of Transilvania.”

néhány napja lefejezték az ellene hozott ítélet szerint”,⁵³ anélkül, hogy korábban tudósított volna magáról a szökésről.

A *Post Man* a vizsgálatról mondhatni nem is számolt be, viszont 1701. június 14–17-i számában olyan információt közölt le, amely az egész vizsgált forrásanyag legnagyobb horderejű tudósításának mondható. Ebben, az összeesküvők fogságának helyszíne kapcsán szó szerint azt közölte le, hogy „Rákóczi abban a szobában van, ahol a belgrádi pasa raboskodott, Szirmayt ott tartják fogva, ahol Frangepáni őrgrofot őrizték, és Vayt pedig ott, ahol Zrínyi grófot tartották 1670-ben és 1671-ben. Szirmay úgy látszott, hogy halálos félelemben van, amikor a végzetes szobába vitték és keresztet vetett, de Rákóczi nagyon határozottnak tűnik”.⁵⁴

Ez a tudósítás több szempontból is kiemelendő. Általánosságban a narratív elemek távol esnek a hetilapok műfajától, hiszen ezeknek elsődleges célja az olvasóközönség informálása volt a jelentős nemzetközi eseményekkel kapcsolatban, így nem nevezhető sem szépirodalmi, sem szórakoztató irodalmi műfajnak. Ennek ellenére elbeszélő stílusban olvashatunk a fogvatartottak reakciójáról. Emellett megjelennek a Wesselényi-összeesküvés szereplői, akik ugyanott raboskodtak 1670–1671-ben, mint Rákócziék, ráadásul egyfajta jogfolytonosságot mutatva. A két összeesküvést a *Post Man* láthatóan összekapcsolta, tehát Rákóczi szervezkedését a családja által rá hagyományozódott nemesi felkelés kontextusában helyezte el. Külön kitért arra is, hogy kit melyik helyiségben tartottak fogva: Rákóczit a belgrádi pasa, Szirmayt Frangepán Ferenc, Vayt pedig Zrínyi Péter cellájában. Ezek az információk nem voltak teljesen helytállóak, ugyanis Rákóczi *Vallomásaiban*,⁵⁵ illetve a Lukinich által összegyűjtött iratanyagban is

53 *The London Gazette*, 1701. november 6–10. Num. 3756. Vienna, Dec. 10. „[...] The Captain of the Guard at Newstad [Bécsűjhely/Neustadt], who assisted Prince Ragozzi [Rákóczi] to make his escape, was beheaded there some days ago, according to the Sentence passed upon him.”

54 *The London Gazette*, 1701. június 14–17. Num. 849. LLL Vienna, June 8. „[...] The Conspirators that were brought to Newstadt on the 29th past, continue very close Prisoners, no body being admitted to see them. Prince Ragotzi is in the room where the Bassa of Belgrade was kept Prisoner; Sirmay in that where Marquess Frangipani was detained, and Vay in that where Count Serini was kept in the year 1670 and 1671. Sirmay appeared in an extraordinary fear, when he was brought into that fatal Room, and made upon himself the Sign of the Cross; but Prince Ragotzi appears very resolute. [...]”

55 „Nem is csalt meg vélekedésem, mert két nappal később a gúnyolódó, becsmérő és a koci oldalát körülvevő népség hatalmas áradata között vezetve engem is bebörtönöztek egy befalazott ablakú, meglehetősen sötét kamrába, mely egyébként a császár konyhájaként szolgált (s ahova egykor nevezett ősom, Zrínyi gróf is be volt zárva).” *Rákóczi*, 1979. 135. p.

az szerepelt,⁵⁶ hogy Rákóczi volt az, akit Zrínyi Péter cellájában őriztek, Szirmay és Vay pontos fogvatartási helyiségéről pedig nem írtak. Ez persze nem zárja ki azt, hogy Rákóczi visszaemlékezése esetleg pontatlan lett volna, viszont ez jelen téma szempontjából nem releváns. Az viszont kérdéses, hogy a *Post Man* honnan szerezhette az információit és a szerkesztő miért ítélte meg úgy, hogy ezt érdemes publikálni. A *London Gazette*-ben nem jelent meg hasonló hír, sőt június 8-i bécsi hírt sem közöltek le (amelyben a *Post Man* tudósítása is olvasható), így valószínűsíthető, hogy vagy nem volt birtokukban az információ, vagy nem passzolt volna bele a hivatalos kormányzati sajtóorgánum hírközlési profiljába. Nem szabad figyelmen kívül hagyni Jean de Fonvive személyét sem, aki, mint fentebb említettem, hugenotta menekültként kiterjedt francia kapcsolati hálóval rendelkezett, így könnyen elképzelhető, hogy ez az információ Franciaországból érkezett, a pontos forrás meghatározásához viszont további kutatások szükségesek. Fontos kitérni a hírközlés „létjogosultságára” is. A XVII. században nagy volt a nemzetközi érdeklődés a magyarországi ügyek iránt, ami az angol nyelvű sajtóban is megfigyelhető, mondhatni részletesen követték az eseményeket. Ez különösen igaz a század második felére, elég csak a „Zrínyi-kultusza” gondolni a szigetországban,⁵⁷ amikor „az angol közvélemény Közép-Európa felé fordul”,⁵⁸ illetve az ezt követő Wesselényi-összeesküvésre, Thököly-felkelésre és a visszafoglaló háborúra (1683–1699), amelyeknek eseményeit szorosan követte az európai sajtó.⁵⁹ A visszafoglaló háború külön kiemelendő, ugyanis a karlói békekongresszus folyamatáról részletesen beszámoltak az angol periodikák, amely nem utolsósorban William Paget (1637–1713) személyéhez is köthető, aki konstantinápolyi angol követként volt jelen a béketárgyaláson, mint mediátor. Paget közvetítő szerepe olyannyira hangsúlyos volt, hogy még 1702-ben is írt róla, mind a *London*

56 Fontos kiemelni, hogy Lukinich is Rákóczi *Vallomásait* jelölte meg forrásként ehhez az információhoz. AR I/XI. 52–53. p.

57 Zrínyi Miklós (1620–1664) nagy népszerűségnek örvendett Angliában, amellet, hogy számos periodikában feltűnt, életrajz is megjelent róla angol nyelven *The Conduct and Character Of Count Nicholas Serini...* címmel, halála után pedig gyászversek is születtek róla Jászberényi Pál, Száki Ferenc, Szendrei Ferenc, P. Schilling, Joach. a H. Pastor és Joannes Megalinus tollából. Bővebben ld. Angol életrajz, 1987.; *Gömöri*, 1999.; *Kathona*, 1975. 218–225. p.

58 *R. Várkonyi*, 1996. 36. p.

59 A teljesség igénye nélkül a XVII. század második fele magyarországi eseményeinek európai sajtóban való megjelenésével foglalkozó fontosabb munkák: *G. Etényi*, 1995.; *G. Etényi*, 2003.; *G. Etényi*, 2005.; *G. Etényi – Barget*, 2022.; *Vincze*, 2013.; *Antal*, 2005.

Gazette,⁶⁰ mind a *Post Man* a Habsburg-oszmán határrendezéssel kapcsolatban.⁶¹ A XVII. század második felének magyarországi történéseivel nemcsak német és holland nyelvű kiadványok sokasága foglalkozott, hanem angol periodikák is, különös tekintettel a hatalmi elit politikai pozícióváltásaira. A *London Gazette* végig tudósított a Wesselényi-összeesküvés leleplezéséről és a résztvevők elleni vizsgálatról, ennek alapján látható, hogy egy kimondottan sokrétű ismeretanyag volt jelen az angol politikai diskurzusban, az viszont nem lenne evidens, hogy ez oly mértékben beágyazódjon, hogy 30 év múlva is visszautaljanak rá, ráadásul pont a Rákóczi általi összeesküvéssel összekapcsolva, ami jelen esetben megtörtént, alátámasztva a magyar nemesi felkelések „hagyományáról” és Rákóczi családjának ebben játszott szerepéről való tudásanyag rétegzett beépülését az angol nyilvánosságba.

A hírek számottevő része Hollandiából érkezett. Ezt azért szükséges nyomatékosítani, mert Hollandia kiemelten foglalkozott a magyarországi protestánsok helyzetével a XVII. század végén és a XVIII. század elején, különösen a gályarabok sorsával,⁶² így az angol periodikákban visszaköszönő élénk érdeklődés a hazai protestánsok iránt a Hollandiából érkező híreknek is köszönhető.

Fontos hangsúlyozni, hogy jelentős mennyiségű hír özönlött be Londonba a korban, így ezen hírek szelektálása a kiadók fontos feladatának számított, nem engedhették meg maguknak, hogy olyan eseményről tudósítsanak, amelyre nincs olvasói igény, vagy, hírkereskedelmi szemmel nézve kereslet.

A *Post Man* ezt követően már csak a szökésről tudósított, külön beszámolva a szökés tényéről 1701. november 15–18-i számában,⁶³ illetve külön Lehmann

60 *The London Gazette*, 1702. november 19–23. Num. 3864. Vienna, Nov. 15. N.S. „On the 13th Instant my Lord Paget, late Ambassador from England at the Ottoman Port, who has been here about 4 Months, to adjust Matters relating to a Dispute between the Emperor and the Port, about the Limits of their respective Territories in the Province of Bosnia, having now fully settled that Affair, his Excellency had Audience of Leave of the Emperor and Empress on the 13th Instant, and intends in few days to proceed on his Journey to England.”

61 *The Post Man*, 1702. december 10–12. Num. 1060. EEEE Vienna, December 6. „The Lord Paget is set out for England, being well satisfied with the Honours he has received from the Emperor, who on all occasions has testified the great esteem he has for his Lordship, as well as his acknowledgement for the great services performed by him, not only in the management of the Treaty of Carlowitz, but also in the late differences between this Court and the Port, about the Limits in Hungary.”

62 Bővebben ld. *Bujtás*, 2022. 41–67. p.; *Bujtás*, 2020. 141–176. p.

63 *The Post Man*, 1701. november 15–18. Num. 901. QQQ Hague, November 22. „[...] They write from Vienna, that Prince Ragotski [Rákóczi], who was Prisoner at Newstat upon account of the late Conspiracy, has made his escape. [...]”

kapitány letartóztatásáról 1701. november 22–25-i számában (viszont a kapitány kivégzéséről már nem írt).⁶⁴

Az összeesküvés nemzetközi kapcsolatrendszere

Ahogy fentebb említettem, viszonylag hamar mindkét lap kijelentette, hogy Thököly, protestáns volta következtében, nem csatlakozna az összeesküvéshez. Ezt az információt a későbbiekben több ízben nyomatékosították is, a *London Gazette* 1701. május 8–12-i,⁶⁵ a *Post Man* 1701. november 8–11-i számában.⁶⁶ Az előbbiben arról olvashatunk, hogy Thököly Vidin hercege lett (tehát nem is lenne lehetősége csatlakozni a szervezkedéshez), utóbbiban pedig arról, hogy Thököly szavát adta, hogy nem lesz része az összeesküvésnek, viszont előtte leírták, hogy az oszmánok biztosították az angol és holland követeket arról, hogy betartják a karlócai békében foglaltakat. Thököly vidini tartózkodásával kapcsolatban megemlítenék egy 1701. január 16-i kéziratos *news-lettert*, amely a Bodleian Libraries MS. Carte 228 jelzetű Wharton-gyűjteményében található. Ebben az olvasható, hogy Thökölyt egy francia gróf rá akarta venni, hogy fogjon fegyvert a császár ellen, amelyhez „a francia király jelentős támogatást ígért pénzben, emberben és más szükségletekben”, viszont Thököly visszautasította, azt válaszolva, hogy „nem zavarja többé a hazája által élvezett békét azzal, hogy új, igazságtalan háborúba bonyolódik”. Ezen kívül hozzátették, hogy „követet küldött az császárhoz, hogy tájékoztassa őt a feléje tett javaslatokról, és biztosítsa Öfelségét arról, hogy soha

64 *The Post Man*, 1701. november 22–25. Num. 904. QQQ Vienna, Nov. 16. „[...] The Captain, who favoured the escape of Prince Ragotski [Rákóczi] is seized, and is to be tryed for the same. [...]”

65 *The London Gazette*, 1701. május 8–12. Num. 3704. Vienna, May 4. „[...] The Emperor being informed, that divers Persons concerned in the late Plot have taken refuge in the Territories of Poland and the Grand Signior, he has writ to those Princes, to desire that these Conspirators may not be harboured in their Dominions. Some Advice from Turkey say, the Grand Signior has declared Count Teckely [Thököly] Prince of Widin [Vidin].”

66 *The Post Man*, 1701. november 8–11. Num. 898. QQQ Vienna, November 2. „That Prince [Grand Signior] has assured the English and Dutch Ambassadors, that he will religiously observe the Treaty of Carlowitz, and that the report spread in Hungary, that the late Conspiracy discovered there, was countenanced by his Officers, is altogether false, and that Count Teckely has given his Parolle, that he Will not concern himself therein. [...]”

nem fog elfogadni semmilyen ajánlatot az ő szolgálata ellen.”⁶⁷ Látható, hogy Thököly esetleges szerepe az összeesküvésben, a híráramlás különféle platformjain megjelent, így a nyomtatott hírekhez szorosan kapcsolódó kézíratos hírekben is, ahol a francia befolyást erőteljesen hangsúlyozták, ahogyan Thököly elhatárolódását is vidini tartózkodása kapcsán. Ez az információ a *London Gazette*-ben nem jelent meg, míg a *Post Man*-ben igen, amellyel érzékeltethető a kortárs angol politikai diskurzus árnyaltsága.

1702-ben az oszmánokhoz köthető hírközlésekben visszatérő elem volt a fentebb már említett karlócai béke és az ennek alapján történő határkijelölés, amely mindkét lapban tetten érhető. A lapok Habsburg-oszmán kapcsolatát érintő hírközlései egyaránt arról tájékoztatták az olvasókat, hogy a karlócai békében foglaltak betartása végett az oszmánok több ízben biztosították a császárt arról, hogy „igyekeznek elkerülni minden olyat, amellyel ártanának a két birodalom közti barátságnak és jó kapcsolatnak”.⁶⁸ A *Post Man* lényegében ugyanerről számolt be, azzal a szignifikáns különbséggel, hogy hozzátette, hogy a francia udvar igyekszik rávenni az oszmánokat, hogy „szegjék meg a karlócai békét és foglalják el Magyarországot”, amelyről az 1702. július 18–21-i,⁶⁹ valamint az 1702. december 19–22-i számokban is olvashatunk.⁷⁰

67 „Our last letters from Vienna say, they have an account from Hungary, that one Count [nem azonosítható] a French man, was lately with Count Teckely at Widin, to sollicite him to take up arms againe, against the Emperor, promising, that he shall be powerfully affined, by the French King, with money, men and other necessities, but Teckely answered, he would no more disturbe the peace by his Countrey enioys of, by entring into a new and uniust warre, and they add, he dispatched an Expreste to the Emperor, to acquaint him, with the proposalls, that were made him and to assure his imperiall Majesty, that he will never heare to any offers from that prince, against his service.” Oxford, Bodleian Libraries, MS. Carte 228. fol. 356.

68 *The London Gazette*, 1702. december 17–21. Num. 3872. Vienna, Dec. 6. „[...] Letters from Hungary say, the Grand Signior has sent Orders to the Bassa of Buda, not to molest the Emperor’s Subjects living in the neighbourhood of his Government, and carefully to avoid doing any thing that might be an occasion of lessening the Friendship and good Correspondence between the two Empires.”

69 *The Post Man*, 1702. július 18–21. Num. 993. ZZZ Vienna, July 12. „[...] They talk very much here of the discovery of the intreagues of the French to oblige the Grand Signior to break the Treaty of Carlowitz and invade Hungary; but the Turks have assured his Imperial Majesty, that they will relogiously keep the Peace [...]”

70 *The Post Man*, 1702. december 19–22. Num. 1064. EEEE Vienna, December 6. „[...] ’Tis confirmed from Constantinople, that the Emissaries of France have done their utmost to perswade the Port to break the Treaty of Carlowitz, and improve the fair opportunity they have of regaining the best part of Hungary, but their Sollicitations have proved to no purpose, and their Interest is very low in those parts.”

A korban általánosságban elmondható, hogy az angol politikai nyilvánosságban az oszmán-ellenségképet felváltotta a francia-ellenségkép. Ez a *London Gazette*-ben érthető módon kevésbé tetten érhető, viszont a *Post Man* nyíltan közvetített francia-ellenes álláspontot, amely valószínűsíthetően elsősorban Jean de Fonvive személyének tudható be. Ez az 1701. május 15–17-i,⁷¹ valamint 1701. május 17–20-i számokban olvasható tudósítással egyértelműen alátámasztható,⁷² az 1701. június 21–24-i számban pedig egyenesen arról tudósítottak, hogy két bencés rendi skót és ír férfi kapcsolatot tartott fent, mind XIV. Lajossal, mind II. Jakabbal és valószínűleg érintettek a magyarországi lázadásban.⁷³ Ez a hírközlés túlmutat az általános francia-ellenes hangulaton, amely ezekben az években Angliát jellemezte, és rámutat a szigetországban mélyen gyökerező ír-skót problémakörre, amelyet II. Jakab Franciaországban való tartózkodásának, ezáltal a „jakobita fenyegetés” közelségének ténye következtében a magyar szervezkedés kontextusában szemléltették, francia konspirációra hivatkozva.⁷⁴

71 *The Post Man*, 1701. május 15–17. Num. 838. KKK Genoa, April 30. „[...] They write from Smyrna [Szmirna/Izmir] of the same date, that the French grow very proud and insolent in those parts, and tell the Turks, that when ever new War breaks out, of which they speak as of certain thing, their Grand Monarch has so disposed his Fleet, that the English and Dutch will be unable to send a Ship into the Mediterranean. [...]”

72 *The Post Man*, 1701. május 17–20. Num. Franckfort, May 2d. „Our Letters from Ratisbonne say, that the French Plenipotentiary there is very much displeased with the account of the late intended Conspiracy in Hungary, published by the Imperialists, and says, that what they spread abroad of the French having somented the same, is but an artifice of theirs to render the French odious to the Empire. In the mean time Letters from Vienna, promise us an exact account of that Plot, and tell us, that it will appear as plain as the Sun at noon, that the assistance the Rebels expected from France, was their chief Encouragement.”

73 *The Post Man*, 1701. június 21–24. Num. 851. LLL Franckfort, June 22. „[...] They write from Ratisbonne, that they have seized there a Scotch man, and an Irish man, both of the order of St Bennet, for holding Correspondence with the French King, and the late King James, and likewise for being concerned in the intended Rebellion in Hungary. [...]”

74 1701-ben még élénken élt az emberekben II. Jakab 1692-es visszatérési kísérlete, amikor francia segítséggel tengeri csatát kezdeményezett III. Vilmos ellen, amit elveszített. Ezt követően távozott Franciaországba. Elsősorban a *whig* történetírásnak köszönhetően sokáig azzal vádolták, hogy francia mintájú abszolutizmust akart kiépíteni Angliában, de ahogy Rigó Balázs is kimutatta, ez nem valószínűsíthető. Bővebben ld. Rigó, 2018. 285–296. p.

Az összeesküvés után

Rákóczi szökése után és az 1702-es évben a lapok nagyon keveset írtak az összeesküvésben érintettekről, viszont Rákóczi birtokainak kérdésével mindkét lap foglalkozott egy-egy hír erejéig. A *London Gazette* 1702. március 5–9-i számában arról írt, hogy az összeesküvőkben résztvevők birtokait eladják és az ebből befolyó összeget a „köz javára” fogják fordítani, amely értesüléseik szerint 3 millió forintot fog jelenteni.⁷⁵ A *Post Man* 1702. január 31. – február 3-i számában informálta olvasóit Rákóczi birtokainak sorsáról, viszont jóval eltérőbb kontextusba helyezve. Itt a birtokok a spanyol korona a bajor választófejedelemnek [ti. Miksa Emánuelnek] járó anyagi kompenzációiként jelentek meg, ami sokatmondó,⁷⁶ éppen úgy, mint a *Post Man* utolsó tudósítása az összeesküvést illetően, amely az 1702. augusztus 22–25-i számban található.⁷⁷ Itt arról számoltak be, hogy „Rákóczi a svéd hadseregben van és nagyon elfoglalt ott”. Beszédese, hogy a *Post Man* már 1702-ben tudósított Rákóczi potenciális svéd összeköttetéseiről, amelyet nem lehet kizárólag XII. Károly svéd király (1697–1718) protestáns szimpátián alapuló közbeavatkozása lehetősége számlájára írni,⁷⁸ főleg, hogy az első kapcsolatfelvételi kísérlet 1704 elején zajlott Ráday Pál követsége által. A

75 *The London Gazette*, 1701 [1702]. március 5–9. Num. 3790. Vienna, March 1. „[...] ’Tis said, the Emperor has ordered the Estates of Prince Ragotski, and the Persons who were concerned with him in the late Conspiracy in Hungary, to be sold, and the Money applied to the use of the Publick, which ’tis said will bring in 3 Millions of Florins.”

76 *The Post Man*, 1702. január 31. – február 3. Num. 929. SSS Hague, February 7. „All our Letters from Germany tell us, that the Elector of Bavaria inclines to embrace the Party of the Emperor, and that there is a Treaty between that Prince and his Imperial Majesty, w[h]ich is very much advanced, whereby his Electoral Highness is to send 18000 men to act against France, either upon the Rhine or in Italy. Some are so positive, that they tell us several Articles of the Treaty; and amongst others, that the Elector of Bavaria is to be made Viceroy, or Governor General of Hungary, and besides a suitable Revenue to maintain that high Dignity, he is to enjoy the Estates of Prince Ragotski, which is very great, for the reimbursement of the sums of Money due to him by the Crown of Spain. This news is so very considerable, that we long to have it confirmed. [...]”

77 *The Post Man*, 1702. augusztus 22–25. Num. 1006. AAAA Conningsberg, August 20. „[...] Those Letters say, that Prince Ragotzki [Rákóczi] is in the Swedish Army, and is very busie there. [...]”

78 Fontos megjegyezni, hogy Kármán Gábor kutatásaiból tudjuk, hogy a svéd kapcsolat legitimációját Rákóczi elsősorban nem felekezeti alapon értelmezte és indokolta egyik svéd követküldése alatt sem, a „családi tradíciók” érve hangsúlyosabban jelent meg. Bővebben ld. *Kármán*, 2013. 116–133. p.

vizsgált években legfeljebb elméleti síkon bontakozhatott ki svéd kontaktus, ami-re Lehmann kapitány vallomásaiban találhatunk bizonyítékot, ugyanis az ő állítása szerint lehetséges, hogy Rákóczi az akkori Gdańskon át vagy a porosz, vagy a svéd királyhoz kívánt eljutni és védelmet nyerni,⁷⁹ ezen kívül pedig szót ejtett arról, hogy „Rákóczi nagyapja [dédapja] szövetségben állt a svéd királlyal”.⁸⁰ Ez utóbbit fontos kiemelni, hiszen több mint valószínű, hogy az angol hetilapok ismeretanyagában is benne volt a svéd vonatkozás „családi tradíciója” és ez lehetett az oka annak, hogy még a szabadságharc kitörése és bármilyen diplomáciai kapcsolatfelvétel előtt leközlötték ezt a hírt.

Összegzés

Konklúzióként elsőnek leszögezhető, hogy a *London Gazette* és a *Post Man* hírközlése közötti alapvető különbségek ellenére a Magyar Királyságról szóló politikai, gazdasági, földrajzi és társadalmi ismeretanyag angol periodikus sajtóba, ezáltal pedig az angol politikai kommunikációba, való rétegzett beágyazódása mindkét lapon érzékelhető.

II. Rákóczi Ferenc fellépését ezekben az években a periodikák összeesküvésnek tekintették, amely potenciálisan, de nem szükségszerűen (!) lázadássá válhat. Ezt a jelenséget a magyar nemesi felkelések hagyományában helyezték el és mutatták be. Az összeesküvést nem kapcsolták össze sem Thököly Imrével, sem az Oszmán Birodalommal, viszont a Rákóczi-Zrínyi család rendi ellenállásokban betöltött szerepe közvetlenül (ld. a Wesselényi-összeesküvéssel való párhuzam) és közvetetten (ld. Rákóczi lehetséges svéd kapcsolata) is bemutatásra került, így az összeesküvés a lapokban nem egy alulról, hanem egy felülről szerveződő mozgalomként jelent meg. Az összeesküvés szereplőinek szemléltetésénél látható, hogy Rákóczin kívül Szirmay jelent meg a legtöbbször, akit több ízben párhuz-

79 „[...] Ich habe des Ragozi effugium besser nachgedacht und erinere mich, dass er mich oft gefragt, was Danzig für ein Ort und wie weit es von der in Liffland; ich bilde mir gäntzlich ein, er wird sich in diesem Ort eine Zeit lang aufhalten, bis er wird Schutz entweder von Schweden, oder Pohlen, oder König in Preisen haben, als welcher letztere mit seiner Gemahlin verwand. [...]” Bécsűjhely, 1701 november 13. Lehmann kapitány levele gr. Lamberghez, melyben vallomása kiegészítéseként közli, hogy emlékezete szerint Rákóczi Danzigba készült; újból kijelenti, hogy vállalkozik Rákóczi kézrekerítésére. AR I/XII. 63–64. p.

80 „[...] weillen sein des Ragozi Grossvatter mit König in Schweden in Alianz gestanden; [...]” Bécsűjhely, 1701 november 17. után. Lehmann kapitány harmadik kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv. In: AR I/XII. 102. p.

zamba is állítottak Rákóczival a vizsgálatról szóló tudósításokban, sőt, még a titkára is szerepelt hírközlésben. Szirmay felülreprezentáltsága szintén nem kizárólag a vizsgált eseménysorozatban betöltött szerepének tudható be, hanem múltjának, hiszen az időződő gróf Thököly alatt diplomáciai szolgálatot teljesített, így nem volt ismeretlen az angol sajtó előtt.

Végezetül kijelenthető, hogy mindkét lap elzárkózott attól, hogy vallási kérdéssé tegye az ügyet. A szabadságharc kitörésének vallási alapon történő legitímációja a szabadságharc alatt is kardinális problémakörnek számított, nemcsak az angol nyelvű sajtótermékekben, hanem univerzálisan az angol politikai diskurzusban is. A lapok repetitív érvelése Rákóczi fellépésének felekezeti vonzata ellen mondhatni erőltetettnek is hathatott, viszont sajtópolitikai szempontból szükséges volt, hiszen meg kellett indokolni az olvasórétég számára az angol politikai elit hivatalos álláspontját, nemcsak a spanyol örökösödési háborút, hanem az európai protestantizmus általános helyzetét tekintve is, amely az elkövetkezendő 10 év angol sajtókommunikációját tekintve nem mindig bizonyult egyszerű feladatnak.

Felhasznált források

AR	II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. I–II. kötet. Közzétette: Lukinich Imre. In: Archivum Rakoczianum. Első osztály: had- és belügy. XI–XII. Budapest Budapest, 1935.
Oxford, Bodleian Libraries, MS. Carte	Miscellaneous papers relating to English history, 1625–1701. Oxford, Bodleian Libraries, MS. Carte 228. fol. 356.
<i>The London Gazette</i>	<i>The London Gazette</i> , 1700 [1701]. január 2–6. Num. 3668. – 1702. december 31. – január 4. Num. 3876.
<i>The Post Man</i>	<i>The Post Man</i> , 1701. január 2–4. Num. 851. – 1702. december 29–31. Num. 1056.

Felhasznált szakirodalom

- Angol életrajz, 1987. Angol életrajz Zrínyi Miklósról. Zrínyi-könyvtár II. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Főszerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1987.

- Antal*, 2005. *Antal Judit*: A török elleni felszabadító háború magyarországi vonatkozásai az angol sajtóban. In: *Belvedere meridionale*, 17. (2005) 3–4. sz. 5–6. sz. 18–37. p., 23–37. p.;
- Black*, 1987. *Black, Jeremy*: English Press in the Eighteenth Century. London–Sydney, 1987.
- Bujtás*, 2022. *Bujtás László Zsigmond*: A magyar protestánsok 17. század végi üldözésére való utalások David Knibbe leideni református lelkész műveiben. In: *Hagyomány Identitás Történelem* 2021. Szerk.: Kiss Réka – Lányi Gábor. Bp., 2022. 41–67. p.
- Bujtás*, 2020. *Bujtás László Zsigmond*: A magyar protestánsok sérelmeinek hollandiai visszhangja a 18. század első felében. In: *Vértelen ellenreformáció*. Szerk.: Csorba Dávid. Bp., 2020. 141–176. p.
- Cowan*, 2004. *Cowan, Brian*: The Rise of the Coffeehouse Reconsidered. In: *The Historical Journal*, 47. (2004) 1. sz. 21–46. p.
- Freiberg*, 2000. *Freiberg, Malcolm*: Going Gregorian, 1582–1752: A Summary View. In: *The Catholic Historical Review*, 86. (2000) 1. sz. 1–19. p.
- Glaisyer*, 2019. *Glaisyer, Natasha*: «Published by Authority»: The „London Gazette”, 1665–1780. In: *População e Sociedade*, 32. (2019) 65–80. Letöltés helye: <https://digigov.cepese.pt/pt/estudos/published-by-authority-the-london-gazette-1665-1780/pdf-published-by-authority-the-london-gazette-1665-1780/@@display-file/file/Revista%2032%20%E2%80%94%204.pdf> (Utolsó letöltés: 2023.09.14.)
- G. Etényi*, 1995. *G. Etényi Nóra*: A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. In: *Aetas*, 10. (1995) 1. sz. 95–140. p.
- G. Etényi*, 2003. *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp., 2003.

- G. Etényi, 2005.* *G. Etényi Nóra*: Thököly Imre nemzetközi híre. In: Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata, 11. (2005) 3–4. sz. 211–228. p.
- G. Etényi – Barget* *G. Etényi Nóra – Monika Barget*: The International Reputation and Self-Representation of Hungarian Noblemen in the Seventeenth Century. In: Revolts and Political Violence in Early Modern Imagery. Szerk.: Malte Griesse – Monika Barget – David de Boer. Leiden–Boston, 2022. 165–198. p.
- Gömöri, 1999.* *Gömöri György*: Újabb adalékok az angliai és a hollandiai Zrínyi-recepcióhoz. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 103. (1999) 5–6. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00001/00010/gomori.htm> (Utolsó letöltés: (2023.09.09.))
- Kalmár, 2009.* *Kalmár János*: A spanyol örökösödési háború. In: A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Bp., 2009. 70–80. p.
- Kathona, 1975.* *Kathona Géza*: Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 79. sz. (1975) 2. sz. 218–225. p.
- Kármán, 2013.* *Kármán Gábor*: Kísérletek svéd segítség biztosítására II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához. In: Hadtörténelmi Közlemények, 126. (2013) 1. sz. 116–133. p.
- Kovács, 2004.* *Kovács Zoltán*: Közeledés vagy elkülönülés? Az angol külpolitika és Európa, 1689–1789. In: Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről. Szerk.: Frank Tibor. Bp., 2004. 89–109. p.
- Leach, 1963.* *Leach, Douglas E.*: Benjamin Batten and the London Gazette Report on King Philip’s War. In: The New England Quarterly, 36. (1963) 4. sz. 502–517. p.
- Oxford, Bodleian Libraries, MS. Carte* Miscellaneous papers relating to English history, 1625–1701. Oxford, Bodleian Libraries, MS. Carte 228. fol. 356.

- Perjés, 1980.* *Perjés Géza:* A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 123–141. p.
- R. Várkonyi, 1996.* *R. Várkonyi Ágnes:* Európa Zrínyije. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 100. (1996) 1–2. sz. 1–39. p.
- Rákóczi, 1979.* *Rákóczi Ferenc:* Vallomások. Emlékiratok. Szerk. és jegyz.: Hopp Lajos. Ford.: Szepes Erika [Vallomások] Vas István [Emlékiratok]. Bp., 1979.
- Randall, 2013.* *Randall, Elizabeth:* A special case? London's French Protestants. In: A history of the French in London: Liberty, equality, opportunity. Szerk.: Martyn Cornick – Debra Kelly. London, 2013. 13–42. p.
- Raymond, 2003.* *Raymond, Joad:* Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern Britain. Cambridge. 2003.
- Rigó, 2018.* *Rigó Balázs:* II Jakab (1685–1688) államelmélete Fejedelmi parainesis a száműzetésből (1692). In: Jogi Tanulmányok 2018. Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak konferenciáján 2018. június 7. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. 285–296. p.
- Schvéd, 2021.* *Schvéd Brigitta Kinga:* „to preserve Europe, and to maintain our Post of holding the Ballance” – Az univerzális monarchia és az európai hatalmi egyensúly Charles Davenant 1701. évi politikai pamfletjeiben. In: Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában. Szerk.: B. Székely Dorottya Piroska – Kovács Dóra – Vida Bence – Virág Csilla. Bp., 2021. 207–227. p.
- Stephens, 1990.* *Stephens, W. B.:* Literacy in England, Scotland, and Wales, 1500–1900. In: History of Education Quarterly, 30. (1990) 4. sz. 545–571. p.

- Veinstein, 2008.* *Veinstein, Gilles:* Megjegyzések az Oszmán Birodalom európai határaitól (14–18. század). In: Magyar Szemle, 17. (2008) 1–2. sz. 92–115. p.
- Vincze, 2013.* *Vincze Dániel:* Rebellisek, elégedetlenek, magyarok. A Thököly-felkelés a London Gazette hasábjain. In: Századok, 147. (2013) 4. sz. 891–930. p.
- Walker, 1974.* *Walker, R. B.:* The Newspaper Press in the Reign of William III. In: The Historical Journal, 17. (1974) 4. sz. 691–709. p.

JELENYI RÓBERT

KORONÁZÁS ÉS ORSZÁGGYŰLÉS A VISSZAFOGLALÓ HÁBORÚ ALATT

Az 1687/88. évi pozsonyi diéta a Gazette de France hasábjain

Bevezetés, történeti kontextus

1687 végén I. Lipót (magyar királyként ur. 1657–1705) Pozsonyban országgyűlést hívott össze,¹ amely teljesen új alapokra helyezte a magyar rendek és a Habsburgok közjogi viszonyát. Az országgyűlésen résztvevő rendek elfogadták Lipót kéréseit és követeléseit, többek között az 1222-ben kibocsátott Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését, ahogyan a Habsburgok Osztrák Házának (egyelőre csak fiági, hiszen a nőági örökösödést lefektető *Pragmatica Sanctio*-t csak 1723-ban fogadták el a magyar rendek)² elsőszülöttségi örökösödését is. Beleegyeztek továbbá abba is, hogy a törvények betartását ezentúl a királyi hitlevél, illetve eskü garantálja.³ 1687. december 9-én pedig Lipót legidősebb fiát, Józsefet (ur. 1705–1711) magyar királlyá koronázták Pozsonyban, ami az országgyűlés reprezentációs, ceremoniális, illetve szimbolikus fénypontjának tekinthető.⁴

Ezen diéta és eredményei kétségtelenül jelezték, hogy a magyar rendek politikai mozgásterét beszűkült az évtized során, az erőviszony egyértelműen az uralkodó felé billent az 1681. évi országgyűlés óta. Ekkor még a növekvő török fenyegetés, XIV. Lajos (1643–1715) Rajna-menti agresszív politikája,⁵ s (az oszmánok felé tapogatózó)⁶ Thököly Imre (1657–1705) katonai sikereinek nyomására Lipót

1 Az 1687/88. évi országgyűlés részletes lefolyásáról az előkészületektől kezdve lásd: *Fraknói*, 1922.

2 Csekey, 1917. 226–282. p. A *Pragmatica Sanctio* nemzetközi és hazai elfogadtatásához, illetve történetéhez újabban: *Mezey*, 2023. 495–514. p. *Poór*, 2018. 151–177. p.

3 *R. Várkonyi*, 2003. 697. p.

4 *Hende*, 2017. 113–116. p.

5 XIV. Lajos 1679-től kezdve a különféle jogértelmezéseket és jogi kiskapukat kihasználva vonult be számos birodalmi területre a Rajna mentén. A területi igények igazolására, a jogi munkára három ún. „újraegyesítési kamarát” állítottak fel, Metz, Breisach, és Besançonban. Erről az ún. „egyesítési politikáról” és globálisan Franciaország XVII. századi Rajna-menti érdekeiről bővebben: *Hámori Nagy*, 2014. 319–336. p.

6 Az Oszmán Birodalom ugyan szórványosan (és nem kormányzatilag) már az 1670-es években is támogatta a bujdosókat, ám az első hivatalos portai követ kifejezve a szultán buzdítását és tá-

kénytelen volt összehívni az országgyűlést. Az udvar „mérsékelt szárnya” ráébredtette ugyanis, hogy az 1670-es évek lipóti „erőpolitikája” kudarcba fulladt, elkerülhetetlen a helyzet békés rendezése a magyar rendekkel.⁷

A törökök által megindított 1683. évi offenzíva kudarcra, a védekezésből támadásba átforduló Szent Liga katonai sikerei, és az 1684-ben franciákkal 20 évre megkötött regensburgi fegyverszünet⁸ viszont gyökeresen új hatalmi állapotokat eredményeztek. 1687-re Magyarország néhány erőd kivételével (amelyek azonban szintén blokád alá voltak véve)⁹ szinte teljesen a császáriak kezén volt, sőt Erdély elfoglalása is reális céllá vált. Thököly Imre tiszavirág életű oszmán vazallusállama és hadipotenciálja időközben szertefoszlott, ezzel pedig a magyar rendi ellenállás is marginálissá vált.¹⁰ A rendek „megtörésében” mindenképp érdemes megemlíteni az 1687 elején felállított eperjesi vértörvényszéket is, amelyet ugyan Antonio Caraffa (1642–1693) személyével kapcsoltak össze a korban, ám az itáliai zsoldos mindent Lipót tudta és beleegyezése mellett hajtott végre. Bécs célja többek között az volt, hogy a terror hatására az országgyűlésre már megfélemlítve érkezzenek a magyarok.¹¹

Lipót számára tehát tökéletes alkalom kínálkozott, hogy Magyarországot végérvényesen a Habsburg Monarchiához láncolja. A Habsburgok örökös uralmának lefektetését a katonai akciók miatt is sürgette, mivel Bécsben már egy balkáni offenzívát terveztek, ahol viszont a Szent Liga egy másik tagja, a Velencei Köztársaság is érdekelt volt. Az új közjogi helyzettel, így stabil jogalapot akartak szerezni Velencével szemben, a jövőbeni balkáni hódításokhoz, azzal érvelve,

mogatását csak 1680 februárjában érkezett Thökölyhez. Utóbbi pedig 1681–1682-ben kötelezte el magát végleg a Porta mellett. Lásd: *Benczédi*, 1980. 94–95. p., *Kármán*, 2019. 414–415. p.

7 *Bérenger-Kecskeméti*, 2008. 93–95. p., *Benczédi*, 1980. 95–99. p., *Bérenger*, 1973. 271–273. p.

8 XIV. Lajos 1683-ban számos spanyol németalföldi erődöt is magának követelt az „egyesítési politika” keretein belül ezzel kirobbantva egy újabb francia-spanyol háborút. A kérdést az 1684. évi regensburgi fegyverszünet rendezte (ideiglenesen) a Habsburgok és Bourbonok között, amelynek keretében a franciák megtarthatták elfoglalt területeiket, ám cserébe felhagytak az „egyesítési politikájukkal”. Lipót így teljesen a törökre tudott koncentrálni: *Tóth*, 2021. 104–106. p. A fegyverszünet egyben a spanyol diplomácia csúfos kudarcát jelentette, hiszen ők abban voltak érdekeltek, hogy Lipót minden erejét a franciák ellen vesse be: *Kalmár*, 2022. 109–110. p.

9 A blokádokkal a császáriak az erőforrásaikat kímélve tudták kiiktatni, illetve hosszútávon elfoglalni az oszmán kézen lévő erődöket: *Domokos*, 1993. 74–75. p. A kanizsai blokádról kiváló esettanulmány: *Szita*, 1995. 53–77. p.

10 *Bérenger-Kecskeméti*, 2008. 101–103. p.

11 *F. Molnár-Szalai*, 2020. 316–321. p.

hogy ezek a középkori Magyar Királyság elveszett területei. A magyar politikai elit pedig szintén ráeszmélt, hogy 1681-gyel ellentétben immáron ők vannak „lépés-kényszerben” és az alárendelt helyzetben meg kell őrizni a Magyar Királyság lehető legnagyobb szabadságát, és önállóságát, illetve a Birodalom gazdasági konjunktúrájába való bekapcsolódás iránt is élenként érdeklődött a magyar arisztokrácia.¹²

Lipót katonai sikereit és Magyarország „meghódítását” azonban a Bourbon-Habsburg hatalmi versengés keretében egyre feszültebben figyelte XIV. Lajos versailles-i udvara. A ’80-as évek elején a Napkirály ún. „egyesítési politikájának” zavartalanságát látta Lipót keleti hadakozásaiban, s leginkább egy kimerítő, elhúzódó (de nem feltétlen vesztes) háború állt érdekében.¹³ Hosszútávon ettől azt remélte, hogy az 1684. évi regensburgi fegyverszünetet örökbébévé tudja formálni.¹⁴ Nem volt tehát a francia politika célja Lipót totális veresége, így nem helytálló az a sokszor felbukkanó közhely, miszerint a franciák jelentős hadi és mérnöki segítséget nyújtottak a töröknek a háború első éveiben. A francia történettudomány a mai napig nem talált konkrét forrást ennek bizonyítására és egyetlen hivatalos francia megbízatású hadmérnököt sem tudnak azonosítani oszmán oldalon.¹⁵ Jean Bérenger már kifejtette a francia-oszmán viszony rendkívül komplex, ellentmondásokkal teli mivoltát, amelyben valóban voltak megfellelhető érdekek, de feszültségek és ellentétek is.¹⁶ XIV. Lajos reprezentációjában

12 R. Várkonyi, 2003. 697–699. p.

13 Sarmant, 2005. 648–649. p.

14 Lynn, 1999. 38. p., 191–192. p.

15 Roy-Tóth, 2014. 76. p. „Szerencse vadászok” persze megfordulhattak az oszmánoknál. A Bourbonok nagy újítása volt ugyanis, hogy nem külföldi (főként itáliai) hadmérnököket toboroztak, hanem a hazai képzésre helyezték a hangsúlyt, ezáltal XIV. Lajos uralkodása alatt már egyfajta túljelentkezés, túlképzés is megfigyelhető volt. 1691-re 272 királyi hadmérnök szolgált (számos hugenotta elvesztésével), így „bevett szokássá” vált, hogy a szövetséges udvarokba szükség esetén francia hadmérnököket küldtek munkát biztosítani számukra. A túlképzés természetesen azt is jelentette, hogy sokan az önkéntes emigrációt választották lehetőségek és megélhetés reményében: Blanchard, 1973. 25–36. p. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a franciák kínosan ügyeltek rá, nehogy táptalajt adjanak a pletykáknak. Erre utal Pierre de Girardin konstantinápolyi francia nagykövet XIV. Lajosnak küldött levele 1686 nyarán, amelyben beszámolt két tudomására jutott francia szerencse vadászról, akik Velencén keresztül kerültek a nagyvezír táborába, hadmérnöknek kiadva magukat (amit szerinte a nagyvezír sem hitt el). A nagykövet tájékoztatta a királyt, hogy figyelemmel kíséri sorsukat, sőt, ha lehetősége adódik, megpróbálja őket meggyőzni a hazatérésről: Journal, 1686. fol. 200r–201r.

16 Bérenger, 1987. 193–201. p.

is erősen épített a muszlim verő, katolicizmus védnöke szerepre,¹⁷ és utalnak rá jelek, hogy a '80-as évek közepén felmérte az Oszmán Birodalom tengerparti városait egy esetleges tengeri „keresztes hadjárat” esetére.¹⁸

Lipót (váratlan) sikerei azonban kétségtelenül okoztak egyfajta fordulópontot Versailles-ban 1687-ben. Az udvar mindaddig cinikusan figyelte az eseményeket néhány kivételtől eltekintve, mint pl. Louvois hadügyminiszter,¹⁹ aki már 1686-tól a Birodalom elleni „preventív” háború mellett érvelt.²⁰ A többség meg volt győződve Lipót inkompetenciájáról, a császári sereg siralmas állapotáról, amelyet a bécsi nagykövetek is folyamatosan hangsúlyoztak leveleikben. A sikerek okát főként a jobb megítélésű német segélyhadaknak, s az oszmánok állapotának tudták be. A nagyharsányi győzelemből a francia udvar eleinte azt szűrte le, hogy az addigi legcsekélyebb (létszámbeli) birodalmi támogatás ellenére vertek szét óriási török túlerőt, ami kisebb „pánikot” okozott Versailles-ban.²¹

Az 1687/88. évi pozsonyi országgyűlés tehát pont abban az időszakban zajlott, amikor ideiglenesen²² a franciák elbizonytalanodtak preconcepcióikban. Feltmerült a kérdés nem becsülték-e alá a császárt és fenntartható-e a regensburgi fegyverszünet. Lipót minden győzelme, így a Magyar Királyság Habsburg domíniummá válása immáron különösen fájó lett. Mít „közvetítettek” azonban ebből az alattvalóknak? Hogyan ábrázolták a pozsonyi országgyűlést a francia politikai kommunikációban? Dolgozatomban ugyanis a zártkörű uralkodói kabinetekből és döntéshozói körökből kilépve, a „közemberek” számára is elérhető informáci-

17 *Martin-Weiss*, 2013. 98–110. p.

18 *Bilici*, 2014. 315–343. p.

19 François-Michel le Tellier, Louvois márkija (1641–1691), többek között Franciaország hadügyminisztere 1666-tól haláláig. Életről bővebben: *Corvisier*, 1983.

20 *Sarmant*, 2005. 649–650. p.

21 *Place*, 1970. 459–467. p. Remek példa a Habsburgokat lenéző attitűdre de la Vauguyon Franciaország bécsi nagykövetének (1685 és 1688 között) egy levele, amelyet 1687 januárjában küldött konstantinápolyi „kollégája,” Girardin nagykövet számára. A levélben kifejti, hogy a Bécsben látottak alapján a császári sereg súlyos pénziánnyal és logisztikai gondokkal küzd, a magyarországi sikerek inkább az Oszmán Birodalom kaotikus helyzetét mutatják. Véleménye szerint Lipót képtelen lenne két fronton is háborút viselni: *Journal*, 1687. 313v–314r.

22 Számos beszámoló és (követ)jelentést áttanulmányozva és mérlegelve 1688 elejére a versailles-i udvar újfent „meggyőzte magát”, hogy nincs mitől félni, és Lipót képtelen lenne a kétfrontos háborúra: *Place*, 1970. 468–473. p.

ókat, a francia „kormányzati hetilap” a *Gazette (de France)*²³ 1687/88. évi pozsonyi országgyűlésre vonatkozó híreit vizsgálom.

A *Gazette de France*

Az országgyűlésről szóló hírek áttekintése előtt még fontosnak vélek pár szót ejteni magáról a forrásról és jelentőségéről a Francia Királyságban. A *Gazette* 1631. évi alapításától az *Ancien Régime* időszaka alatt végig Franciaország elsős számú, és monopoljogának köszönhetően, gyakorlatilag egyetlen hivatalos belföldi hírlapja volt.²⁴ Az alapító, Théophraste Renaudot (1586–1653) számára a hírlap ötlete egyfajta filantróp, a társadalom működését javító szociális kezdeményezésként fogant meg.²⁵ A „születésnél” azonban ott bábáskodott Richelieu (1585–1642) is, akinek kapóra jött a terv, hiszen az 1630. évi belső konfliktusok miatt kissé megingó pozícióinak megerősítésére, politikájának igazolására remek eszköznek vélte a nyomtatványokat, így akár egy hetilapot is.²⁶ Ugyanígy Renaudot számára is a különböző konkurenciaharcokban,²⁷ a lap vidéki terjesztésének megszervezésében,²⁸ valamint a francia tudományos körök az ún. „*Respublica litteraria*” tagjainak kritikáival szemben²⁹ kifejezetten hasznos volt a királyi „védőernyő” és privilégium. Továbbá a *Gazette* rendkívül értékes információs és „forrásbázissal”³⁰ is gazdagodott így, hiszen vizsgálatok szerint a Külügyminisztériumba (*ministère des Affaires Etrangères*) beérkező levelekhez is olykor hozzáférése volt a szerkesztőségnek, kisebb átdolgozások után pedig publikálhattak is ezekből.³¹

23 Noha sokszor *Gazette de France* néven hivatkozunk a periodikára, ám fontos megjegyezni, hogy a lap ekkoriban még csupán *Gazette* néven futott, és a „*de France*” melléktag 1762-ben lett hivatalosan is címhez hozzáadva.

24 *Chupin-Hubé-Kaciaf*, 2009. 15–19. p.

25 *Haffemayer*, 2006. 13–16. p. A tanulmány kiváló áttekintést ad Renaudot életéről és sokrétű munkásságáról.

26 *Vittu*, 2001. 165–166. p.

27 Uo. 166. p., ill. *Feyel*, 1987. 70–71. p.

28 *Feyel*, 1982. Oldalszám nélküli online elérés

29 *Feyel*, 2004. 163–166. p.

30 Az információs hálózatok és a posta fejlődésének összefüggésében Wolfgang Behringer rámutatott, hogy Renaudot 4 évvel azután alapította meg a lapját, hogy a francia posta megnyílt a magánlevelezések számára is. A híráramlás így felgyorsult, és könnyedén tudta működtetni a (magán) „hírhálózatait.” *Behringer*, 2007. 168–183. p.

31 *Haffemayer*, 2005. 116. p.

XIV. Lajos egyeduralkodásának beálltával (1661 után) éles cezúra figyelhető meg a nyomtatás és nyomtatványok kontrollját illetően (is).³² A francia sajtópiacon is három különböző profilú periodikát szilárdítottak meg központilag.³³ Természetesen a hírekért a heti megjelenésű *Gazette* felelt, amelynek főszerkesztője vizsgálati időszakunkban az alapító unokája, Eusèbe III Renaudot (1646–1720), aki egyben *Académie Française* elismert tagja is volt.³⁴ Ám a lap szempontjából fontosabb, hogy a külügyminiszter Colbert de Croissy-hoz (1626–1696) is közel állt, fenntartva a jó viszonyt a minisztériummal.³⁵ Emellett 1665-ben hívták életre a *Journal de savants*-t, Európa első akadémiai/tudományos folyóiratát, amely könyv-, és tudományos eredmények ismertetését tartalmazta.³⁶ 1672-ben pedig Jean Donneau de Visé³⁷ (1638–1710) kapott privilégiumot a havi megjelenésű *Mercure Galant* létrehozására, amely egy meglehetősen sajátos formátum volt, már-már könyvszerű terjedelemben. Talán egyfajta kulturális, irodalmi magazinként lehet legjobban leírni.³⁸ Beszámoltak viszont politikai eseményekről is, s talán nem véletlen, hogy a *Mercure* épp XIV. Lajos holland hadjáratai alatt stabilizálódott. A *Mercure*-t kevésbé kötötték a terjedelmi keretek, s a ritkább megjelenés lehetővé tette, hogy egyes eseményekről már minden apró részlet ismeretében számoljanak be, mintegy kiegészítve a *Gazette*-et.³⁹

Az udvar által ideálisnak vélt sajtópiacon (és így a híráramlás teljes irányításának igényét)⁴⁰ azonban menthetetlenül felrúgták a Hollandiában nyom-

32 A szakirodalom ezt általában a politikai jellegű rölapok, az ún. *Mazarinade*-ok számának változásával érzékelteti. A Fronde éveiben — amikor a nyomtatás szinte teljes központi ellenőrzése megszűnt — a rölapok száma túllépte az évi ezret, hisz 1648 és 1652 között, több mint 5000 ilyen nyomtatvány került piacra, amelyeknek 80%-a ráadásul párizsi nyomdákban került ki. XIV. Lajos személyes uralma alatt viszont csak három alkalommal jelent meg 50-nél több rölap egy évben: *Duccini*, 1985. 211–229. p., *Parker*, 2017. 240. p.

33 *Vittu*, 2001. 170–171. p.

34 Tudományos és akadémiai karrierjéhez lásd: *Fossier*, 2015. 1041–1046. p.

35 *Haffemayer*, 2016. 810. p., *Haffemayer*, 2013. 34–35. p.

36 *Vittu*, 2002. 179–203. p.

37 Donneau de Visé széleskörű kulturális és irodalmi tevékenységéről nemrég jelent meg egy monográfia, s a szerző egyfajta „bölcse-sz vállalkozóként” (*entrepreneur des lettres*) hivatkozik rá. Lásd: *Schuwey*, 2020.

38 *Chupin-Hubé-Kaciaf*, 2009. 14. p.

39 *Brétéché-Ribard*, 2016. 15–21. p., *De Craim*, 2016. 49–64. p.

40 *G. Etényi*, 2012. 124. p.

tatott⁴¹ francia nyelvű periodikák. Kezdetben a francia diplomácia próbálta elérni a holland hatóságoknál a lapok betiltását,⁴² ám idővel be kellett látniuk, hogy az erőpolitika hatástalan, és megpróbálták „modus vivendi” találni, egyes holland lapok terjesztését megtűrve. A törekény egyensúly fenntartásában a hollandiai székhelyű (sokszor hugenotta) szerkesztők is partnerek voltak piaci érdekeikből kifolyólag, így sokszor kvázi „öncenzúrát” alkalmaztak a gördülékenyebb terjesztés miatt.⁴³

Visszatérve a *Gazette*-re, a kormányzattal való szoros kapcsolatai miatt a szakirodalom sokáig egyszerű propagandalapnak titulálta,⁴⁴sőt olykor még az ötletét is Richelieu-nek tulajdonították.⁴⁵Manapság azonban újabb kutatások árnyalják ezt a képet. Természetesen a hírek tárlását a francia politika érdekei mentén súlyozták tudatosan külföld felé orientálva a háború, a politika-diplomácia, és a gazdaság világába. Belpolitikai relevanciáját a lap elveszítette XIV. Lajos alatt, ezek szinte csak az udvari, ceremoniális információkra szorítkoztak.⁴⁶

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a Renaudot család királyhű volt, „önjogon” is egyfajta nemzeti érülettel, akik saját „fegyverükkel,” a tollal próbálták meg a dinasztiát szolgálni, nem is kellett feltétlen felső nyomás.⁴⁷Álhírek publikálását a hitelesség igénye, és morális okok is meggátolták. Théophraste-nál még egyfajta lovagias erkölcs figyelhető meg, amely kizárta a hazugságok, ellenőrizetlen hírek terjesztését.⁴⁸ Eusèbe pedig akadémikus-elitista „mindsettel” felvértezve úgy vélte, hogy a szerkesztőségnek egy királyi akadémiához hasonló testületként kell működnie, szintén magas minőségi standardokat felállítva.⁴⁹ A *Gazette* (és a *Mercure Galant* is) kivételt kaptak a kancelláriai⁵⁰ előzetes cenzúra alól, hiszen a hírek gyors közzététele fontosabb volt, mint a megjelenés előtti „lektorálás.” A királyi adminisztráció bizalmára sok esetben viszont a különböző

41 A XVII. századi holland nyomdászat sajátságos, központi szerepére átfogóan, több szempontból: Bots, 1992b.

42 Depezay, 2010. 181. p., Bots, 1992a. 32–33. p.

43 Georgakakis, 2020. 660–662. p., 666. p., 672.p., Depezay, 2010. 182–183. p.

44 Haffemayer, 2005. 112. p.

45 Kenny, 2004. 275. p., Walsby, 2020. 241. p.

46 Haffemayer, 2002. Oldalszám nélküli online elérés, Haffemayer, 2013. 34. p.

47 Duccini, 2005. 144–145. p., Haffemayer, 2008. 29. p.

48 Haffemayer, 2005. 122. p.

49 Depezay, 2010. 187–188. p.

50 Franciaországban a királyi kancellária az 1630-as évektől töltött be kulcsszerepet a cenzúrában: Schapira, 2020. 234–235. p., Darnton, 2014. 53. p.

államminiszterek nehezteltek.⁵¹ A szerkesztőségre ugyanis még XIV. Lajos alatt is teljesen ellentétes érdekek (hatalmi, gazdasági-piaci, tájékoztatás és hitelesség igénye, illetve a holland riválisok) neheztek, ami sokszor a francia nagypolitika szempontjából igencsak ambivalens hírek publikálásához vezetett.⁵² Végezetül fontos, hogy nem szabad a propaganda fogalmára a mai, igencsak pejoratív jelentéstartalmával gondolnunk, hiszen ez csak a francia forradalom után kristályosodott ki.⁵³ A kora újkorban még sokkal fontosabb volt a jelenség „megnyitottság”, „nyilvánossá tétel” olvasata, mintsem a pusztá dezinformálás.⁵⁴ A XVII. században sokszor még nehéz éles határvonalat húzni a hatalmi reprezentáció és a „propaganda” között, s a mai napig élénk diskurzus van a témáról.⁵⁵

A lap az 1680-as években egyébként piacilag rendkívül sikeres volt. Ugyan nehéz pontos eladási példányszámokat citálni, mivel a Renaudot család vidéki nyomdákkal kötött szerződéseket, amelyek az adott városban megkapták a lap nyomtatásának privilégiumát,⁵⁶ ám becslések szerint körülbelül tízezres volumenről volt szó ekkortájt.⁵⁷ Szintén nehéz megállapítani, hogy kik lapulnak a pusztá számok mögött, hisz átfogó vizsgálatokkal még a francia történettudomány is adós. Egy grenoble-i könyvesbolt század közepi előfizetőit vizsgáló esettanulmány szerint, a fogyasztást főként a nemesség dominálta (az előfizetők 80%-a), s többségük az állam szolgálatában, hivatalnoki pályán tevékenykedett (*noblesse de robe*).⁵⁸ Fontos azonban kiemelni, hogy a vásárlók nem fedik le teljes mértékben az olvasóközönséget, ugyanis egyes könyvesboltokban minimális összegért helyben is el lehetett olvasni a lapot, sőt igény (és némi extra járadék) esetén fel is olvasták az érdeklődőknek.⁵⁹

51 Martignon, 2022. 16–17. p.

52 Cadilhon, 2004. 127–134. p.

53 Erdős, 2021. 4. p., Raymond, 2006. 2. p.

54 G. Etényi, 2003. 16. p.

55 Bene, 1999. 27–44. p.

56 Feyel 1982. Oldalszám nélküli online elérés.

57 Vittu, 2001. 172. p.

58 Feyel 1982. Oldalszám nélküli online elérés.

59 Chartier, 1987. 214–215. p.

A magyarországi hírek súlya a *Gazette*-ben

Rátérve a lap tartalmi részére, a kor szokásainak megfelelően nem figyelhető meg a hírek között semmiféle elvi strukturálás (kvázi rovatok), pusztán „episztoláris” stílusban épülnek fel. Minden hír csupán egy város, illetve dátummal van jelölve — szerző nélkül — mintha egy, az adott városból érkező anonim levelet közölnének, viszont a leírások mentesek kommentároktól és véleményektől. Rendkívül száraz, tárgyilagos stílust tapasztalhatunk.

Általánosságban elmondható, hogy az 1680-as években főként a bécsi hírek tartalmazzák a hazánkra vonatkozó információkat. Közvetlenül magyar városokból keltezett hírek elég ritkán fordulnak elő, főként akkor amikor az udvar (vagy legalábbis egy része) itt tartózkodott. Kiváló példa erre az 1681. évi soproni országgyűlés, amikor a *Gazette* számos alkalommal innen keltezte híreit.⁶⁰ Érdekes azonban, hogy az 1687. évi pozsonyi diétát már végig Bécsből „közvetítették.” Ez valószínűleg a lap szerkezeti változásának az eredménye, ugyanis az 1680-as években egyfajta „beszűkülés” tapasztalható, folyamatosan egyre kevesebb városból adtak hírt (1. ábra). 1681-ben még 88 városból kaptak az olvasók híreket legalább egyszer az év során, 1688-ra ez a szám 35-re csökken.

1. ábra. A *Gazette*-ben említett városok 1681–1688.

60 Pl. Gazette de France (továbbiakban GF), 1681. dec. 6., dec. 13., nov. 22.

A bécsi hírek mellett egy másik kategóriát kell még magyar viszonylatban kiemelni az 1680-as években, mégpedig a visszafoglaló háborúk nagyszabású akciói közben a (császári) katonai táborból íródott levelek. Noha valószínűleg ezek az információk is Bécsen keresztül futottak át, és ezeket is publikálhatták volna a bécsi hírek alatt, de ez bevett szerkesztői fogás volt. Így próbálták meg „közelebb hozni” a közönséget, s egyben autentikusabbá tenni az információt, és elkülönítve figyelemfelkeltőbbek is voltak. Ráadásul azt is meg kell említeni, hogy ezek a hírek legtöbbször ténylegesen a frontvonalból, szemtanútól érkeztek.⁶¹

A vonatkozó hírek forrásai és útvonala Párizsba egyelőre még csak szórványos esetekben azonosítható. Stéphane Haffemayer kutatásai szerint, az 1680-as évek elején többször is Crécy grófja,⁶² a Regensburgban székelő francia követ továbbította a *Gazette* szerkesztőségének a bécsi híreket, amelyeket ő maga is kiterjedt kapcsolati hálójának köszönhetően szerzett be kémektől és kézíratos „hírciocokról.”⁶³

A rendszer egyébként meglehetősen stabilan és gyorsan működött, ugyanis 1680-as évek során a Bécsből keltezett híreknek végig nagyjából 3 hét volt az átfutási ideje⁶⁴ (2. ábra 1687-es évről). A tábori hírek esetében még pár nap hozzáadódott a seregek Bécsből való távolságának függvényében. Összehasonlításképpen, 1683 elején a bécsi francia nagykövet leveleinek olykor 24-25 nap kellett, hogy Párizsba érjenek, mivel a Habsburg hatóságok ezeket előszeretettel késleltették, visszatartották. Ebből levonható, hogy a bécsi nagykövetek leveleit nem igazán tudták felhasználni a *Gazette*-hez. Másrészt ez a jelenség jól rámutat a nyomtatott hírlapok információinak kimagasló értékére is, hiszen a különböző — akár magánszemélyek, akár központi szervek által fenntartott — (titkos) információs hálózatok olykor sokkal gyorsabbak voltak, mint a rendkívül merev és kötött diplomáciai rendszerből származó levelek. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a megkapott kézíratos híreket a szerkesztők még át-, és összedol-

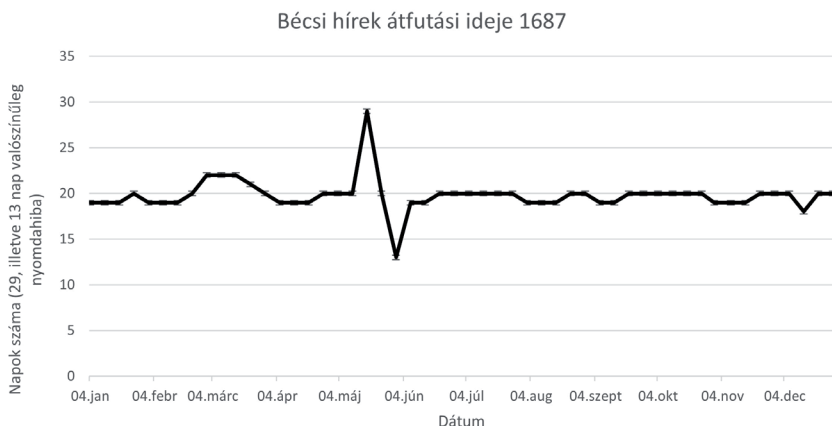
61 Vincze, 2013. 900. p.

62 Louis de Verjus, Crécy grófja (1629–1709) 1679 és 1688 között volt Franciaország képviselője Regensburgban.

63 Haffemayer, 2013. 34–35. p.

64 Átfutási idő alatt a hírlap publikálásának dátuma, illetve a lapban egy adott hírnél feltüntetett dátum közötti különbséget értem, tehát ez már a késztermékre vonatkozik. Értelemszerűen megjelenés előtt még komoly szerkesztői munka folyt, így a „nyers információnak” az átfutási időnél jóval hamarabb be kellett érkeznie.

gozták, bizonyos részleteit kidomborították, vagy éppen eltávolították a nyomtatásba kerülés előtt.⁶⁵

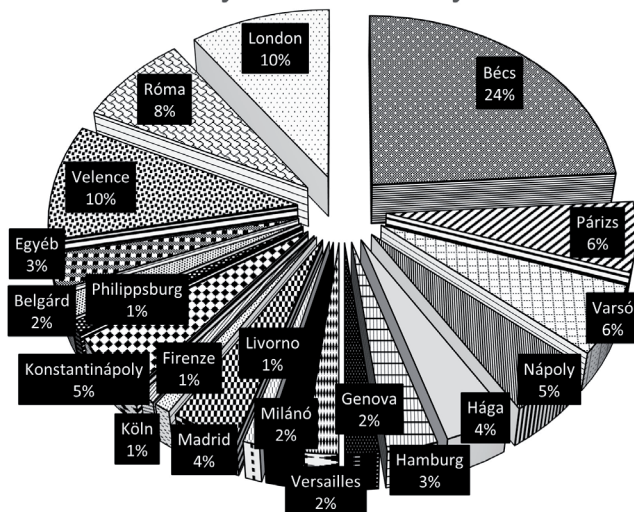
2. ábra

Saját statisztikai vizsgálataim alapján kijelenthető, hogy a visszafoglaló háború első szakaszában (1688-ig) egyértelműen a bécsi hírek dominálták a lapot. Vizsgálataimhoz egy adatbázist építettem a *Gazette* 1681 és 90 közötti számaiból (1699-ig tervezem kibővíteni), amelyben többek között a hírek terjedelmét is feltüntettem. Ezt a hírek sorainak megszámlálásával, majd százalékokba konvertálásával kaptam meg. Ebből kirajzolódik, hogy 1683 után éves szinten a terjedelem közel harmadát a bécsi, illetve császári tábori hírek teszik ki (3. ábra 1688-ról) a háború első szakaszában. Nincs ez másként akkor sem, ha leszűkítjük a kört arra a 13 lapszámra 1687 novembere és 1688 februárja között, amelyekben a pozsonyi országgyűlésről írtak (4. ábra). Úgy tűnik, hogy az 1680-as években a törökellenes háború nemzetközi figyelmére maximálisan rácsatlakozott a lap. Egyrészt ezt piaci érdekek is indokolták. Másrészt XIV. Lajos számára is megfelelő volt, ha a publikum a törökellenes harcokra fókuszált a francia belpolitikai kérdések (hugenották helyzete), és az „egyesítési politikából” keletkező nemzetközi feszültségek helyett.

3. ábra

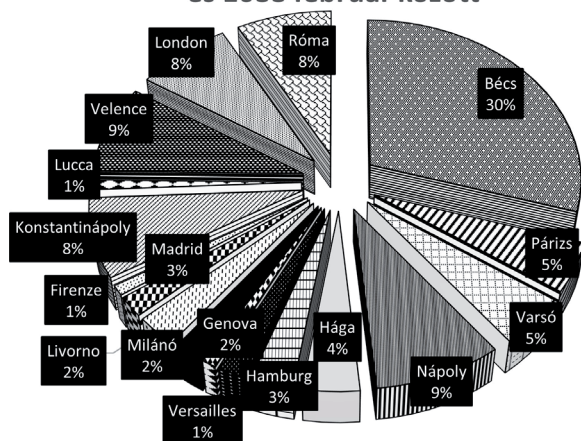
65 Haffemayer 2016. 820–823. p.

A *Gazette* terjedelmi struktúrája 1688-ban

4. ábra

A *Gazette* terjedelmi struktúrája 1687 novembere és 1688 február között

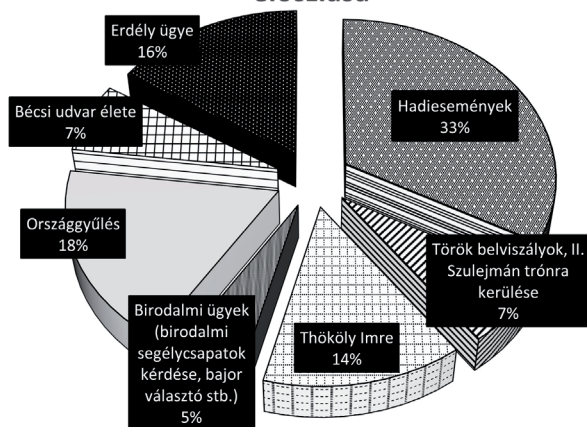
Érdemes azonban a léptéket megváltoztatni és megvizsgálni, hogy a pozsonyi országgyűlés idején pontosan miről is szóltak a *Gazette* bécsi hírei. Megpróbáltam alapvető „témakörök” szerint csoportosítani a híreket, majd az iménti logika mentén ezek terjedelmét is kimutatni (5. ábra). A diagramból kirajzolódik, hogy az éppen zajló hadiesemények (ráadásul a téli „holtidőben”) kb. kétszer akkora teret kaptak, mint a diéta tudósításai. Érdemes azt is megemlíteni, hogy ugyan az országgyűlés, és harmadik helyre sorolható erdélyi hírek között 2% figyelhető meg, ám mivel kicsi a minta, ez mindössze elenyésző 40-50 sor.

Felmerülhet persze a kérdés, hogy miért nem kapott nagyobb teret az országgyűlés? Elsőre gondolhatnánk, hogy a francia „abszolutizmus”⁶⁶ szellemi miliőjében a szerkesztők nem akartak túl nagy teret engedni a rendi szerveződéseknek. Ennél a pontnál azonban a „puszta számok” mellett a hírek tartalmi elemzését is be kell emelni, ergo megvizsgálni, hogy mennyire rajzolódik ki a diéta működése és belső szervezete. Továbbá párhuzamokat is kell keresni, és megbizonyosodni, hogy csupán egyedi esetről, vagy tendenciáról van-e szó. Ha az ismertetett módszertan alapján, immáron csak a diétáról szóló információkat „csoportosítjuk” és terjedelmi eloszlásukat nézzük (6. ábra), akkor kirajzolódik, hogy az országgyűlés belső szervezetéről meglehetősen kevés anyagot közöltek. Ráadásul csupán homályos, „közhelyes” frázisokkal találkozhatunk. Nem derül ki például egyértelműen, hogy kétkamarás országgyűlésről van szó, sőt egy ízben mintha arra engedne következtetni a lap, hogy a városoknak (3. rend) külön kamarája van.⁶⁷ A végkövetkeztetés levonása előtt azonban még megvizsgáltam egy régiós párhuzamot, a Lengyel-Litván Unió híreit az 1685. és az 1688/89. évi szejmek idején. Az eredmény meglepő (7. ábra), ugyanis a Varsóból keltezett lengyel hírek túlnyomó része a szejmről szólt. Ugyanígy a lengyel diéta működéséről és felépítéséről, belső mechanizmusairól is sokkal pontosabb képet kaphattak az olvasók.

66 Jelen kontextusban az uralkodói és kormányzati felsőbb elvárásra gondolok, így ebből a szempontból megengedhetőnek vélem az abszolutizmus szó használatát. Fontos viszont kiemelni, hogy a kurrens francia szakirodalom már nem használja a kifejezést, sokkal elterjedtebb az „adminisztratív monarchia” megnevezés. A fogalom körüli kritikák és diskurzus beemelése szétfeszítené jelen dolgozat kereteit, ám tömör, lényegi áttekintést ad az „abszolutizmus” valós hatalmi és fogalmi korlátairól: *Petitfils*, 2016. 26–38. p.

67 GF, 1687. dec. 27.

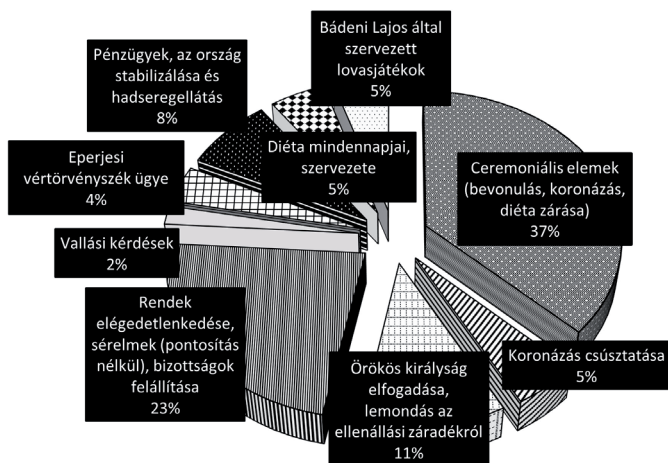
1687/88-as érintett számok bécsi híreinek tartalmi eloszlása

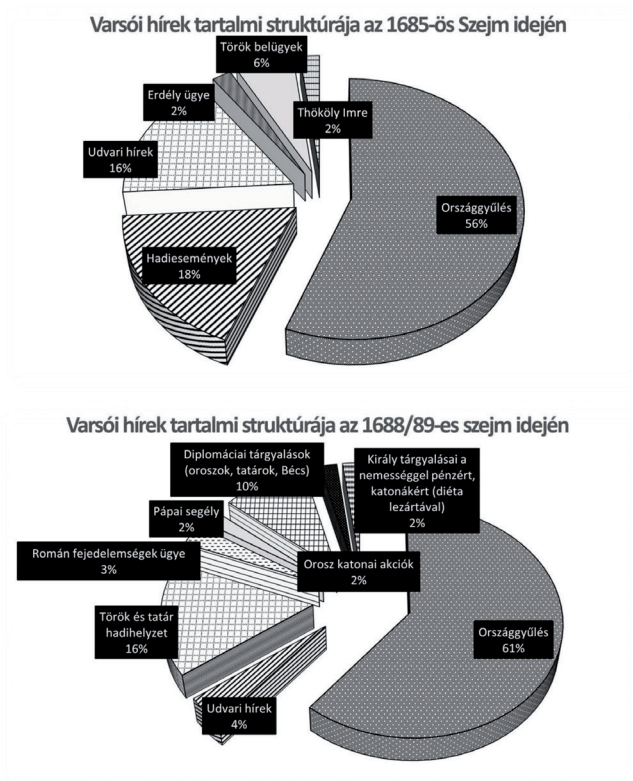

5. ábra

6. ábra

Országgyűlésre vonatkozó hírek tartalmi megoszlása

7. ábra

A magyar országgyűlésnek szentelt viszonylag „kevés tér” tehát nem feltétlen tendencia a *Gazette*-ben, s az „alulreprezentáltságra” több magyarázat is lehetséges. Magyarország katonailag rendkívül aktív front volt, rengeteg eseménnyel szemben a *Rzeczpospolitával*, ahol még a nyári szezonban is alig-alig történtek komolyabb összeütközések a törökkel,⁶⁸ így máshol volt a figyelem,

68 A lengyelek passzivitása a kortársaknak is erősen szemet szúrt, és értetlenül állt előtte az európai közvélemény. A havi megjelenésű, Hollandiában kiadott francia nyelvű *Mercure historique et politique* 1687. évi júliusi számának szerkesztői kommentárjába a következőt írták: „Nehéz

érdeklődés fókuszsa. Továbbá III. (Sobieski) János (1674–1696) lengyel király franciaorientációja is kiemelendő,⁶⁹ amely szintén egy újabb faktor lehet.

A diéták működésének homályos képére pedig az olvasóközönség tudásanyagában rejtőzhet a válasz. A lengyeleknél a rendek 1573-ban törvénybe foglalták (*Articuli Henriciani*) az általános szejm összehívását két évente,⁷⁰ amit többnyire be is tartottak, így ezek „megszokott” események voltak, amelyekről folyamatosan tudósítottak. Amíg I. Lipót 48 évig tartó regnálása alatt összesen 4 diétát tartott,⁷¹ addig Sobieski 22 éves uralkodása során 12 alkalommal ült össze a szejm.⁷² Az olvasóközönség tehát nem volt tisztában a részletekkel, másrészt pedig a szerkesztők is érezhették úgy pragmatikus megfontolásokból, hogy felesleges ezeket traktálni, hisz úgyszólván egy sporadikus, ritka eseményről van szó. Ráadásul a ceremóniák bemutatásával könnyen megismertethették az olvasókkal a politikai erőviszonyokat.

Ceremoniális élet

Az imént ismertetett diagramról (6. ábra) egyértelműen leszűrhető, hogy a *Gazette*-ben, az 1687. évi pozsonyi országgyűlésről szóló információk közel fele az esemény ceremoniális dimenziójáról szolt. Ez nem olyan meglepő abban a tekintetben, hogy egy koronázó országgyűlésről van szó, ahol a koronázás aktu-

kiigazodni a lengyel király politikáján, ahogyan a moszkovitáikén is. Ha ugyanis megkérdeznénk utóbbiakat mire várnak egy ilyen bámulatos sereggel, úgy előbbtől is feltehető lenne a kérdés, miért nem indul hadba, ha látja, hogy (az oroszok) ennnyire ragaszkodnak részvételéhez, és nem tesznek nélküle semmit.” Mecure historique et politique, 981. p.

69 Sobieski János 1674. évi királlyá választásában óriási szerepe volt a francia diplomáciának, ráadásul legyőzött ellenfele a Lipót által támogatott Lotaringiai Károly (1643–1690) volt: Tóth, 2021. 56. p. Továbbá Sobieski felesége, a francia arisztokrata, Arquiéni Mária Kazimiera (1641–1716) is kiterjedt francia kapcsolatokat ápolt. Politikai-diplomáciai tevékenységéről bővebben: Pietrzak, 2020. 201–228. p.

70 Az általános, 6 hétig tartó szejmeken kívül, vészhelyzetben a király bármikor összehívhatta a 3 hetes rendkívüli szejmeket, illetve *interregnum* idején, királyválasztások és koronázások alkalmával is üléseztek. A lengyel diéta XVI–XVII. századi felépítéséhez lásd: Opalinski, 2021. 85–114. p., Kolodziej, 2021. 141–169. p., Magyar nyelven alapműnek számít a kora újkori lengyel-litván állam (részben a szejm által okozott) politikai anarchiájáról Ring Éva monográfiája. Lásd: Ring, 2001.

71 Annak ellenére, hogy a Magyar Királyság törvényei szerint is háromévente össze kellett volna hívni az országgyűlést: Tóth, 1900. 9. p.

72 Kolodziej, 2021. 144. p.

sa a diéta politikai, reprezentációs, ceremóniális, illetve szimbolikus csúcspontja minden résztvevő (így a magyar rendek) számára.⁷³ Érdekes azonban kicsit bővebben kifejtetni a kérdéskört, mivel a lapban nem csak a koronázásról, hanem a királyi bevonulási ceremóniájáról, ergo az országgyűlés megnyitásáról is részletes leírást publikáltak.⁷⁴ Miért is engedtek ekkora teret a lapban a ceremóniáknak?

A kora újkori Európában az uralkodói rítusoknak és ceremóniáknak rendkívül fontos, szinte a társadalmakat összetartó, stabilizáló erejük volt, hiszen ekkoriban az „állam” legtöbbször még egy túlságosan megragadhatatlan, homályos fogalom volt, amelyet legfőképp az uralkodóval, dinasztáival azonosítottak, keresztény hagyományokból merítkezve.⁷⁵ Csupán egy érzékletes példa, a híres angol naplóiíró Samuel Pepys (1633–1703) 1661-ben már hajnali 4-től kint várta II. Károly angol király (1649–1651, majd 1660–1685) koronázási bevonulását a Westminsteri apátságba.⁷⁶ Az uralkodói körök pedig nagyon is tisztában voltak ezzel a felelőséggel.⁷⁷

Nem szabad azonban a ceremóniákra az uralkodók kizárólagos hatalmi eszközként és politikai kommunikációjaként tekinteni. A rituálékon ugyanis a politikai elit is reprezentálta magát, ami részükről óhatatlanul a hatalomból való részesedést (vagy legalábbis igényét) is jelentette.⁷⁸ Jeroen Duindam szavaival élve, a résztvevő elit és az uralkodó „egy csapatban játszottak,” hiszen a ceremóniák mindkét fél érdekeit szolgálták. ám amennyiben a hatalom nem tudta megfelelően kiaknázni, úgy a rendek gyorsan saját javukra fordították ezen alkalmakat.⁷⁹ A ceremóniák így kifejezték az uralkodók és a rendek közötti kapcsolatot is. Barbara Stollberg-Rilinger szerint a kora újkorban a politikai rend alapvető szabályai elsősorban, de akár kizárólag is a rituálékon alapultak, miután nem voltak írásos „alkotmányok” vagy jogi absztraktok ennek kodifikálására.⁸⁰ S noha megállapítását ő főként a Német-római Birodalom kontextusában tette, a ceremóniákon részt-

73 Pálffy, 2013, 66–67. p., G. Etényi, 2000. 32. p.

74 GF 1687. nov. 22.

75 Muir, 2005. 254–255. p., 258–260. p., 275. p.

76 Monod, 2022. 217. p.

77 Franciaországban például már a XVI. században a firenzei származású Medici Katalin (1519–1589) francia királyné, fiának IX. Károly francia királynak (ur. 1560–1574) készített tanácsaiban nagyon explicit módon leírta, hogy az uralkodónak láttatnia kell magát, hisz az ő személye tartja össze a királyságot (*montrer pour contenter*) Bővebben: Haroche, 1991. 183–195. p.

78 Duindam, 1994. 133–136. p., Büschges, 2014. 94–95. p.

79 Duindam, 1994. 123. p., 134. p.

80 Stollberg-Rilinger, 2011. 370–371. p.

vevők politikai és társadalmi státuszának kifejezése egyértelmű cél volt Európa szerte. A bevonulások, körmenetek során elfoglalt pozíció, vagy az ülésrendek szimbolikusan is kifejezték, egyes személyek valós politikai helyzetét, alá-fölérendeltségi viszonyokat.⁸¹

Egyfajta „össztársadalmi” érdek volt, hogy a ceremóniákat minél szélesebb körben „közvetítsék” (akár nemzetközi szinten is), amit a XVII. században már rendszeresen kiszolgáltak a nyomtatványok.⁸²Nemzetközi befogadásukat nagyban segítette, hogy az uralkodói rítusok, ceremóniák között Európa-szerte számos átfedés volt, köszönhetően az udvarok (kulturális) kölcsönhatásainak, illetve a közös keresztény, római-bizánci civilizációs alapoknak.⁸³ A magyar koronázás ceremóniájára például már a középkortól kezdve nagy hatást gyakorolt a Német-római Birodalom, így számos jelképet, s azok jelentését „importálta” a magyarság. Mindezt kiegészítették az első, vagy szent királyoktól eredeztetett ősi investitúrajelképek, amelyeket minden királyság évszázadok óta használt, ezzel egyfajta folytonosságot biztosítva az új uralkodónak.⁸⁴ A ceremóniák tehát egyfajta „univerzális nyelvként” is értelmezhetőek közös elemekkel és szimbólumokkal.

A korabeli francia társadalom ráadásul még fogékonyabb volt ezen információkra, hiszen talán a legritualizáltabb európai államról beszélünk.⁸⁵ Mindezek után értelemszerű, hogy a *Gazette* is használta ezt az „univerzális nyelvet.” A francia szakirodalom ugyan arról ír, hogy XIV. Lajos uralkodása alatt a külföldi ceremóniákról szóló beszámolók a *Gazette*-ben némileg visszaestek (míg párhuzamosan a belföldiek emelkedtek),⁸⁶ ám ezt részben a *Mercure* 1672. évi megjelenése okozhatta, ahol jobban kifejthették a terjedősebb leírásokat.⁸⁷ Továbbá talán az udvarok közötti reprezentációs versengés miatt⁸⁸ tolhatták előtérbe a francia ceremóniákat a külföldiek kárára. Habár véleményem szerint a külföldi ceremóniák bemutatásának is meg lehetett a szerepük, hiszen a közös elemek, és az ősi eszközök egyfajta globálisan fennálló „univerzális rendet” is jelezhettek a rivalizálás

81 Fogel, 2014. 255. p., 262. p., 278–280. p., Backerra-Edwards, 2021. 1–7. p.

82 G. Etényi, 2000. 32. p.

83 Bertelli, 2003. 1–4. p.

84 Hende, 2017. 78–79. p.

85 Muir, 2005. 281–282.p., Monod, 2022. 218. p., Backerra-Edwards, 2021. 3–4. p.

86 Haffemayer, 2002. Oldalszám nélküli online elérés

87 Haffemayer, 2013. 35. p.

88 Duindam, 1994.134. p., Monod, 2022. 218. p.

ellenére. Mindenesetre a jelenség pontos mértéke, volumene és a „fordulópontok” meghatározása még további vizsgálatokat igényelne.

Mindez összegezve azt jelenti esetünkben, hogy hiába nem közöltek érdemi információt a diéta belső mechanizmusairól, az olvasók mégis vázlatot kaphattak a magyar politikai elitről. Átnézve a lap 1687. évi országgyűlésről szóló híreiben megjelenő magyar nemeseket, s említésük kontextusát, szintén érdekes összefüggést találhatunk. 12 személy ugyanis a ceremóniák (ideértve a kinevezéseket is) kapcsán bukkan fel, míg az országgyűlési tárgyalások során tényleges politikai szerepvállalás megjelenítése csak két személyhez: Esterházy Pál (1635–1713) nádorhoz és Kollonich Lipóthoz (1631–1707) köthető. A képet azonban árnyalja, hogy szinte soha nem említenek teljes nevet a lapban. Olykor pusztán a betöltött méltóságot említik. Korompay Péter (1623–1690) például pusztán magyar kancellárként (*Chancelier de Hongrie*) tűnik fel a lapban, míg Széchényi György (k. 1605⁸⁹–1695) esztergomi érsekként (*Archeveque de Gran*). A többi szereplő általában csak vezetéknévvel szerepel, így noha a mai kutató a kontextus ismeretében képes azonosítani kiről is van szó pontosan, a korabeli francia olvasó viszont nem biztos, hogy ilyen járatos volt a (sokszor igencsak népes) magyar nemesi családfák útvesztőjében.⁹⁰

Ha az országgyűlés ceremóniáinak leírását összevetjük más kontrollforrásokkal, illetve a szakirodalommal, akkor megállapíthatjuk, hogy a *Gazette* korrekt ismeretanyagot közölt, a szoros terjedelmi keretek, illetve az apróbb tévedések ellenére is. A királyi bevonulásnál⁹¹ helyesen megemlítik, hogy Lipót feleségével, Józseffel, illetve Mária Erzsébet főhercegnővel október 29-én indult Bécsből, másnap Wolfsthalba (*Wolffsthall*) érkezett a királyi család, ahol Pozsonyba vonulásuk előtt még fogadták a magyar rendek küldöttjeit (*Deputez des Etats*).⁹²

89 Széchényi György születési évét sokáig 1592-re datálták, ám újabb vizsgálatok szerint 1605 környékén született: Fazekas, 2011. 123. p.

90 Terjedelmi keretek miatt a kora újkor francia magyarság-, és Magyarországrépre nincs lehetőség részletesen kitérni, azonban ki kell emelni Claude Vanel nevét, aki az 1680-as évek közepén (talán pont az óriási érdeklődést kihasználva) kezdett el Magyarországról és annak történelméről szóló könyveket publikálni, ezzel kompilálva és egyben korszerűsítve az addig felhalmozódott francia tudástanyagot. Vanel munkásságáról bővebben: Kövér, 2017. 33–47. p., Bóka, 1985. 591–601. p.

91 A királyi bevonulásról és előterjesztésről szóló passzus egyébként szinte szó szerint megegyezik egy angol hírközléssel, amelyet 1687-ben a *Monthly Account* nevű politikai pamflet közölt. A sajtótermékek között megszokottak voltak a korban az átvételek „plagizálások”, további kutatásokat igényel megállapítani az „ősforrást” leíráshoz. Bővebben: Angol hírközlés xvii–xii. p.

92 GF 1687. november 22.

Utóbbiakról semmi részletesebb információt nem közöltek, igaz a küldöttség pontos névsora a mai napig nem áll rendelkezésre. Csupán annyi ismert, hogy egy körülbelül 30 fős deputációról volt szó.⁹³ A lap szintén ír a magyar nemesség katonai felvonulásáról Pozsony előtt,⁹⁴ amelyet aztán a Habsburgok 1712-ben eltöröltek a szertartásrendből biztonsági megfontolásokból.⁹⁵ A katonai érdekérvényesítés azért a Habsburgoktól sem állt távol, hiszen az 1687. évi országgyűlés idejére 2000 gyalogost és 800 lovaskatonát rendeltek Pozsonyhoz, részben a ceremóniák biztosításához, de politikai nyomásgyakorlásként is hasznosak lehettek. La Vaugoyon bécsi francia nagykövet (1685 és 1688 között) szerint a királyi család október 29-ei indulása is ennek köszönhető, mivel a csapatok addig Palota ostrománál sérénykedtek, ahonnan nem tudták őket korábban kivonni a Habsburgok.⁹⁶

Az országgyűlés „megnyitásához” még a királyi előterjesztés átnyújtása volt szükséges. A *Gazette* szerint a bevonulás másnapján a rendek a várba (*au Palais*) vonultak, majd az uralkodóval közösen a kápolnában misét hallgattak, amelynek végeztél a „nemesi terembe” (*Chambre de la noblesse* — itt valószínűleg a lovagteremet kell érteni, ahol valóban zajlott a ceremónia)⁹⁷ vonultak, ahol a magyar kancellár magyarul, Lipót pedig latinul mondott beszédet. Ebben kifejtették, hogy Lipót szeretné fiát megkoronáztatni, és írásos formában is átadta kéréseit a kancellárnak. A rendek közölték, hogy megvitatják a kérést, majd az aktust kézcsókok zárták.⁹⁸ Az egyetlen jelentős tévedés a ceremónia záróakkordjára vonatkozik, ugyanis a proposíciót az uralkodó az esztergomi érseknek adta át, nem pedig a kancellárnak. Ugyanígy az érsek volt, aki ezt megköszönte és beszédet mondott az uralkodónak a rendek nevében. Széchényi György ráadásul beszédében biztosította az uralkodót, hogy kéréseit végrehajtják.⁹⁹

A december 9-ei királykoronázás kapcsán a templomba tartó kíséretet, — a portugál szemtanú leírásával ellentétben, aki 12 elemet sorolt fel¹⁰⁰ — a lap nem részletezte túlságosan: „Magyar és német urak, az uralkodó főbb minisztereivel vonultak kavalkádban. A főherceg követte őket hintóban, akit Esterházy nádor és 10 nemes előzött meg, utóbbiak Bulgária, Kunország, Lodoméria, Halics, Szer-

93 Hende, 2017. 20. p.

94 GF 1687. november 22.

95 Hende, 2017 28–29. p.

96 Roy, 2004. 320. p.

97 Hende, 2017. 62. p.

98 GF 1687. november 22.

99 Hende, 2017. 61. p., 64. p.

100 Portugál szemtanú 59. p.

bia, Ráma, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia és Magyarország zászlóit hordozták. Végül az uralkodói pár következett hintóban.”¹⁰¹ A 10 zászló remek példa a rendek és a hatalom közös érdekérvényesítésére. Ezek szerepe ugyanis a XVI. század végén kristályosodott ki, amivel a rendek az elveszett területek próbálták szimbolikusan ellensúlyozni, illetve maga a 10-es szám is „kerek,” „jó ómen,” ugyanakkor a Habsburgok hatalmát is jól demonstrálták.¹⁰²

Szintén megjelennek a leírásban a magyar koronázások ősi jelvényei: az ún. meztelen kard, Szent István kardja a hüvelyében, az aranyalma, az aranykereszt, a jogar, a pacifikálé, és természetesen a Szent Korona, amelynél a *Gazette* még azt is hozzátette, hogy a Szent Márton templomba érve a nádor vitte az oltárhoz. A jelvények kapcsán még Szent István palástjáról és „csizmájáról” (*bottine*) is írtak, amelyeket közvetlenül a mise megkezdése előtt adtak Józsefnek.¹⁰³ Beszámoltak Esterházy nádor nagy politikai sikeréről,¹⁰⁴ mégpedig a koronafeltételben való részvételről is. A portugál és angol szemtanúkhöz hasonlóan, a *Gazette* is következő leírás közölte: „A nádor átvéve az érsektől a koronát megmutatta a tömegnek, és hangosan megkérdezte, akarják-e Józsefet Magyarország királyának. Éljenzések után visszaadta a koronát az érseknek, aki a térdelő főherceg fejére helyezte.”¹⁰⁵ A templomi szertartás menetét egyébként en bloc meg lehetőségen nagy részletességgel írták le. Közreadták éppen mikor melyik tárgyat adták a trónörökös kezébe, vagy éppen vették el tőle, mikor végzett kardcsapásokat vagy térdelt le az érsek előtt. Mindez felveti a lehetőségét, hogy a *Gazette* valóban jelen lévő, első kézből származó forrásokat is felhasznált.

A ceremónia további menete, a lovaggá ütések (ahol még számszerűleg is viszonylag pontos a lap, ugyanis kb. 60 főről számolt be, levéltári források szerint pedig pontosan 47 személyt ért a megtiszteltetés)¹⁰⁶ a ferences templomnál, a koronázási eskü letétele a Szent-Mihály kapunál, illetve a négy égtáj felé vágás a királyi dombnál (*mont Royal*) mind szerepelnek a lapban, ahogyan a királyi lakoma is. Itt található gyakorlatilag az egyetlen nagyobb tévedés (?), ugyanis az ülésrendet¹⁰⁷ igencsak esetlenül fogalmazták meg, többféle értelmezési mód is lehetséges egy nem feltétlenül illő, „vis-à-vis” kifejezés használata miatt. Az esetleges

101 GF 1688. jan. 3.

102 Pálffy, 2010 17–53. p.

103 GF 1688. jan. 3.

104 Pálffy, 2016. 307–309. p.

105 GF 1688. jan. 3.

106 GF 1688. jan. 3., Hende, 2017. 99. p.

107 A lakoma pontos ülésrendjéhez levéltári források alapján lásd: Pálffy, 2004. 1092. p.

pontatlanság oka újfent visszavezet a lap forrásainak a kérdéseire. Valószínűleg innen már csak „szóbeszéd,” mások leírásai alapján kapták az részleteket, amelyek a híráramlással folyamatosan torzulhattak, főleg a nyelvi váltásokkal. Kiegészülve mindez a térlátás problematikájával, hiszen például azt sem adták meg, hogy pontosan milyen alakú asztalt ültek körül. A valóságnak megfelelően leírták viszont, hogy a népnek pénzt szórtak, és ökröt szolgáltak fel, amelyből egy virágokkal díszített adagot az uralkodó asztalához vittek.¹⁰⁸

Habsburg dinasztikus igények vagy magyar belpolitika?

Fontos azonban áttekinteni, hogy milyen információkat is közöltek az 1687/88. évi pozsonyi országgyűlés döntéseiről és politikai eredményeiről, még ha a fentebbiek ismeretében levonható, hogy nem túl sok szereplővel, és nem is túlságosan részletesen. Természetesen a legfontosabb döntések a Habsburgok (fiági) örökös királyságának elfogadása, illetve az ezzel potenciálisan szembefordítható rendi biztosítékok eltörlése voltak. A *Gazette* kifejezetten távolságtartó ebben a tekintetben, ami főként más európai hírlapokkal összevetve szembeötlő. Összehasonlítási alapnak a II. Károly angol király által 1665-ben alapított *The London Gazette*-et használtam, ugyanis ezen hírlap nem titkolt célja volt, hogy legyen Angliában is egy piaci vetélytárs nélküli, uralkodói körökhöz kötődő hírlap, így abszolút megfeleltethető francia társának.¹⁰⁹

A két orgánus meglehetősen eltérő színben tüntette fel az eseményeket saját politikai céljaiknak megfelelően. A november 22-ei számában a királyi előterjesztések benyújtásáról a francia *Gazette* így nyilatkozott: „*A magyar kancellár beszédet intézett magyarul, majd a császár latinul amelyben kifejtette az okait, hogy miért ohajtja legidősebb fiát magyar királlyá koronáztatni.*”¹¹⁰ Ezzel szemben a *The London Gazette* teljesen más narratívát alkalmazott: „*A császár latinul beszédet intézett hozzájuk, kifejezve mennyire reméli, hogy ez a találkozó az ország*

108 GF 1688. jan. 3., *Hende*, 2017. 110. p.

109 A lap történetének vázlatos áttekintésére lásd: *Vincze*, 2013. 893–897. p. Az összehasonlítás azért is érdekes, mivel a két lap nagyjából hasonló példányszámokat produkált, a *The London Gazette*-et is tízezres példányszámban nyomták az 1680-as évek második felében. Ha ezeket a számokat lakosságarányosan nézzük (Franciaország közel 20 millió fő a korszakban, míg Anglia csupán 5-6), úgy mindenképp Anglia kifinomultabb hírfogyasztási kultúrája rajzolódik ki: *Glaisyer*, 2019. 68. p., *Parker*, 2017. 227. p., 249. p.

110 GF 1687. nov. 22.

javára és hasznára fog válni, és különösen elégedettek lesznek mindazok, akik itt összegyűltek, akik nagy gonddal viseltetnek az ország jóléte iránt. Ő sem fog kímélni, ahogy eddig sem, munkát és befektetést.....hogyszerű kormány csendes gyümölcsében hagyja őket, egy örökös herceg irányítása alatt.”¹¹¹ Az angolok emellett még azt is megemlézték ugyanebben a november 18-ai lapszámban,¹¹² hogy már elkészültek a koronázás során tömegbe szórandó érmék, amelyeken a „József Magyarország örökös királya” felirat olvasható.¹¹³ Ez a momentum a *Gazette*-ből teljesen hiányzik. A Habsburgok örökös királyságra vonatkozó terveiről ekkor még semmit nem olvashatunk a francia lapban, holott a rendeknek átnyújtott királyi előterjesztésben a bécsi udvar már valóban megfogalmazta ezen igényeit.¹¹⁴ A *The London Gazette* ugyan valamivel hamarabb jelent meg, ám csupán 4 nap különbséggel, ráadásul még az is elképzelhető, hogy a két lap forrása is megegyezett, ugyanis mindketten egy november 2-ai¹¹⁵ bécsi levélre hivatkoztak.

Nem arról van szó tehát, hogy a francia *Gazette* nem értesült Lipót terveiről, sokkal inkább nem állt érdekében egyből megosztani ezt a közönséggel. Az információ finom manipulálásnak tökéletes példáját láthatjuk mindkét oldal részéről, politikai ambícióikat alátámasztva. Francia oldalról ugyan leírták szárazon a tényeket, és technikailag nem közöltek álhírt (így megőrizve hitelességüket), ám mégis Lipót „sikerét” megpróbálták elodáztatni, és lassabbnak beállítani. Ezzel szemben Angliában a Stuart uralkodókra óriási nyomást tudott helyezni a parlament, ergo a rendek,¹¹⁶ akik már a legitim örökösödést is megkérdőjelezték.¹¹⁷ Így nem meglepő, ha minden olyan nemzetközi hírt kiemelték a kormányzati lap-

111 The London Gazette (továbbiakban LG), Issue 2293.

112 A hírlapon ugyan november 7-e van feltüntetve, ám Angliában egészen 1752-ig a Julián-naptárt használták, így a dátumok 10-11 napos késésben voltak a XVII. században már széleskörben használt Gergely-naptárhoz képest. A dolgozatban a *The London Gazette* dátumait is a Gergely-naptár szerint adom meg, az egyértelműség és a következetesség kedvéért.

113 Uo.

114 *Fraknoi*, 1922. 17–20. p., *Hende*, 2017. 139. p.

115 Az angol lapban is november 2-a van feltüntetve, ám véleményem szerint itt ők is a kibocsátó, bécsi kelteztést használták. A lap november 7-én jelent meg a Julián-naptár szerint, ha a bécsi hír eszerint lenne keltezve, az mindössze 4 napos átfutási időt jelentene, ami a kor viszonyai között fizikailag képtelenség. Ennyi idő alatt nagyjából az Antwerpen-London utat tette meg a posta, és akkor még nem is számoltunk a szerkesztési munkálatokkal: *Schobesberger*, 2016. 59. p.

116 *Black*, 2004. 13. p., *Glickman*, 2010. 15–31. p.

117 Kiváló példa erre, az ún. kizárási válság, amikor 1679 és 1681 között, amikor az angol parlament egyes csoportjai megpróbálták a trón várományosát, Jakabot (II. Jakab néven angol királyként ur. 1685–1688) katolicizmusa miatt kizárni a trón örökléséből, amivel gyakorlatilag

ban, amelyek a rendiség leépítéséről, vagy legalábbis meggyengítéséről szóltak, a királyi hatalom primátusával szemben. Az angol lap több ízben is arról értekezett, hogy az örökös királysággal gátolható meg hosszútávon, hogy súlyos frakcióharcok törjenek ki Magyarországon.¹¹⁸ Igaz egyes számokban ők is beszámoltak róla (párizsi levelekre hivatkozva), hogy a magyar rendek nehezen mondanak le a királyválasztási jogukról.¹¹⁹

A francia *Gazette* egyébként ameddig tudta, addig „elhallgatta” az örökös királyságról szóló diskurzust. A következő számban¹²⁰ még csupán homályosan azt hangsúlyozta, hogy a magyar rendek elégedetlenek, és nem hajlandók lemondani a hagyományos jogaikról, ám részletekbe még nem bocsátkozott. Végül csupán a december 6-ai számukban adták közre, és írták le világosan, hogy a rendek hosszas vitatkozás után (*apres plusieurs contestations*) elfogadták az osztrák Habsburgok fiági örökösödését.¹²¹ Egy héttel később, december 13-án pedig tájékoztatták az olvasóközönséget, hogy a fiági örökösödés a spanyol ágra is ki lett terjesztve,¹²² és persze itt sem mulasztották el hozzátenni, hogy mindez nagy nehézségek árán történt (*avec beaucoup de peine*).¹²³

Hasonlóan semlegesen kezelték a franciák az Aranybulla ellenállási záradékának kérdését is. A gazetták formai követelményeinek megfelelően pusztán „ismeretterjesztő,” tényszerű stílusban leírták, hogy honnan ered és miről is szól ez a 31. artikus, ugyanakkor itt is megemlítették, hogy a rendek nagyon nehezen mondanak le erről a jogról, és az ebből fakadó viták elhúzódása miatt a koronázás csúszni fog.¹²⁴ A *Gazette* információi egyébként megfeleltek a valóságnak. Az alsó tábla (a megyei küldöttekkel az élen) ugyanis kezdetben ódzkodott elfogadni a trónöröklést és az ellenállási záradék eltörlését. Végül azonban az ősi jogokhoz körömszakadtáig ragaszkodó Draskovich Miklós (1630–1687) novemberi (véletlenszerű?) halálával egyöntetűen udvarhű pozícióba helyezkedő felső tábla, illetve a magyar rendek mozgásterét még inkább szűkítő események (balázsfalvi szerződés, török belviszályok, s így Thököly Imre tehetetlensége) nyomására

a királtság fundamentumait kérdőjelezték meg. Bővebben lásd: Miller, 1973. 154–188. p., A. Edie, 1965. 350–371. p.

118 LG Issue 2296., LG Issue 2301.

119 LG Issue 2298.

120 GF 1687. nov. 29.,

121 GF 1687. dec. 6.

122 A spanyol öröklés jogi alapjairól bővebben: Liktó, 2020. 163–192. p.

123 GF 1687. dec. 13.

124 GF 1687. dec. 13.

kénytelenek voltak engedni.¹²⁵ Ráadásul az országgyűlés idejére, eredetileg a ceremóniákhoz Pozsonyhoz rendelt császári ezredek is finoman jelezhették az elégedetlenkedőknek, hogy ellenállásuk hiábavaló.¹²⁶

Ezzel szemben a *The London Gazette* kevésbé hangsúlyozta a magyar rendek ellenállását, és kifejezetten idealizálta (talán kissé ki is lépve a hírlapok semleges hangneméből) az ellenállási záradék eltörlését. Kifejtették, hogy ez csupán jó ürügy volt mindenféle „felforgatónak,” hogy problémákat okozzanak az országnak.¹²⁷ Ez egyértelműen a bécsi álláspontot (is) tükrözte, hiszen a Habsburg udvar az összes korábbi magyarországi rendbontás forrásának az Aranybulla ezen záradékát tartotta.¹²⁸

Az alapvető „alkotmánymódosításon” túl még az eperjesi vértörvényszék ügyét tárgyalta viszonylag hosszabban a *Gazette*, amelyről első ízben szintén a december 13-ai számban adtak hírt. Eszerint a rendek egy memorandumot készítettek, amelyben elpanaszolták az „előző évi” (apró pontatlanság) magyar nemesség által elszenvedett kegyetlenkedéseket. A lap hozzátette: azon felül, hogy az egész egy összeesküvés ügyén történt és a károsultak ártatlanok voltak, még a magyar törvényeket sem vették figyelembe az eljárás során, s mindez az uralkodó tudta nélkül történt.¹²⁹ Utóbbi pont jól bemutatja a bécsi propaganda precíz működését, hiszen a terrort nem feltétlenül kapcsolták össze Lipóttal a kortársak, annak ellenére, hogy a Habsburg udvar mindenről tudott, sőt.¹³⁰ Egy hét múlva már pontosított a lap, megnevezve, hogy Antonio Caraffa áll a történetek mögött, akit a hír szerint Lipót a rendkívül súlyos vádak miatt Pozsonyba is hivatott, hogy tisztázza magát.¹³¹ Caraffa tábornagy Munkács ostroma miatt¹³² ugyan soha nem járult az diéta elé, ám a magyar rendek valóban szerették volna meghallgatni, hogy igazolja tetteit.¹³³ Az év utolsó számában, december 27-én a *Gazette* végül beszámolt róla, hogy november végén a rendek folyamatos nyomásgyakorlása miatt az eperjesi vértörvényszék beszüntetése eldöntetett.¹³⁴ A magyar rendek a

125 *Fraknói*, 1922. 21–28. p., *Roy*, 2004. 324–326. p., *Bérenger-Kecskeméti*, 2008. 105–106. p.

126 *Bérenger-Kecskeméti* 2008. 103. p., *Roy*, 2004. 319–320. p.

127 LG Issue 2301.

128 *Bérenger-Kecskeméti*, 2008.105. p.

129 GF 1687. dec. 13.

130 *Radvánszky*, 2013. 342–344. p., *Kónya*, 2021. 298–301. p.

131 GF 1687. dec. 20.

132 *Domokos*, 2020. 429. p.

133 *Bérenger-Kecskeméti*, 2008. 111. p.

134 GF 1687. dec. 27.

legégetőbb ügyeket még mindenképp a koronázás előtt akarták megvitatni, ezért Lipót kompromisszumkésznek mutatkozott és valóban feloszlatta a törvényszéket az országgyűlési tárgyalások idején.¹³⁵

Érdemes még kiemelni a protestáns kérdést, amelyről kevés, és pontatlan információt „csepegtetett” a *Gazette*, ám még ezek is kifejezetten meglepőek az 1680-as évek francia egyházpolitikájának¹³⁶ ismeretében. November 29-én arról írtak, hogy a rendek a protestáns egyháziaknak a diétákon létrehozandó ülésről (*séances*) és szavazati jogról (*voix délibérative*) tanácskoznak,¹³⁷ míg a december 20-ai szám szerint pedig a lelkiismereti szabadságról (*liberté de conscience*) tettek javaslatokat,¹³⁸ amely éppenséggel az 1685-ben visszavont nantes-i ediktum egyik sarkalatos pontja volt.¹³⁹ A vallási kérdés ezután már csak az 1688. évi február 14-i számban jelent meg az országgyűlés berekesztése kapcsán. Ebben a hírben csak annyit említettek szüksésvúan, hogy a protestánsokat illetően az 1681-ben Sopronban hozott törvényekhez tartja magát Lipót.¹⁴⁰ Ez noha megfelel a valóságnak, ám nem fejtik ki ezen törvényeket, szemben például az Aranybulla ellenállási záradékával. Sőt mi több, ha továbbmegyünk és gondolat kísérletként megnézzük a *Gazette* 1681. évi soproni országgyűlésről szóló számait, ott sem derül ki igazán miről is szóltak pontosan ezek a törvények. A soproni országgyű-

135 Kónya, 2021. 301. p.

136 XIV. Lajos eltökélt célja volt, hogy egész Franciaországot katolikussá teszi, így „egységesítve” vallásilag a királyságot. Politikája célba értéhez azonban egyre radikálisabb eszközökhöz nyúlt 1679-től kezdve. Az ún. *dragonnade*-ok ennek a gyors, erőszakos térítési politika talán legismertebb jelensége. 1681-ben, Poitou tartományban a helyi intendáns kezdeményezésére csak a protestánsokhoz szállásoltak be katonákat, ráadásul még azt is kimondták, hogy a frissen áttértek pár évre mentesülnek ezalól. A példa ragadós lett, és egyre több intendáns is lemásolta a rendszert. Az elkövetkezendő években egyre több rendelettel próbálták meg ellehetetleníteni a hugenottákat, majd a „csúcspontot” 1685 októbere jelenti, amikor XIV. Lajos visszavonta a nantes-i ediktumot és betiltotta a református vallás gyakorlását, azzal a cinikus kommentárral, miszerint a királyságban már nincsenek hugenották. Lásd: *Bluche*, 1986. 482–489. p.

137 GF 1687. nov. 29.

138 GF 1687. dec. 20.

139 Nantes-i ediktum. 214–219. Továbbá fontos megemlíteni, hogy Angliában 1687 áprilisában hirdette ki II. Jakab a lelkiismereti szabadságot biztosító „türelmi rendeletét” (*Declaration of Indulgence*), amellyel a *Gazette* is részletesen foglalkozott (GF 1687. ápr. 12., 19.) így elképzelhető, hogy ez egyfajta népszerű, értelmezhető „hívószó” volt az olvasóközönség számára. A rendeletről bővebben: *Harris*, 2006. 211–212. p.

140 GF 1688. febr. 14.

lés idején (ami eleve egy sokkal elhúzódóbb, hevesebb diéta volt)¹⁴¹ alapvetően részletesebben tájékoztatnak a protestánsok sérelmeiről. Több ízben olvashatunk például a javak (templomok, iskolák) elkobzását és a katolikusok önkényeskedését övező vitákról a diétán (ez szintén meglepő lehet a francia *dragonnade*-okkal párhuzamosan),¹⁴² ami egyébként az 1687. évi protestáns sérelmekhez is közelebb állt,¹⁴³ mint a protestáns lelkészek szavazati joga. Ám a lap végül annyit írt 1682 januárjában, hogy a meghozott vallásügyi törvényekkel a protestánsok elégedetlenek maradtak.¹⁴⁴

Szintén érdekes, hogy még a francia *Gazette* által elejtett félmondatok is túlszárnyalják a *The London Gazette* vallásügyi információit. Láthatólag az angolok számára sokkal fontosabb volt az örökös királyság, és az Aranybulla kérdéskörének hangsúlyozása. Továbbá II. Jakab uralkodása alatt az angol közéletben újfent eluralkodott a „pápista pánik,” miszerint a protestantizmus fenyegetve van a katolicizmus által.¹⁴⁵ Ebben a helyzetben a királyhű (katolikus narratívát követő) szerkesztők talán nem akartak teret adni a protestáns sérelmeknek, mint például templomok kisajátítása a katolikusok által, amihez hasonló törekvések a Brit-szigeteken is voltak,¹⁴⁶ hiszen tovább erősíthette volna az általános közhangulatot. Az angol lap egyetlen vallásügyi információja szintén a diéta lezárását tárgyaló hírnél olvasható, ahol ők is közreadták, hogy az 1681. évi törvények maradnak érvényben.¹⁴⁷

Az is elmondható, hogy a francia *Gazette*-ből nagyon jól kirajzolódik a diéta lefolyásának dinamikája és a koronázás által okozott „töréspont.” Lipót elérte a bécsi kormányzat által kitűzött célokat a koronázással, az örökösödés elrendezésével, illetve az ellenállási záradék eltörlésével. Az új évben így már jóval ke-

141 Az alig 3 hónapig tartó 1687/88. évi országgyűléssel szemben, a soproni országgyűlés közel egy évig tartott, 1681 áprilisától, egészen december legvégéig. A soproni diéta vázlatos összefoglalásához lásd: *Bérenger-Kecskeméti*, 2008. 94–101. p.

142 Pl. GF 1681. dec. 6., 1681. okt. 26.

143 Az 1681. évi vallásügyi törvények végrehajtásához vallásügyi bizottságokat állítottak fel Bécsben, ám a működésüket meghatározó királyi instrukciókban már sokszor szűkítették, „átértelmezték” a soproni cikkelyeket, ami folyamatos feszültségekhez vezetett. Bővebben: *Mihalik*, 2020. 55–68. p. A protestánsok részletes sérelmeihez az 1687/88. évi diétán lásd: *Zsilinszky*, 1893. 546–566. p.

144 GF 1682. jan. 24.

145 *Scott*, 2000. 207–211. p., *Harris*, 2006. 195–236. p.

146 *Harris*, 2006. 197. p.

147 LG Issue 2318.

vesebb energiát szentelt a diétának, ráadásul betegeskedése kiváló ürügy is volt, hogy távol maradjon. A diéta ezért 1688 januárjában holtpontra került.¹⁴⁸

A koronázás előtt még érdemi politikai diskurzusról adott híreket a *Gazette*, még ha sokszor akár 1-1 elejtett gondolat erejéig. A már ismertetett pontokon túl a lap beszámolt még a jezsuiták befogadásáról¹⁴⁹ (igaz részben itt is tévesen, hiszen a *Gazette* szerint ülést és szavazati jogot is kapnak, ami nem valósult meg),¹⁵⁰ vagy az ország újjáépítését, stabilizálását érintő tárgyalásokról is. Ilyen információ például, hogy az adóterheket megpróbálják csökkenteni a Habsburgok, illetve magyar biztosok szedik be németek helyett, mivel előbbieket érzékenyebbek a helyi ügyekre.¹⁵¹ Továbbá egy Budán felállítandó pénzügyi kamaráról (*chambre des finances*) is írtak, amely feladata a lap szerint, hogy felmérje a visszafoglalt területek teljesítőképességét, kivizsgálja milyen jövedelmeket élvezett a török, és a befolyt összegekből felügyelje Buda újjáépítési munkálatait. Ennél a pontnál talán a francia erődépítészet mintaadó szerepének¹⁵² tudtában – egyfajta fricskaként a Habsburgok felé – hozzátették, hogy néhány új védművet olyan rosszul húztak fel, hogy már le is rombolták, annak ellenére, hogy a pápa által biztosított, több mint 80 000 écus-ból építkeztek.¹⁵³

Nem világos egyébként, hogy mire is gondolt a *Gazette* a budai kamara kapcsán. A rövidke leírás egyértelműen a Budai Kamarai Igazgatóság/Adminisztrációra illik, ám ezt a bécsi kormányzat már 1686 novemberében felállította, Johann Stefan von Werlein kamarai inspektor irányításával.¹⁵⁴ A *Gazette* pedig jövő időben beszél (*il y aura aussi une chambre des Finances établie a Bude*). További furcsaság, hogy a kamara felállítását olyan rendi sikerek közé sorolta a lap, mint az adóterhek racionalizálása, illetve az eperjesi vértörvényszék megszüntetése. A hivatali-kamarai igazgatás egyértelműen központosító törekvés volt, s a Budai

148 Roy, 2004. 326. p., Bérenger-Kecskeméti, 2008. 108. p., 111. p.

149 GF 1687. dec. 13.

150 Zsilinszky, 1893. 556. p.

151 GF 1687. dec. 27., GF 1688. jan. 10.

152 Domokos, 1986. 47–48. p., 59–67. p.

153 GF 1687. dec. 27. Kényszerű újjáépítések előfordulhattak az időjárási körülményekből adódóan is. Karl Gottlieb Aichpichl udvari kamarai tanácsos például 1688 nyarán számolt be róla, hogy egy június 19-ei vihar hatására berobbant 100 mázsa lőpor óriási károkat okozott. A Budáról szóló jelentésben továbbá megjegyezte, hogy a lőport sokszor igen szakszerűtlenül és tűzveszélyes módon pincékben tárolták, így kvázi „aláaknázva” a várost. A jelentés magyar nyelvű fordításához lásd: Oross, 2021. 86–104. p.

154 Bónis, 1975. 159. p., Bánrévy, 1936. 258–265. p.

Adminisztráció szervét számos kritika érte a rendek, de még a Magyar Kamara részéről is, amelyet a bécsi udvar túl „önállónak” vélt.¹⁵⁵

Talán a Buda és Pest körüli bizonytalanságok és tárgyalások jutottak el torzított formában a laphoz. A kamarát említő számban ugyanis azt is közreadták, hogy Buda és Pest követeinek megjelenése okozott némi kellemetlenséget, mivel történelmi rangjuknál fogva „az első helyet” követelték maguknak a városi küldöttek között.¹⁵⁶Egyrészt ez ismét félrevezető lehet, hisz a magyar országgyűlés szervezetének ismerete (és magyarázata) nélkül a korabeli francia olvasók ezt úgy is értelmezheték, hogy a városoknak (3.rend) külön kamarája van a diétán. Másrészt viszont Buda és Pest valóban erőteljes érdekérvényesítő lobbifolytatott és megpróbálták kiharcolni (sikertelenül) a szabad királyi város rangot.¹⁵⁷

A koronázás utáni eseményeket tárgyaló, 1688. évi számokban azonban már nem találkozhatunk ennyi konkrétummal sem. Tényszerűen ekkor már csak az említett 1681. évi vallásügyi törvényekről,¹⁵⁸ illetve az eperjesi törvényszék által konfiskált javak visszaszolgáltatásának ígéretéről írtak egy ízben.¹⁵⁹ A *Gazette* az új évben Lipót betegségről, illetve főként a rendek sérelmeinek megoldására létrehozandó, Kollonich Lipót vezette bizottságról tájékoztatott.¹⁶⁰

Utóbbi kapcsán a lap újfent tudta hangsúlyozni a rendek csalódottságát, sőt a Kollonichcsal (és így áttételesen az udvarral) való feszültségeket. Részletesen beszámoltak ugyanis, milyen hevesen ellenzik a magyarok, hogy a Kollonich vezette bizottság oldja meg a függőben levő ügyeket, és inkább a következő országgyűlésre halasztanák ezeket.¹⁶¹ A *Gazette* nem mulasztott el beszámolni egy anekdotáról, amely alapján néhány Kollonich által javasolt törvényt és tervezetet annyira elutasító módon fogadtak a rendek, hogy még testi fenyegetésekre is sor került, és I. Lipótnak kellett közbeavatkoznia.¹⁶² A *Gazette*-hez talán a Kollonich-féle *Einrichtungswerk* előzményeinek híre jutott el. Az diétán ugyanis már valóban felmerültek az ország új berendezkedésének kérdései, ám a rendek itt is

155 Oross, 2015. 13–14. p., Oross, 2013. 57. p., Nagy, 1971. 24–25. p.

156 GF 1687. dec. 27.

157 Bónis, 1975. 159. p.

158 GF 1688. febr. 14.

159 GF 1688. febr. 7.

160 GF 1688. jan. 24., jan. 31.

161 GF 1688. febr. 7., febr. 14.

162 GF 1688. febr. 7.

kitartottak álláspontjuk mellett, miszerint erről csak az országgyűlés dönthet alkotmányosan.¹⁶³

A diéta lezárása és a bizottságok kapcsán ismét finom információmanipulációkkal találkozhatunk, ha összevetjük a lap híreit a *The London Gazette*-el. Utóbbi ismét az uralkodó primátusát és csalhatatlanságát hangsúlyozta, kifejtve, hogy a rendek a bizottság helyett „inkább” az uralkodói döntésben bíznak egy elkövetkezendő diétán, hiszen az uralkodóknak az alattvalók jóléte a legfontosabb, és nincsenek korlátozva szemben az egyszerű instrukciókat végrehajtó és követő hivatalnokokkal.¹⁶⁴ A francia *Gazette* kevésbé pátoszosan (és talán emiatt realisabban) találta mindezt. Szerintük a rendek egyáltalán nem voltak hajlandók magukat alávetni a bizottságnak, és kitartóan kérték, hogy a következő diétáig halasszák el az ügyeket.¹⁶⁵ Itt inkább egyfajta „kisebbik rossz” elve rajzolódik ki.

Szintén érdekes az országgyűlés végét tárgyaló lapokban, egy január 18-ai bécsi levél, amelyre a londoni, illetve a francia gazetta is hivatkozott. A hírek meglehetősen hasonló elemeket tartalmaznak értelemszerűen, ám van egy lényeges különbség a magyarok által a Habsburgoknak ígért pénzügyi és katonai hozzájárulást illetően. Amíg a *Gazette* csupán arról írt, hogy a rendek a következő évi hadjáratra 12 000 ezer katonát tudnak kiállítani, míg a hadikiadásokhoz „lehetőségeikhez mérten” próbálnak hozzájárulni.¹⁶⁶ A *The London Gazette* ezt kibővítette, és úgy tájékoztatott, hogy a magyarok mindezt addig állják, amíg az ország újfent nem egyesül az új király alatt.¹⁶⁷ Az angolok tehát ismét jobban hangsúlyozták a rendek feltétel nélküli „alávetettségét”, míg a franciák sokkal távolságtartóbban festették ezt le.

Summázva elmondható, hogy az 1687/88. évi országgyűlésen meghozott 29 törvénycikkből,¹⁶⁸ 9-ről számolt be, vagy tett említést a *Gazette*, ami nem túl kedvező arány, még akkor sem, ha számításba vesszük, hogy az utolsó három törvénycikk már csak a honfűsítésekéről szól. A legfontosabb, leglényegibb törvényekről azonban pontosan beszámoltak.

163 Varga J., 1991. 449. p. A tanulmány további része kiváló áttekintést ad az *Einrichtungswerk*ről..

164 LG Issue 2318

165 GF 1688. febr. 14.

166 GF 1688. febr. 7.

167 LG Issue 2316.

168 A törvényekről részletesen: Corpus Juris 1900. XXIX–XXXIII. p.

Összegzés

A *Gazette*-ben a magyarországi híreket főként a hadiesemények dominálták az 1680-as években, amelyek mellett a 1687/88. évi diétának jóval kevesebb teret szenteltek, még a téli „holtidőben” is. Ebből kifolyólag, a szűk terjedelmi keretekkel operáló hírlapban nem tudták (és talán nem is akarták) kifejtetni a diéta működését és szervezetét. A fontosabb szereplőket a ceremóniák kibontásával skiccelték fel a tablóra, ami egyébként is jól rezonált a francia olvasóközönség igényére és tudásanyagára. Egyértelműen kirajzolódik emellett, hogy a francia szerkesztők (is) a koronázást és a Habsburgok „alkotmánymódosítását” tartották messze a legfontosabbnak, amelyről meglehetősen pontosan, tárgyyszerűen informálták az olvasóközönséget, hiszen Magyarország Habsburg Monarchiába való végérvényes betagozódása nemzetközi jelentőségű esemény volt. A tisztán magyar belpolitikai témákról (vallási kérdések, az ország újjáépítése) viszont már rendkívül kevés, sokszor pontatlan, homályos, többféleképpen is értelmezhető „információmorzsákat” közöltek. Még nem érkezett el a felvilágosodás, és (többek között) Montesquieu ideje, aki egyfajta tudományos-kulturális kíváncsiságtól fűtve meglátogatta Magyarországot, sőt az 1728. évi pozsonyi diétát is.¹⁶⁹ Az ország 1687/88-ban még hadszíntérként volt jelen a nemzetközi küzdőtéren, belviszályai, politikai élete is háttérbe szorultak és (egyelőre) kevesebb érdeklődést váltottak ki. Ez nem csak Franciaországra igaz, hiszen láthattuk, hogy az angol kormányzati lap sem közölt több lényegi információt a magyar politikáról, sőt a *Gazette* talán globálisabb képet is nyújtott, kevésbé propagandacélokra használva a híreket. A *Gazette* is élt természetesen az információmanipuláció eszközével ahogy láthattuk, ám végig száraz, tárgyilagos maradt. XIV. Lajos érdekeit ebben az esetben talán pont a valóság visszaadása szolgálta a leginkább, bemutatva a rendek és Lipót között húzódó feszültségeket.

169 Köpeczi, 1985. 319. p.

Kiadatlan források

- GF 1681 Recueil des gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses venues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cent quatre-vingt un.
Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64580624.image.langFR>
- GF 1687 Gazette 1687. Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses venues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cents quatre-ving sept. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6361553r>
- GF 1688 Gazette 1688. Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses venues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cents quatre-ving huit. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64416791/f11.item.langFR>
- Journal, 1686. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits (Ms.), Français (Fr.), 7165. Journal de M. DE GIRARDIN pendant son ambassade à Constantinople. (1685–1688). IV 1686, juillet–septembre
- Journal, 1687. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits (Ms.), Français (Fr.), 7168. Journal de M. DE GIRARDIN pendant son ambassade à Constantinople. (1685–1688). VII. 1687, mars–mai
- LG The London Gazette. Issue, 2293, 2296, 2298, 2301, 2316, 2318
- Mercure historique et politique Mercure historique et politique: contenant l'état présent de l'Europe, ce qui se passe dans toutes les cours, les intérêts des princes ... et généralement tout ce qu'il y a de plus curieux mois de Juillet 1687 Online elérés: https://books.google.fr/books?id=zhcVAAAAQAAJ&pg=PA981&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

Kiadott források

- Angol hírközlés Coronation of Joseph I king of Hungary extracted from the „Monthly Account” a periodical pamphlet which appeared in London in 1687 In: Travels from Vienna through Lower Hungary with some remarks on the state of Vienna during the congress of 1814. Szerk.: Richard Bright, Edinburgh-London, 1818. xvii–xli Online elérés: https://books.google.hu/books?id=8ZTVAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=snippet&q=1687&f=false
- Corpus Juris 1900 Magyar Törvénytár 1000–1895. 1657–1740. évi törvény-czikkok — Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 6. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., Franklin Társulat, 1900.
- Nantes-i ediktum nantes-i ediktum (Sahin-Tóth Péter fordítása) In: Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény Szerk.: Poór János. Bp., Osiris, 2000. 214–219. p.
- Portugál szemtanú *Bán Péter*: Egy portugál szemtanú tudósítása I. József 1687. évi koronázásáról In: Levéltári Szemle 35. (1985) 1. sz. 56–62. p.
- Oross, 2021 *Oross András*: Udvari kamarai tanácsosok jelentései a Magyar Királyság törököktől visszafoglalt területeiről (1687–1690). Fontes et Libri. Források / Sources. Sorozatszerk.: Papp Sándor. Szeged, SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék. 2021.

Felhasznált szakirodalom

- A. Edie*, 1965. *Carolyn Andervont Edie*: Succession and Monarchy: The Controversy of 1679–1681. In: The American Historical Review 70. (1965) 2. sz. 350–371. p.
- Backerra–Edwards*, 2021. *Charlotte Backerra – Peter Edwards*: Introduction: Rank and Ritual in the Early Modern Court In: The Court Historian 26. (2021) 1. sz. 1–10. p.

- Bánrévy*, 1936. *Bánrévy György*: Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. In: Tanulmányok Budapest múltjából 5. Szerk.: Budó Juszti – Némethy Károly. Bp., 1936. 242–270. p.
- Behringer*, 2007. *Wolfgang Behringer*: La »révolution des communications« au début des Temps modernes. Mots clé pour une systématisation. In: Francia – Forschungen zur westeuropäischen Geschichte. 34. (2007) 2. sz. 155–193. p.
- Benczédi*, 1980. *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon 1664–1685 — Értekezések a történeti tudományok köréből. Bp. 1980.
- Bene*, 1999. *Bene Sándor*: Theatrum Politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Debrecen, Kossuth Kiadó, 1999.
- Bérenger*, 1973. *Jean Bérenger*: Les „Gravamina” remontrances des Diètes de Hongrie de 1655 a 1681. Recherches sur les fondements du droit d’Etat au XVIIe siècle. Párizs, Presses Universitaires de France, 1973.
- Bérenger*, 1987. *Jean Bérenger*: La politique ottomane de la France dans les années 1680. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 33. (1987) 2/4. sz. 193–201. p.
- Bérenger-Kecskeméti*, 2008. *Jean Bérenger – Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608–1918, Bp., Napvilág, 2008.
- Bertelli*, 2003. *Sergio Bertelli*: The King’s Body: Sacred Rituals of Power in Medieval and Early Modern Europe. Penn State University Press, 2003.
- Bilici*, 2014. *Faruk Bilici*: Les projets de croisade français contre l’Empire ottoman au XVIIe siècle. In: Les projets de croisade. Géostratégie et diplomatie européenne du XIVe au XVIIe siècle. Szerk: Jacques Paviot. Toulouse, Presses universitaires du Midi, 2014. 315–343. p.

- Black*, 2004. *Jeremy Black*: Parliament and the foreign policy in the eighteenth century. Cambridge, 2004.
- Blanchard*, 1973. *Anne Blanchard*: « Ingénieurs de Sa Majesté Très Chrétienne à l'étranger », ou l'école française de fortifications. In: *Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine*. 20. (1973) 1. sz. (január–március) 25–36. p.
- Bluche*, 1986. *François Bluche*: Louis XIV. Párizs, Fayard, 1986.
- Bóka*, 1985. *Bóka Éva*: Jean de Vanel Magyarországról (Párizs, 1688.) In: *Történelmi Szemle* 28. (1985) 4. sz. 591–601. p.
- Bónis*, 1975. *Bónis György*: Városigazgatás, Várospolitikai. In: *Buda-pest története III. A török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Szerk: Kosáry Domokos. Bp., Akadémia Kiadó, 1975. 159–190. p.
- Bots*, 1992a. *Hans Bots*: La Gazette d'Amsterdam entre 1688 et 1699: Titres, éditeurs, privileges et interdictions. In: *Les gazettes européennes de la langue française (XVIIe–XVIIIe siècles)*. table ronde internationale, Saint-Étienne, 21–23. mai 1992. Szerk: Pierre Rétat. Saint-Etienne, 1992. 31–40. p.
- Bots*, 1992b. *Hans Bots*: Le magasin de l'univers. The Dutch Republic as the centre of the european book trade. In: *Papers presented at the international colloquium held at Wassenaar, 5–7 July 1990*. Szerk.: Hans Bots. Leiden, Brill, 1992.
- Brétéché-Ribard*, 2016. *Marion Brétéché – Dinah Ribard*: Qu'est-ce que les mercure au temps du *Mercure Galant*. In: *Dix-septième siècle*, 270. (2016) 1. sz. 9–22. p.
- Büschges*, 2014. *Christian Büschges*: Ceremonial Demarcations. The Viceregal Court as Space of Political Communication in the Spanish Monarchy (Valencia, Naples, and Mexico 1621–1635). In: *The Dynastic Centre and the Provinces. Agents and Interactions*. Szerk.: Jeroen Duindam-Sabrine Dabringhaus. Leiden, Brill, 2014. 94–113. p.

- Cadilhon*, 2004. *François Cadilhon*: La Gazette de France et les enjeux de la guerre d'indépendance hongroise au début du XVIIIe siècle. In: *Studia Caroliensia* 6. (2004) 3–4. sz. 127–134. p.
- Chartier*, 1987. *Roger Chartier*: The cultural uses of print in early modern France. Princeton, Princeton University Press, 1987.
- Chupin-Hubé-Kaciaf*, 2009. *Ivan Chupin – Nicolas Hubé – Nicolas Kaciaf*: Histoire politique et économique des médias en France. Párizs, La découverte, 2009.
- Corvisier*, 1983. *André Corvisier*: Louvois. Fayard, Párizs, 1983.
- Csekey*, 1917. *Csekey István*: A magyar trónöröklési jog: jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmelléklettel. Bp., Athenaeum, 1917.
- Darnton*, 2014. *Robert Darnton*: De la censure. Essai d'histoire comparée. Párizs, Gallimard, 2014
- De Craim*, 2016. *Alexandre De Craim*: La guerre et ses dentelles. La campagne de Hollande dans le Mercure galant (1672–1678). In: *Dix-septieme siecle* 270. (2016) 1. sz. 49–64. p.
- Depezay*, 2010. *Charles-Henri Depezay*: Between the French Gazette and Dutch French Language Newspapers. In: *The dissemination of news and the emergence of contemporaneity in early modern Europe*. Szerk: Brendan Dooley. London, Asghate 2010. 179–193. p.
- Domokos*, 1986. *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 33. (1986) 1. sz. 47–110. p.
- Domokos*, 1993. *Domokos György*: A várak jelentősége és a császári seregek ostromtechnikája a felszabadító háborúkban. In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században – Studia Agriensia* 14. Szerk: Petercsák Tivadar – Szabó Jolán. Eger, 1993. 73–86. p.

- Domokos*, 2020. *Domokos György*: A törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699). In: Magyarország Hadtörténete II. Az oszmán hódítás kora 1521–1718. Szerk: Mészáros Kálmán. Bp., Zrínyi Kiadó, 2020. 405–445. p.
- Duccini*, 1985. *Helene Duccini*: Un aspect de la propagande royale sous les Bourbons. Image et polémique. In: Publications de l'École Française de Rome, 82. (1985) 211–229. p.
- Duccini*, 2005. *Helene Duccini*: La guerre de Trente ans en France : discours et représentations. In: Le temps et les médias, 4. (2005) 1. sz. 137–150. p.
- Duindam*, 1994. *Jeroen Duindam*: The myths of power. Norbert Elias and the early modern court. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1994.
- Erdős*, 2021. *Erdős Zoltán*: Társadalmi nyilvánosság és könyvkultúra a kora újkori Magyarországon és Erdélyben. Pécs, Kéziratban, 2021.
- F. Molnár-Szalai*, 2020. *F. Molnár Mónika – Szalai Ágnes*: Önkényeskedés, avagy a parancsok teljesítése? Antonio Caraffa szerepe a magyar történelemben. In: Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Szerk: J. Újváry Zsuzsanna. Bp., Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2020. 309–330. p.
- Fazekas*, 2011. *Fazekas István*: Kivételes karrier? Szempontok Széchenyi György esztergomi érsek pályafutásához. In: Soproni Szemle 65. (2011) 2. sz. 123–137. p.
- Feyel*, 1982. *Gilles Feyel*: Réimpressions et diffusion de la Gazette dans les provinces:1631–1752 In.: Le journalisme d'Ancien Régime. Szerk.: Pierre Rétat. Lyon, Presses universitaires de Lyon, 1982. Oldalszám nélküli online elérés: <https://books.openedition.org/pul/971>

- Feyel*, 1987. *Gilles Feyel*: Renaudot et sa pratique du journalisme: la Gazette en 1640. In: Théophraste Renaudot : l'homme, le médecin, le journaliste, 1586–1986 : colloque tenu le 29 novembre 1986 [à Paris]. Párizs, Institut français de Presse – Université Paris II, 1987. 69–107. p.
- Feyel*, 2004. *Gilles Feyel*: Renaudot et les lecteurs de la Gazette, les „mysteres de l'État” et la „voix publique” au cour des années 1630. In: Les temps des médias, 2. (2004) 1. sz. 163–175. p.
- Fogel*, 2014. *Michèle Fogel*: Roi de France De Charles VIII à Louis XVI. Párizs, Gallimard, 2014.
- Fossier*, 2015. *François Fossier*: L'abbé Eusèbe Renaudot, pilier scientifique de l'ancienne à la nouvelle académie. In: Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 159. (2015) 2. sz. 1041–1046. p.
- Fraknói*, 1922. *Fraknói Vilmos*: A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen. Bp., Athenaeum, 1922.
- G. Etényi*, 2000. *G. Etényi Nóra*: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban. In: Soproni Szemle 54. (2000) 1. sz., 32–53. p.
- G. Etényi*, 2003. *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp. Balassi, 2003.
- G. Etényi*, 2012. *G. Etényi Nóra*: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozása a kora újkorban. In: Aetas, 27. (2012) 4. sz. 122–143. p.
- Georgakakis*, 2020. *Panagiotis Georgakakis*: Delivering the News from Abroad: French-Language Gazettes Published in the Dutch Republic During the Second Half of the 17th Century. University of Toronto Quarterly, 89. 2020/4 (fall) 657–674. p.

- Glaisyer*, 2019. *Natasha Glaisyer*: «Published by Authority»: The London Gazette, 1665–1780. In: *População e Sociedade*, CEPESE. 32. 2019/dec., 65–80. p.
- Glickman*, 2010. *Gabriel Glickman*: Conflicting Visions: Foreign Affairs in Domestic Debate 1660–1689. In: *The primacy of foreign policy in british history. 1660 – 2000*. Szerk: Brendan Simms – William Mulligan. London, Pallgrave, 2010. 15–32. p.
- Haffemayer*, 2002. *Stephane Haffemayer*: Gazette, Nouveau Journal Universel et Relations véritables: les réseaux de l’information périodique de France, Pays-Bas et Provinces-Unies en 1689. In: *La Plume et la toile. Pouvoirs et réseaux de correspondance dans l’Europe des Lumières*, actes du colloque d’Arras du 26–27 octobre 2000. Arras, Artois presses université, 2002. 193–208. Oldalszám nélkül online elérés: https://www.academia.edu/278281/La_Plume_Et_La_Toile_Pouvoirs_Et_R%C3%A9seaux_De_Correspondance_Dans_LEurope_Des_Lumi%C3%A8res
- Haffemayer*, 2005. *Stephane Haffemayer*: Information et espace public : La presse périodique en France au XVIIe siècle. In: *Revue de Synthèse*, 5e série, (2005) 126. sz. 109–137. p.
- Haffemayer*, 2006. *Stéphane Haffemayer*: Théophraste Renaudot (1586–1653): les idées humanitaires d’un homme de communication. Kéziratban, 2006. Online elérés: <https://shs.hal.science/halshs-00637314/fr/>
- Haffemayer*, 2008. *Stephane Haffemayer*: Transferts culturels dans la presse européenne au XVIIe siècle. In: *Le temps des médias*, 11. (2008) 2. sz. 25–43. p.
- Haffemayer*, 2013. *Stephane Haffemayer*: Gazette en 1683–1685–1689: analyse d’un système d’information. In: *Le Temps des médias*, 20. (2013) 1. sz. 32–46. p.

- Haffemayer*, 2016. *Stephane Haffemayer*: Public and Secret Networks of News: The Declaration of War of the Turks against the Empire in 1683. In: *News Networks in Early Modern Europe*. Szerk.: Joad Raymond – Noah Moxham. Leiden, Brill, 2016 805–823. p.
- Hámori Nagy*, 2014. Hámori Nagy Zsuzsanna: Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században. In: *Világtörténet* 36. (2014) 2. sz. 319–336. p.
- Haroche*, 1991. *Claudine Haroche*: « Les cérémonies et les rituels de cour: Des instruments d’une politique de communication » In: *La communication politique*. Szerk: François Rangeon, Párizs, PuF, 1991. 183–195. p.
- Harris*, 2006. *Tim Harris*: *Revolution The Great Crisis of the British Monarchy, 1685–1720*. London, Penguin Books, 2006.
- Hende*, 2017. *Hende Fanni*: Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között. PhD disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
- Kalmár*, 2022. *Kalmár János*: Buda 1686. évi visszafoglalása és Hispánia. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio historiae* 49. kötet (2022) 109–120. p.
- Kármán*, 2019. *Kármán Gábor*: Thököly Imre elfogása: a felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia. In: *Történelmi Szemle* 61. (2019) 3. sz. 411–432. p.
- Kenny*, 2004. *Neil Kenny*: *The uses of curiosity in early modern France and Germany*. Oxford, Oxford University Press, 2004.
- Kónya*, 2021. *Kónya Péter*: Az eperjesi vértörvényszék 1687-ben. In: *Miskolci Jogi Szemle* 16. (2021) 5. sz. 298–314. p.
- Kolodziej*, 2021. *Robert Kolodziej*: The Legislative Process at the Sejms during the Reign of Jan III Sobieski (1674–96) In: *The Sejm Review* 29. (2021) 6. sz. 141–169. p.
- Köpeczi*, 1985. *Köpeczi Béla*: *Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1985.

- Kövér*, 2017. *Kövér Lajos*: Claude Vanel Magyar históriája In: Acta Historica 141. (2017) 1. sz. 33–47. p.
- Liktor*, 2020. *Liktor Zoltán Attila*: A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében, In: Iustum Aequum Salutare, 16. (2020) 1. sz. 163–192. p.
- Lynn*, 1999. *John A. Lynn*: The wars of Louis XIV 1667–1714. London, Routledge, 1999.
- Martignon*, 2022. *Maxime Martignon*: Les enjeux politiques de la présence de l’Amérique dans le Mercure galant Acteurs, médiateurs, lecteurs. In: Revue d’histoire de l’Amérique française 76. (2022) 1–2. sz. (nyár-ősz) 9–32. p.
- Martin-Weiss*, 2013. *Meredith Martin – Gillian Weiss*: „Turks” on Display during the Reign of Louis XIV. In: L’Esprit Créateur 53. (2013) 4. sz. 98–112. p.
- Mezey*, 2023. *Mezey Barna*: A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány. In: Századok, 157. (2023) 3. sz. 495–515. p.
- Mihalik*, 2020. *Mihalik Béla Vilmos*: Az 1681. évi vallásügyi cikkelyek alkalmazása a gyakorlatban. A Draskovich-Erdődy és a Csáky-féle királyi vallásügyi bizottságok működése. In: Vértelen ellenreformáció. Reformáció és öröksége 2. Szerk: Csorba Dávid. Bp., KRE, 2020. 55–68. p.
- Miller*, 1973. *John Miller*: Popery and politics in England 1660–1688. Cambridge, 1973.
- Monod*, 2022. *Paul Monod*: Coronations. In: Early modern court culture. Szerk.: Erin Griffey. London, Routledge, 2022. 215–230. p.
- Muir*, 2005. *Edward Muir*: Ritual in early modern Europe. Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Nagy*, 1971. *Nagy István*: A Magyar Kamara, 1686–1848. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 3.) Bp., Akadémia Kiadó, 1971.

- Opalinski*, 2021. *Edward Opalinski*: Sejm of the Commonwealth of Two Nations 1572–1668. In: *The Sejm Review* 29. (2021) 6. sz., 85–114. p.
- Oross*, 2013. *Oross András*: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. (Fons Könyvek 4.) Bp., Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2013.
- Oross*, 2015. *Oross András*: A Budai Kamarai Adminisztráció budai hivatalai. In: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703*. Szerk.: Géra Eleonóra et al. (Budapest Történetének Forrásai 10.) Bp., 2015. 13–24. p.
- Pálffy*, 2004. *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: *Századok* 138. (2004) 5. sz. 1005–1101. p.
- Pálffy*, 2010. *Pálffy Géza*: A magyar korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk: Bubryák Orsolya. Bp., Gondolat, 2010. 17–53. p.
- Pálffy*, 2013. *Pálffy Géza*: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk.: Bertényi Iván et al. Bp., Argumentum, 2013. 65–87. p.
- Pálffy*, 2016. *Pálffy Géza*: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk.: Báthory Orsolya – Kónya Franciska. Bp. 299–314. p.
- Parker*, 2017. *Geoffrey Parker*: Global crisis. War, climate change and catastrophe in the seventeenth century. London, Yale University Press, 2017.

- Petitfils*, 2016. *Jean-Christian Petitfils*: De la monarchie absolue a la monarchie impossible. In: *Revue des Deux Mondes*, 2016. Octobre, 26–38. p.
- Pietrzak*, 2020. *Jaroslav Pietrzak*: French aristocrat and Polish Queen Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska’s Strategies of Power (1674–1698) In: *Strategic Imaginations: Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*. Szerk.: Anke Gilleir – Aude Defurne. Leuven, Leuven University Press, 2020. 201–228. p.
- Place*, 1970. *Rihcard Place*: The Self-Deception of the Strong: France on the Eve of the War of the League of Augsburg. In: *French Historical Studies* 6. (1970) 4. sz. 459–473. p.
- Poór*, 2018. *Poór János*: A Pragmatica Sanctio történetéhez. In: *Mária Terézia a magyarok királynője (1740–1780)*. Szerk.: Gerő András – Nagy Beatrix. Bp., Habsburg Történeti Intézet, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2018. 151–177. p.
- R. Várkonyi*, 2003. *R. Várkonyi Ágnes*: Kompromisszumoktól a szabadságharcig. In: *Hadtörténelmi közlemények*. 116. (2003) 3–4. sz., 969–714. p.
- Radvánszky*, 2013. *Radvánszky Anikó*: „Hol vagytok Lutheránusok, hogy protestáljatok?” Adalék az eperjesi véstörvényszék történetéhez Zrínyi Ilona Radvánszky Jánosnak címzett levele alapján In: *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Szerk.: Ajkay Alinka – Bajáki Rita. Vác, Mondat Kiadó, 2013. 337–352. p.
- Raymond*, 2006. *Joad Raymond*: Introduction: network, communications, practice In: *News network in seventeenth-century Britain and Europe*. Szerk: Joad Raymond. London, Routledge, 2006. 1–18. p.
- Ring*, 2001. *Ring Éva*: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2001

- Roy, 2004. *Philippe Roy*: La diète de 1687 et les «hongrois» In: *Studia Caroliensia* 6. (2004) 3–4. sz. 315–331. p.
- Roy-Tóth, 2014. *Philippe Roy – Tóth Ferenc*: La défaite ottomane - le début de la reconquête hongroise, 1683. Párizs, Economica, 2014.
- Sarmant, 2005. *Thierry Sarmant*: « Les Turcs font merveilles » : Louvois, observateur de l’Europe centrale et orientale, 1679–1691. In: *Dix-septième siècle*, 229. (2005) 4. sz. 641–659. p.
- Schapira, 2020. *Nicolas Schapira*: Histoire de la censure et histoire du livre Les usages de la censure dans la France d’Ancien Régime In: *Histoire et civilisation du livre revue internationale*, 16. (2020) 225–241. p.
- Schobesberger, 2016. *Nikolaus Schobesberger*: European Postal Networks. In: *News Networks in Early Modern Europe*. Szerk.: Joad Raymond – Noah Moxham. Leiden, Brill, 2016. 19–63. p.
- Schuwey, 2020. *Christophe Schuwey*: Un entrepreneur des lettres au XVIIe siècle Donneau de Visé, de Molière au Mercure galant. Párizs, Garnier Classiques, 2020.
- Scott, 2000. *Jonathan Scott*: England’s troubles: Seventeenth-century English political instability in European context. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Stollberg-Rilinger, 2011. *Barbara Stollberg-Rilinger*: On the Function of Rituals in the Holy Roman Empire. In: *The Holy Roman Empire 1495–1806*. Szerk: R.J.W. Ewans et al. Oxford, Oxford University Press, 2011. 359–373. p.
- Szita, 1995. *Szita László*: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez. 1688–1690. In: *Hadtörténelmi Tanulmányok* Szerk: Molnár András. Zalaegerszeg, 1995. (Zalai Gyűjtemény 36/1.) 53–78. p.

- Tóth*, 1900. *Tóth Lőrincz*: Bevezetés. I. Lipót uralkodása és törvényei. In: Magyar Törvénytar 1000–1895. 1657–1740. évi törvénycikkek — Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 6. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., Franklin Társulat, 1900. 8–127. p.
- Tóth*, 2021. *Tóth Ferenc*: A hercegség nélküli herceg – Lotaringiai Károly (1643–1690). Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó, 2021.
- Varga J.*, 1991. *Varga J. János*: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában : az „Einrichtungswerk”. In: Századok 125. (1991) 5–6. sz. 449–488. p
- Vincze*, 2013. *Vincze Dániel*: Rebellisek, elégedetlenek, magyarok. A Thököly-felkelés a London Gazette hasábjain. In: Századok 147. (2013) 4. sz. 891–930. p.
- Vittu*, 2001. *Jean-Pierre Vittu*: Instruments of political information in France. In: The politics of information in early modern Europe. Szerk: Brendan Dooley, Sabrina A. Baron. London, New York, Routledge, 2001. 160–179. p.
- Walsby*, 2020. *Malcom Walsby*: L’imprimé en Europe occidentale, 1470–1680. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2020.
- Zsilinszky*, 1893. *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. 3. kötet 1647–1687. Bp. 1893.

PILIKTA LÁSZLÓ

VÁROSI ELŐLJÁRÓK AZ ISKOLAPADBAN. GYŐR MEZŐVÁROS 1650–1743 KÖZÖTTI FŐBÍRÓINAK ISKOLÁZTATÁSA

Bevezetés

Győr városa a kora újkor folyamán jelentős szerepet töltött be nemcsak a korábbi időszakból megörökölt egyházi- és gazdasági központ funkciójában, hanem katonai és oktatási centrumként is. Ennek háttérében egyfelől az Oszmán Birodalom előretörése jelentette veszély, amely nyomán Győr a kialakított végyárrendszer egyik főerődjévé (Hauptfestung) lépett elő, másfelől a reformáció és katolikus megújulás nyomán kibontakozó új műveltségigény megjelenése állt. Ezenfelül a kor változásai a városigazgatás terén is éreztették a hatásukat, a városvezetésre háruló feladatok bonyolultabbak lettek, a sikeres működés érdekében a városi hivatalok megindultak a professzionalizáció útján, ami felértékelte az oktatás jelentőségét. Győr esetében ezeket a hatásokat felerősítette az a tény, hogy a színvonalas ismeretek 1627-től, a jezsuita gimnázium megnyílásától helyben megszerezhetőek voltak. Az iskola hatott a helyi társadalomra, elsősorban annak elitjére, amelynek tagjai a jezsuiták kiemelt célpontjai voltak, hiszen elsősorban az ő megnyerésüktől várták tevékenységük finanszírozását.

Szakirodalmi előzmények

A vizsgálat kezdetén fontosnak tartom megemlíteni, hogy a történettudomány a mai napig adós maradt a kora újkori győri városvezetői elit részletes vizsgálatával. A korábbi szakirodalom a győri városigazgatást leginkább jog-, kisebb részben gazdaságtörténeti nézőpontból dolgozta fel — itt leginkább Csizmadia Andor cikkeit kell említenünk —, a társadalom- és művelődéstörténeti szempontok alig kaptak helyt. Bírónévsorokat ugyan már a XIX. században megjelenő helytörténeti monográfiákban is találhatunk, ezek azonban vagy csak a szabad királyi városi cím elnyerése utáni városvezetőket tartalmazzák, vagy sajnálatos módon nagyon hiányosak.¹ Az 1527 és 1700 között működő bírókról Gecsényi Lajos pub-

¹ A Kruesz Krizosztom és Fehér Ipoly által szerkesztett Győrről szóló 1874-ben megjelent munkában csak az 1743 utáni bírókat tüntették fel, a korábbi idősakra vonatkozóan a Rupp Jakab

likált egy pontosnak tekinthető listát, amely a rendes bírók mellett a helyettesek neveit is tartalmazza. Szintén ő vette fel először a győri bírók iskolázottságának kérdését is.² Bak Borbála monográfiájában a szabad királyi városi cím elnyerés utáni időszak igazgatástörténetét dolgozta fel, a tisztségviselők között természetesen a főbírói hivatalra, illetve az azt betöltői személyekre is részletesen kitérve.³

Az archontológia ezen részleges eredményeivel ellentétben a pozopográfia területén még szomorúbb a helyzet: eddig mindösszesen egyetlen, a Győri Hírlapban Horváth Miklós tollából 1928-ban megjelent Győr főbírái 1600-tól 1743-ig című cikk áll szakirodalomként rendelkezésünkre.⁴ A városbírói posztot betöltő személyek életútja, származása, családi és gazdasági viszonyai, valamint iskoláztatása tehát máig feldolgozatlanak számít, azokról csak elszórva találhatunk adatokat a történeti szakirodalomban. Egyetlen kivételként a XVII. században több alkalommal a város élén álló Peresztegi Eötvös Jánost említhető. Ő sem városatyaként került azonban a kutatók látókörébe, hanem annak köszönhetően, hogy két ízben — 1633 és 1644, valamint 1646 és 1650 között — a győri ötvöscéh élén állva felkeltette a művészettörténészek figyelmét. Ennek köszönhetően az ő esetében életútját és karrierjét részletesen, adatbázis-szerűen feldolgozták az 1526 és 1852 között működő győri ötvösmesterek biográfiáit tartalmazó, háromkötetes adattárban, összegyűjtve a levéltári forrásokban személyére vonatkozó említéseket, beleértve az általa viselt városi hivatalokat is.⁵ Őt nem találjuk meg a győri gimnázium diákjainak névsorában, bár azt tudni lehet róla, hogy tagja volt a városi elit tagjai számára alapított, jezsuita vezetésű Patrona Hungariae Társulatnak,

helytörténeti művében található töredékes bírónévsorra hivatkoztak. *Kruesz – Fehér*, 1874, 609. p., illetve *Rupp*, 1870. 422. p. Mendel István és Szávay Gyula egyaránt a káptalani iratanyag alapján tett kísérletet a bírók listájának összeállítására, ám utóbbi az 1650–1700 közötti időszakban mindösszesen 4 fő nevét tüntette fel. *Mendel*, 1879. 191. p., illetve *Szávay*, 1896. 176. p.

2 *Gecsényi*, 2008. 161–164. p.

3 *Bak*, 1980. 66–68. p., illetve 186–187. p. A szerző vizsgálta a hivatalviselésre való felkészülés folyamatát és az ezekhez tartozó családi stratégiákat, ám — bizonyára az általa használt forrásanyag adottságai miatt — nem talált az 1743 utáni korszak győri tisztségviselőinek és alkalmazottainak iskoláztatásra vonatkozó adatokat. A két Vissy István esetében a győri matrikula adatai alapján jól érzékelhető a középiskolai oktatás fontosságának felismerése. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 802. p. és 1250. p.

4 *Horváth*, 1928. 24. sz.

5 *N. Mészáros*, 1998. 59. p. A Peresztegre vonatkozó további adatok u.o. 100–111. p.

sőt több egyéb tisztség betöltése után annak rektora is volt 1647 és 1653 között, és amelyet vagyonából több ízben támogatott.⁶

A győri bírók a forrásokban

A mostani vizsgálat tárgyát képező 1650 és 1743 közötti időszak forrásadottságait illetően szerencsére sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk. A Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára iratanyagában bőségesen találunk a győri bírók életére és működésére vonatkozó adatokat. Legfontosabbnak ezek közül a Városi Tanácsülési Jegyzőkönyv, vagyis protokollum köteteit tekinthetjük, hiszen ezekben jegyezték fel a tisztújításokat, az egyes bírók megválasztásának körülményeit, a posztra jelöltek neveit, hivatalba lépésüket, a számukra folyósított fizetés összegét, illetve azt, hogy milyen ügyekben jártak el, milyen döntéseket hoztak, valamint mikor kikkel dolgoztak és tanácskozhattak. Magánemberként is feltűnnek perekben, összeírásokban, a bemásolt végrendeletek tanúi és kedvezményezettjei között. A protokollumok kapcsán azonban meg kell említenünk, hogy azok sajnos helyenként szintén hiányosak. Egyes években vagy egyáltalán nem szerepel bennük tisztújításra vonatkozó bejegyzés, vagy csak nagyobb tömören, egy-két mondatban jelzik azt, hogy az előző évben hivatalban lévő tisztségviselőket konfirmálták, azaz erősítették meg. Fontosak ezenkívül a győri káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyveiben található feljegyzések, mert a bírók anyagi helyzete és gazdasági kapcsolatai ezek segítségével válnak feltárássá (megtudható például, hogy milyen ingatlanokkal rendelkeztek, adtak vagy vettek-e ingatlant, kivel üzleteltek, kinek adtak, vagy kitől vettek fel kölcsönt), továbbá szereplői lehetnek a végrendeleteknek, tanúvallomásoknak, anyakönyvi bejegyzéseknek is. Ezek mellett más, országos, illetve távolabbi intézmény anyagában őriznek a győri bírókhoz kapcsolódó iratanyagot. A különféle forrásokból nyert adatokból összeállítható egy bíró adatbázis, amely lehetővé teszi, hogy különféle elemzéseket végezzünk a bírók csoportján.

6 Kádár, 2020. 291. p.

1. sz. táblázat. Győr város főbírói 1650 és 1743 között

Név	Hivatali idő
Szakonyi János	1650–1651, 1655–1658, 1662–1664
Torkos István	1651–1653, 1660–1662
Peresztegi János	1653–1654, 1658–1660
Fejérváry János	1654–1655
Szőnyi Márton	1664–1665, 1670–1678, 1683–1684
Benkovith Tamás	1665–1666
Lakóczy Gáspár	1666–1670
Nemes György	1678–1679
Jagasich Márton	1679–1683
Posgay Ágoston	1684–1687, 1691–1693
Zádory András	1687–1691
Buzgó György	1693
Baranyay György	1693–1697
Gindl Orbán	1697–1699
Baczkó Ferenc	1699–1700
Paidl Jakab	1700–1705, 1708–1710, 1712–1713
Jordán Márton	1705–1708
Búza Márton	1710–1712
Letenyey Tamás	1713–1714
Mányoki Ádám	1714
Jakasics Ádám	1714–1718
Lósy György	1718–1720
Görözdös Mihály	1720–1725

Név	Hivatali idő
Sajnovics József	1725–1727
Kovács György	1727–1734
Bott Márton	1734–1735
Frank András	1735–1742
Kärner József	1742–1743

A győri bírók oktatása a matrikula és a Gyümölcslő Boldogasszony kongregáció társulati albuma tükrében

A győri közösség első számú vezetőjét, a főbíró (iudex ordinarius/iudex supremus) az ismeretlen létszámú és összetételű külső tanács, valamint a tizenkét esküdt választotta meg négy jelölt közül, minden évben Szent György napjához (április 24.), majd a győri káptalan mint földesúr erősített meg pozíciójában — ezen jogát az egész korszakban féltékenyen őrizve. A megválasztott személy ezután kapta meg hatalmának jelképeit, a pálcát és a pecsétet. A főbírónak két fontos feladata volt: ő szervezte és irányította a közcélú adók beszédését, továbbá ő elnökölt a városi polgárok ügyeiben elsőfokon eljáró ítélezéseken. Munkáiban mintegy tanácsadó szervként — az esküdtek segítették.⁷

Tanulmányomban a lehetséges aspektusok közül ezúttal a győri bírók iskoláztatását vizsgálom, ehhez pedig két eddig még nem említett forrást szeretnék kiindulópontként használni: a győri jezsuita gimnázium matrikuláját, valamint a győri diákok Gyümölcslő Boldogasszony társulatának albumát. A gimnáziumi anyakönyv alapján készített anyakönyvi adattár 2020-ban jelent meg nyomtatásban, a „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon: a győri, nagyszombati, pozsonyi gimnázium tanulói a XVII–XVIII. században” projekt keretében. Az adatbázis emellett elektronikus formában az interneten is megtalálható a Hungaricana közgyűjteményi portál felületén, a pozsonyi és nagyszombati gimnázium anyakönyvével egyetemben. Ebben nemcsak a diákok iskolai előmeneteléről, az általuk elvégzett osztályokról kapunk információkat, hanem — szerencsés esetben — a származásukról, felekezeti hovatartozásukról, életkorukról, natiójukról és társadalmi státuszukról is. Mindenképpen érdemes azonban

7 Csizmadia, 1940. 209–211. p.

megjegyezni, hogy ezek az adatok nem egyenletesek, nem mindegyiket vették fel valamennyi diáknál, ráadásul, ha rögzítettek is az adott személynél valamilyen adatot, azt meglehetősen következtetlenül tették, ezért ezekkel igen körültekintően kell eljárni. Ha azonban más kontrollforrásokkal vetjük össze az innen származó információkat, akkor a száraz névsoroknál színesebb, részletgazdagabb képet kaphatunk a XVII–XVIII. századi győri diákságról, közöttük a későbbi bírókról. A matrikula 1630-tól kezdődően — pestisjárvány, vagy háborús helyzet miatti rövidebb megszakításoktól eltekintve, amikor az oktatás is szünetelt — folyamatos. Életkorra vonatkozó adatot azonban összesen csak a diákok 4%-ánál jegyeztek fel, így nem meglepő, hogy mindössze két későbbi bírónál jegyeztek fel az anyakönyvben. Az óvári születésű Baczkó Ferencet 1677-ben és 1678-ban egyaránt tíz évesként említik, Paidl Jakabot — aki később Keresztély Ágost győri püspök szombathelyi udvarbírója is volt — 1676-ban 11, 1677-ben 12, 1678-ban 13, 1679-ben 13, végül 1680-ban 16 évesként szerepeltetik, ami jól jelzi az ezeknél fennálló torzítást, még ha Paidl kereszteleési bejegyzésének ismeretében nála ez egészen minimálisnak — egy évnyi tévedésről van szó — mondható.⁸ A többi bíró esetében kénytelenek vagyunk más forrásokra (anyakönyvek, tanúvallomások) hagyatkozni. Egy a Wesselényi-összeesküvés kapcsán 1671 februárjában tartott tanúvallomás felvétel során két győri főbíróról közölnek életkori adatot: az éppen regnáló városvezetőt, Szőnyi Mártont 41 évesként tüntették fel, születésének dátumát így 1630 körülre tehetjük. Ezt a matrikula adataival összevetve megállapíthatjuk, hogy Szőnyi 10 éves kora körül került az iskola tanulói közé és 17 éves korában hagyhatta el a gimnáziumot. Hivatali elődje, Lakóczy Szabó Gáspár tanúskodása idején 53 évesnek mondta magát, ezek alapján 1618-ban születhetett, az iskolát pedig 16-tól 19 éves koráig látogatta 1634 és 1637 között.⁹

8 *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 465. A győr-belvárosi kereszteleési jegyzőkönyv szerint Paitil Tamás és Rozina fiát, Jakabot 1665. június 19-én keresztelezte meg Jager Márton győri német káplán. GYEL V. Belváros K 1664–1673. 57. p.

9 *Ráth*, 1863. 67. p.

2. sz. táblázat. *A győri bírók életkora*

Név	születési év	iskolai évek	iskolás életkor	Matrikulában szereplő életkor
Lakóczy Gáspár	1618 körül	1634–1637	16–19	–
Szőnyi Márton	1630 körül	1640–1647	10–17	–
Paidl Jakab	1665	1674–1680	9–15	1676: 11, 1677: 12, 1678: 13, 1679: 14, 1680: 16
Baczkó Ferenc	1667 körül	1677–1678	10–11	1677–1678: 10
Sajnovics József	1696	1704–1709	8–13	–

Ha a bírók fenti táblázatban szereplő, különféle források alapján kiszámított életkorait összevetjük az egyes osztályoknál a korábbi elemzés során az adott osztályra jellemzőként megállapított életkorokkal, láthatjuk, hogy azok tökéletesen illeszkednek egymással. Paidl Jakab 1676-ban 11 évesen lépett a principisták közé, ezzel a matrikula részletes elemzése során az adott tanévre megállapított jellemző átlagéletkornál (13,9 év) ugyan fiatalabb volt, ám kora így is beleesett az osztályban tanuló diákok életkorának szórásaként meghatározott 10-18 év közötti tartományba.¹⁰

A származást tekintve a matrikulában megtalálható bírók többségét — tizenkét személyt a tizenötből, azaz 80%-ukat — győriként tüntették fel, ez alól a magyaróvári Baczkó Ferenc, az alhói Lósy György és a bécsi Kärner József jelent kivételt. Paidl Jakab és Sajnovics József esetében a származási adatot megerősíti, hogy sikerült megtalálni a keresztelési bejegyzésüket a győri belvárosi plébánia 1643-ban induló anyakönyvében.¹¹

A társadalmi státuszt mindössze három esetben nem jegyezték fel, de itt sem árt óvatosan kezelni és más kontrollforrásokkal ütközni a matrikulában leírtakat.

10 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 20–21. p., illetve Kádár, 2020. 210. p.

11 Paidl Jakab keresztelését lásd a 9-es számú lábjegyzetben. Sajnovics Mátyás és Posgay Katalin fiát, Józsefet Gurabi Mátyás keresztelte meg 1696. április 1-jén. GYEL V. Győr-Belváros K. 1690–1701. 287. p.

A győri gimnáziumi matrikulában az 1650 és 1743 között városbírói pozíciót viselt huszonnyolc személy közül tizenöt névvel találkozhatunk, azaz minden másodikról elmondható, hogy valamennyi ideig látogatta a győri gimnáziumot (lásd 3. táblázat). A másik tizenhárom városbíró iskoláztatásáról eddig nem sikerült adatot találnom.

Név	PARV	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Torkos István				X	X	X
Fejérváry János	X X		X X	X	X X	

14 *Fazekas-Kádár-Kökényesi*, 2020. 606–607. p. Jakasicsot a matrikulában tanulmányai során végig ignobilisként, illetve civisként tüntették fel, később a protokollumban sem kapta meg a köznevelésnek kijáró egregius, vagyis vitézlő megszólítást.

14 Fazekas-Kádár-Kökényesi, 2020. 606–607. p. Jakasicsot a matrikulában tanulmányai során végig ignobilisként, illetve civisként tüntették fel, később a protokollumban sem kapta meg a köznevelésnek kijáró egregius, vagyis vitézlő megszólítást.

Név	PARV	PRINC	GRAM	SYNT	POET	RHET
Szőnyi Márton		X X	X	X	X	X
Lakóczy Gáspár		X X	X X	X		
Jagacsics Márton		X X X	X	X X	X	
Buzgó György	X X		X X	X		
Baranyay György	X X X	X	X	X	X	X
Baczkó Ferenc	X	X				
Paidl Jakab	X X	X X	X	X	X	
Mányoki Ádám	X	X	X	X	X	X
Jakasics Ádám	X X	X	X	X X	X	X X
Sajnovics József	X X X	X	X			
Lósy György					X	X X
Bott Márton	X X X X	X X	X			
Kärner József	X X	X	X	X	X	

Gimnáziumi diákként eltöltött éveik az 1630 és 1709 közötti időszakra esnek. A későbbi városvezetők mindösszesen 86 évet töltöttek el az iskolapadban, ez fejenként 5,74 évet jelent. A leghosszabb időt Jakasics Ádám töltötte el a győri iskola falai között, aki 1691 és 1699 között megszakításnál nélkül kilenc éven át látogatta az intézményt.¹⁶ Legtöbbször — összesen 22 alkalommal — a parvista osztályokba iratkoztak be a későbbi városatyák, annak ellenére, hogy ezeket a jezsuiták — az 1631-es és 1632-es tanév kivételével — csak 1640 után szervezték meg.¹⁷ A legtöbb ténylegesen egy osztályba történő beiratkozás a valódi gimnáziumi képzés kezdetének tekinthető principista osztályba történt, összesen 17 alkalommal, amely egybevág azon megállapítással, hogy ez afféle „gyűjtőosztályként” működött. A rhetori osztályig azonban már csak hatan jutottak el, ennek magyarázata lehet azonban a már említett iskolák közötti vándorlás, illetve a

16 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 606–607. p.

17 A győri gimnáziumi matrikulából az 1710–1715 közötti évek adatai hiányoznak. Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 45. p.

győri oktatás valamilyen okból történő felfüggesztése is. A beiratkozások alapján megállapítható az is, hogy a bírók törekedtek a teljes gimnáziumi képzés elvégzésére, a polgárgyerekek többségével szemben nem elégedtek meg az alsó három osztály („kisgimnázium”) elvégzésével. Emögött az a helyi közösség részéről megfogalmazott elvárás sejlik fel, amely a jegyzői és bírói pozíció betöltéséhez a középfokú ismeretek, elsősorban a latin nyelvi műveltség elsajátítását szabta fel-tételül, emellett pedig a hétköznapi céhiparos vagy kereskedő tevékenység során a gyakorlatban megszerzett és a pénzügyi igazgatásban hasznosítható gazdasági-jellegű ismeretek voltak fontosak. Még a szabad királyi városi időszak főbíróival szemben sem volt elvárás a komolyabb iskolázottság, az egyetem elvégzése. Ha az elvárások között meg is jelent a jog ismeretének szükségessége, ez még ekkor is leginkább a szokásjogban való jártasságot, a bírászkodás helyi fórumain szerzett gyakorlatot jelentette.¹⁸ Bár a bécsi udvar már 1755-ben szorgalmazta, hogy a városi tanácsokba egyetemen jogot tanult személyeket válasszanak, ez még a XIX. század első harmadában sem vált bevett gyakorlattá a magyarországi városi magisztrátusokban.¹⁹ Ez a tendencia a győri püspökség másik jelentős mezővárosa, Szombathely esetén is kimutatható. A leginkább szakképzettséget igénylő jegyzői pozíció betöltéséhez mindkét városban elegendőnek tartották a középiskolában szerzett tudást, amit később a patvaria útján — elsősorban a magisztrátusi törvénykezés során —, valamint a kisebb városi tisztségek viselése által szerzett gyakorlati ismeretekkel egészítettek ki.²⁰ A győri bírók esetében a gimnáziumi tanulmányok megszakítása ritka, amögött mindig valamilyen rendkívüli eseményt feltételezhetünk. A már említett Lakóczy syntaxista éve után hagyta el a gimnáziumot, amiben valószínűleg apja időközben történt halálának lehetett szerepe.²¹ Az iskola működésében bekövetkező cezúrák azonban több bíró iskolai pályáját érintették és megtörték, itt Sajnovics József és Kärner József esetét kell említenünk, akik az oktatás 1709. évi pestisjárvány miatti felfüggesztése után később már nem tértek vissza az intézménybe.²² Minden jel arra mutat, hogy felső-

18 *Bak*, 1980. 68. p.

19 *Sasfi*, 2013. 77. p. Győrben az egyik bírójelöltnél még 1743 után is külön kiemelték az illető jogi végzettségét. *Bak*, 1980. 68. p.

20 *Dominkovits*, 2019. 108–109. p.

21 Lakóczy Gergely, a későbbi bíró édesapja 1636. február 8-án végrendelkezett, fia a következő évben hagyta el az iskolát. GYEL GYKHL Végr. II. 137. p.

22 A két későbbi városvezető 1704-ben egyszerre kezdte meg tanulmányait a minor parvista osztályban. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 762. p.

fokú végzettséget nem vártak el, amit az bizonyít, hogy a győri bírók esetében eddig nem sikerült egyetemi tanulmányokat bizonyító adatot találnom.

Győri bírók az iskolai kongregációban

A nevelés fontos eszköze volt a Mária kongregáció. A diákok számára alapított Gyümölcsoltó Boldogasszony Társulat 1631-ben kezdte meg működését, eredeti célja az új, trentói típusú katolikus vallásgyakorlatok terjesztése és a papság utánpótlásának biztosítása volt, de idővel egyfajta szoros körként is működött a diákok között. A kongregáció albuma a társulat 1631 és 1687 közötti tagfelvételeinek névsorait, illetve a társulatban tisztséget viselő diákok nevei tartalmazza. Ezek között hat későbbi főbíró neve szerepel, akik közül öten valamilyen tisztséget is viseltek: négy konzultor, egy-egy viceassistens, subsecretarius, sacristanus, orator és facigerus került ki közülük. A XVII. században a gimnáziumban tanuló főbírók közül két fő, Torkos István és Fejérváry János neve hiányzik a társulati albumból, ezt az magyarázza, hogy ők az evangélikus felekezethez tartoztak.²³

4. sz. táblázat. *Győri bírók tisztségei a győri diákok Gyümölcsoltó Boldogasszony Társulatában (1631–1687)*

Név	tisztség	év
Szőnyi Márton	consultor, viceassistens	1646 1647
Jagasich Márton	sacristanus consultor	1643 1645–1646
Baranyay György	consultor orator	1663 1663
Paidl Jakab	facigerus subsecretarius	1679 1680
Buzgó György	consultor	1648

23 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 111–112. p.

A társulathoz való kötődést jelzi, hogy a jezsuiták által a helyi elit számára fenntartott tiszteletbeli tisztségek viselői között Szőnyi Márton és Jagasich Márton tűnik fel, előbbi városbírói időszaka alatt is.²⁴ Ezenkívül külön vezették a társulat elhunyt tagjainak katalógusát, illetve a kongregáció jötevőnek listáját. Utóbb két rész forrásértékét növeli, hogy ezekben a XVIII. századi diákságra vonatkozó feljegyzéseket is találunk. A benefactorok listáján szerepel két, a diákok között nem kimutatható főbíró is: Posgay Ágoston és Görözdös Mihály, akik valamilyen okból mégis fontosnak tartották támogatni a kongregációt. Előbbi pedig, mivel a bírói hivatali idejében halt meg, bekerült az elhunytak közé is.²⁵ A társulati album a matrikulával szemben csak elvétele tartalmaz a diákok társadalmi státuszára, származási helyére vagy natiójára vonatkozó adatot, életkort és felekezeti hovatartozást tartalmazót pedig egyáltalán nem. A társulati albumban tüntették fel viszont azt, ha a diák egy másik iskolából érkezett Győrbe, ahonnan bizonyítványt hozott magával. Mindez jól kirajszolja a XVII–XVIII. század közepén a jezsuita iskolák között zajló migrációt és annak térbeli kiterjedését. Az adatok alapján Győr szoros kapcsolatot tartott fenn a másik két nagy nyugat-dunántúli jezsuita gimnáziummal, Nagyszombattal és Pozsonnyal, valamint jelentős számú tanulót fogadott a regionálisan szintén jelentős Sopronból is, az összes érkező 62%-át ezek az iskolák bocsátották ki. Ebben a folyamatban a győri diákok is részt vettek, erről a bírók oktatási stratégiái kapcsán még lesz szó. Szintén értékesek a tagnévsorok mellé utólag beszúrt, későbbi életútra, illetve elhalálozásra vonatkozó megjegyzések, mert sokszor más forrásból nem ismert információt tartalmaznak az illetőről. Ilyen például Lakóczy Szabó Gáspár korábbi győri bíró 1675. április 20-án, agyvérzés következtében történt elhalálozása.²⁶

Családtagok, rokonok oktatási stratégiái

Az oktatási stratégiák vizsgálatakor segítséget jelent a szélesebb család, a bírók testvéreinek, valamint leszármazottjainak iskolai tanulmányainak figyelembevétele. Előbbiek azért érdekesek, mert ők is a bírók generációjához tartoztak és a család oktatási stratégiáját segítenek értelmezni, míg utóbbiak esetében megragadhatók az apáknak az oktatás szerepéről vallott elképzelései. Figye-

24 PFK 120b. A.17. 83r és u.o. 85r

25 PFK 120b. A.17. 119v; 120r, ill. 122v. Posgay halálát 1693. február 8-i dátummal jegyezték be. PFK 120b. A.17. 111r

26 PFK 120b. A.17. 10r

lembe kell venni azonban azt is, hogy ego-dokumentumok híján nem lehetséges pontosan rekonstruálni az egyes családoknak az oktatáshoz és iskolához való viszonyulását, leginkább csak feltételezéseink lehetnek erről, ráadásul sok esetben a bíróról meglévő genealógiai ismereteink — családtörténeti vizsgálatok híján — is hiányosak. Ez alól az Európa-szerte híres orvosokat és lelkészeket adó Torkos família jelent kivételt, az ő családjuk története ugyanis meglehetőse jól kutatott.²⁷

5. sz. táblázat. *Győri bírók rokonai a jezsuita gimnáziumokban*²⁸

Név	rokonság	iskolai évek
Lakóczy András	Lakóczy Gáspár testvére	Győr 1638
Lakóczy István	Lakóczy Gáspár fia	Győr 1676–1684
Szőnyi Ádám	Szőnyi Márton fia	Győr 1692–1695; Pozsony 1696–1698; Nagyszombat 1699
Baczkó Ferenc	Baczkó Ferenc fia	Győr 1706–1709; Po- zsony 1711
Jordán András	Jordán Márton fia	Győr 1708–1709, 1716; Nagyszombat 1717; Pozsony 1718
Sajnovics Ferenc (Placid) OSB	Sajnovics József testvére	Győr 1709; Pozsony 1711
Sajnovics Ádám	Sajnovics József testvére	Győr 1707–1709; Pozsony 1711
Sajnovics János	Sajnovics József fia	Győr 1743–1748
Lósy István	Lósy György fia	Győr 1727–1733

27 A családból korábban viselte a győri városbírói tisztséget János 1588-ban, Péter 1608-ban, 1611-ben, 1614-ben és 1621-ben, valamint idősebb István 1619-ben és 1623-ban. *Hellebronth*, 1934. 333–335. p.

28 A táblázat nem teljes, a bírók családi viszonyainak pontosabb feltárásához még további kutatások szükségesek.

Név	rokonság	iskolai évek
Lósy Antal	Lósy György fia	Győr 1733–1738
Lósy János	Lósy György fia	Győr 1736–1744

Példaként érdemes kiemelni a Sajnovics családot, amely József személyében adott főbíró Győrnek, aki 1704 és 1709 között volt a győri gimnázium tanulója.²⁹ Az ő apja, Mátyás 1678 és 1686 között szintén a helyi középiskolát járta ki, majd 1687-ben a grazi egyetem logicus-hallgatói között tűnt fel, hogy aztán tekintélyes hivatali karriert befutva — amely során Győr vármegye főjegyzője, Fejér vármegye helyettes alispánja, majd a kőszegi kerületi tábla elnöke lett — megalapozza családjá helyzetét a jómódú birtokosfamíliák között.³⁰ Másik fia, József testvére, Ferenc szintén követte az apai példát, előbb Győrben, majd Pozsonyban látogatta a jezsuiták gimnáziumát, majd 1717-ben a bencés rend tagjává válva egyházi pályára lépett, teológiai tanulmányai során 1723 és 1725 között a salzburgi bencés egyetemet látogatta Sajghó Benedek főapát támogatásával.³¹ Harmadik testvérük, Ádám szintén a győri és pozsonyi gimnáziumokat látogatta 1707 és 1709 között, illetve 1711-ben.³² József fia, a később nyelvész jezsuitaként híressé vált János esetében szintén tapintható a családi minta hatása, ő 1743 és 1747 között tanult Győrben.³³ A három generáción keresztül kimutatható tendencia bizonyítja, hogy a Sajnovics család megérezte és fontosnak tartotta az iskolában megszerezhető tudásban, valamint az ott szövődő kapcsolatokban rejlő lehetőségeket és igyekezett is kihasználni azokat.

Baczkó Ferenc iskolai előremenetele szintén jól illeszkedik a családjá többi tagja által követett oktatási stratégiához. Az 1665-ben nemeslevelet szerzett, Moson vármegye és Magyaróvár mezőváros közeletében aktív szerepet vállaló familia több tagját megtaláljuk a nyugat-magyarországi gimnáziumok diákjai között. Ferenc maga 1677–1678 között Győrben, majd 1680-ban és 1681-ben

29 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 762. p.

30 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 521–522.; Andritsch, 1987. 103.p.; Arany-Klausz-né-Erdős, 1997. 133–134. p.; Nagy, 1863. 10. p.

31 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 791. p.; Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2021. 748. p.; Faa-Lendvai, 2016. 95. p.

32 Keresztelése 1698. december 23-án történt. GYEL V. Győr-Belváros K 1690–1701. 377. p. Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 780. p.; Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2021. 748. p.

33 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 1136., valamint nagyszombati anyakönyvi adattár Nr 16202

Nagyszombatban koptatta az iskolapadot.³⁴ Azonos nevű fia apja nyomdokait követve lett a győri jezsuita gimnázium tanulója 1707-től 1709-ig, majd 1711-ben Pozsonyban töltött egy tanévet.³⁵ A később a mosoni alispáni hivatalt elnyerő rokona, Mihály ugyanezeket az intézményeket látogatta: 1685-ben és 1687-ben Győrben tűnt fel, hogy aztán a középiskolát szintén Nagyszombatban fejezze be.³⁶ Az ő fiai, Adolf és Károly hasonló utat jártak be édesapjukhoz, azzal a különbséggel, hogy ők az alsóbb osztályokat a rendi fővárosban járták ki, majd tanulmányaikat Győrben fejezték be.³⁷ A gimnáziumot követően Károly katonai pályára lépett és a mollwitzi csatában esett el 1741-ben. Testvérét, Adolfot eredetileg jogi karrierre készítették fel — ennek során a kor híres ügyvédje, Jeszenák Pál mellett gyűjtött tapasztalatokat Pozsonyban, a Pálffy család szolgálatában — majd ő is az osztrák örökösödési háború csataterére került, később pedig porosz szolgálatba állt. Minderről Adolf fia, az író-történetíró Ludwig von Baczko önéletírása tudósít bennünket. Ebből tudhatjuk meg azt is, hogy az apa nem őrzött magában kellemes emlékeket a jezsuita oktatásról, a porosz huszárok fekete egyenruhájától például azért ódzkodott, mert az a Jézus Társaság tagjainak öltözetét idézte fel számára.³⁸

Hasonlóan erős kötődés figyelhető meg a győri iskolához az anyakönyv tanúsága szerint a Vas vármegyei Alhóról származó Lósy György, illetve fiainak esetében is. Lósy városi jegyzőként töltötte városi szolgálata legnagyobb részét 1726 és 1741 között, ám előtte egy rövid ideig bíróként is szolgált. Ő maga az utolsó három gimnáziumi osztályt végezte Győrben 1698 és 1700 között, korábbi tanulmányai helyszínét eddig nem sikerült azonosítani.³⁹ A család patria-váltásának érdekes fejleménye az 1721-ben szerzett nemeslevél kihirdetése, amelyet először Vas vármegye közgyűlésén tettek közzé Szombathelyen június 19-én, majd csak ezután a család új otthonában, Győrben június 30-án.⁴⁰ Az új lakóhelyen

34 Kneschke, 1859, 166–167. p. Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 506. p., illetve nagyszombati anyakönyvi adattár Nr 14513.

35 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 779. p. és Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2021. 747. p.

36 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 570. és nagyszombati anyakönyvi adattár Nr. 16202. Baczkó Mihály a győri diáktársulatnak is tagja volt, 1686-ban facigerussá választották. 1726. június 14-én történt halálozását bevezették az elhunyt tagok listájára. PFK 12b. A.17. 60v; 109r és 113r.

37 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 985. p., u. o. 989. p., valamint Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2021. 906. p. és u. o. 966. p. A Károly nevű fiú szintén szerepel a diáktársulat halottai között. PFK 120b. A.17. 114v

38 Baczko, 1824. 8–9. p., illetve 12. p.

39 Fazekas–Kádár–Kökényesi, 2020. 672. p.

40 Oper. Invest. Nob. Incltyi Jaur. 13. o., MNL GYMSVGYL IV.6.j

történt beilleszkedés sikerét, valamint az ahhoz való kötődés szorosságát mutatja, hogy György három fia, István, Antal és János viszont már valamennyien Győrben születtek, és teljes középiskolai „pályafutásukat” ebben a városban töltötték, helyben kijárva valamennyi évfolyamot.⁴¹ A fiúk iskoláztatásánál bizonyára fontos szempont volt, hogy a gyerekeknek nem kellett eltávolodni az otthonuktól, így a családnak nem kellett külön gondoskodni a szállásukról és étkezésükről.⁴² A Lósy-fiúk későbbi pályafutásával kapcsolatban azt lehet tudni, hogy János a vármegyei közeletben tevékenykedett, mint a törvényhatóság esküdtje, István viszont elköltözött Győrből, őt 1755-ben a Nógrád vármegyei nemesek között írták össze.⁴³

Ettől eltérő stratégiát fedezhetünk fel Szőnyi Márton főbíró és fia, Ádám tanulmányaiban. Szőnyi Márton 1640 és 1648 között valamennyi osztályt helyben, azaz Győrben végzett el, ezzel szemben 1676-ban született fia az alsóbb osztályok 1692 és 1695 közötti kijárását követően syntaxista évet már Pozsonyban kezdte el, 1696-tól 1698-ig ott végezte el három felső gimnáziumi osztályt, amelyek közül a rhetori évet 1699-ben Nagyszombatban ismételte meg, így róla elmondható, hogy gimnazistaként mindhárom nagy nyugat-magyarországi katolikus iskolaközpontot végig látogatta.⁴⁴ Hozzá hasonlóan mindhárom nagy oktatási központ diáknévsorában megtaláljuk Jordán Márton főbíró 1699-ben született fiának, Andrásnak a nevét, aki a parvista, majd a poetica osztályt a szülővárosában végezte, ezután pedig egy-egy évig volt a rhetorica osztály tanulója előbb

41 Lósy György és Tevely Mária fiai közül Istvánt 1715. augusztus 14-én keresztelték, Antalt 1722. június 10-én, míg legfiatalabb fivérüket, János Györgyöt 1725. december 22-én tartották keresztvíz alá. GYEL V. Győr-Belváros K 1701–1723 249. p.; u.o. 413. p.; valamint GYEL V. Győr-Belváros K 1724–1743 101. p. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 960. p.; u.o. 1035. p.; illetve u.o. 1074. p.

42 Az 1738/39. évi országos diákösszeírás adatai szerint a két fiatalabb, még iskolába járó fiú, a rhetorica osztályban tanuló Antal és a principista János megélhetéséről a szüleik gondoskodtak. *Fallenbüchl*, 1985. 234. p.

43 Nagy (1860), 179. Lósy János neve az 1760-as években többször feltűnik a megyei iratokban, például 1761-ben egy varázslással és kincsnézéssel vádolt társaság ügyénél, ugyanebben az évben a bácsai boszorkánypernél, valamint az 1768-as cigányösszeírásnál. *Láng – Tóth G.*, 2009. 159. p., 161. p., 163. p., *Lengyel*, 1941. 144. p. és *Perger*, 1995. 299. p. Győrben hunyt el 1788. augusztus 17-én, a halotti anyakönyv szerint 59 éves korában. GYEL V. Győr-Belváros M 1743–1789 332–333. p.

44 Szőnyi János Ádám keresztelőjére 1676. november 2-án került sor. GYEL V. Győr-Belváros K 1673–1689. 177. p. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 617. p.

1717-ben Nagyszombatban, majd 1716-ban Pozsonyban.⁴⁵ A két személy későbbi karrierjét illetően sajnos eddig még nem sikerült adatokat találni.

Végezetül a már többször említett Lakóczy Szabó Gáspár példáját citálnám. A tanulmányait megszakítani kényszerülő győri főbíró mellett András nevű testvére is a győri padsorokat koptatta, 1638-ban a principia osztály növendékeként.⁴⁶ A városbíró István nevű, 1668-ban egy ikerpár fiútagjaként született gyermeke 1676-tól kezdődően tanult a gimnáziumban, ahol 1684-ben a grammatica osztályig jutott.⁴⁷

Összegzőképpen elmondható, hogy a győri bírók saját korukban iskolázott, művelt embernek számítottak, akik rendelkeztek a korszakban korszerűnek tartott és hivataluk viseléséhez nélkülözhetetlennek feltételezett tudással, amely a középiskolában megszerezhető ismeretek mellett a gyakorlatból elsajátítható ismereteket jelentette, és amely által kiemelkedtek a mezővárosi polgárok közül. Emellett törekedtek is arra, hogy ezen ismeretek elsajátításában mintát képezzenek saját családjuk számára, biztosítva számukra társadalmi pozíciók megőrzésének vagy a további emelkedésnek a lehetőségét. Ehhez hasznosak lehettek a gimnáziumban, illetve a diáktársulatban kialakított kapcsolatok is. Az iskolában nemcsak a városi társadalom különböző rétegeibe tartozó fiúk tanultak együtt a közösség kohézióját erősítve, hanem a Győr környéki nemesség fiai, sőt távolabbi területekről is érkeztek diákok. Bizonyára az erkölcsnemesítő prédikációk is hatottak a későbbi városi elitre, valamint az általuk alkotott státútumokra, azzal, hogy felhívták a figyelmet a társadalmi béke megőrzésnek és a megbomlott erkölcsi rend helyreállításának fontosságára és a vezetők e téren meglévő felelősségére.

45 Jordán Andrást Mraz Gergely győri német káplán keresztelte 1699. október 27-én. GYEL V. Győr-Belváros K 1690–1701. 480. p. *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020, 787. p., nagyszombati anyakönyvi adattár Nr 21991. és *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2021. 829. p.

46 *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 172. p.

47 Ikertestvérével, Judittal együtt 1668. január 4-én keresztelte meg Ozoly Ferenc. GYEL V. Győr-Belváros 1664–1673. 175. p.; *Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. 500–501. p.

Kiadatlan források

Győr Egyházmegyei Levéltár (GYEL)

V.	Plébániai és espereskerületi levéltárak
Győr Belváros	Győr-Belváros plébániai anyakönyvei
K 1664–1673	Győr-Belváros keresztek anyakönyve 1664–1673
K 1673–1689	Győr-Belváros keresztek anyakönyve 1673–1689
K 1690–1701	Győr-Belváros keresztek anyakönyve 1690–1701
K 1701–1723	Győr-Belváros keresztek anyakönyve 1701–1723
K 1724–1743	Győr-Belváros keresztek anyakönyve 1724–1743
M 1743–1789	Győr-Belváros meghaltak anyakönyve 1743–1789
GYKHL	Győri káptalan hiteleshelyi levéltár
Végr. II.	Végrendeleti kötetek második kötet

Magyar Nemzeti Levéltár;

Győr-Moson-Sopron vármegye Győri Levéltára (MNL GYMSVGYL)

- IV.6.e. Nemesség iratok, Szőny másként Bogyay Péter, fia Márton, leánya Anna és Katalin, veje Wolffer Márton armálisa
- IV.6.j. Győr vármegye adószedőjének iratai. Nemesi összeírások. Oper. Invest. Nob. Inclyti Jaur. = Operas Investigationis Nobilitatis Inclyti Comitatus Jaurinensis... Die Septima Mensis Januarii Anni 1733 Jaurini celebrata reportati sequitur hoc ordine

Pannonhalmi Főapátság Könyvtár, Kézirattár, (PFK)

- 120b.A.17. Liber Sodalitatis Beatissimae Hungariae Patronae sub Titulo Annuntiationis anno 1631 Jaurini... in Gymnasio Societatis Iesu erectae

Felhasznált szakirodalom

- Andritsch*, 1987. *Andritsch, Johann*: Die Matrikeln der Universität Graz 1663–1710, Graz, 1987. (Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz 3.)
- Arany–Klauszné–Erdős*, 1998. *Arany Magyar Zsuzsanna – Klauszné Móra Magda – Erdős Ferenc*: Fejér vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1692–1711, Székesfehérvár, 1998. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 25.)
- Baczko*, 1824. *Baczko, Ludwig von*: Geschichte meines Lebens I. Königsberg, 1824.
- Bak*, 1980. *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város igazgatása 1743–1778. (Tisztségviselők, alkalmazottak). Budapest, 1980. (A Történelem Segédtudományai Tanszék Kiadványai)
- Csizmadia*, 1940. *Csizmadia Andor*: Győr közigazgatási a szabad királyi városi rangra emelkedés előtt. In: Győri Szemle 11. (1940) 165–170, 206–228. p.
- Dominkovits*, 2019. *Dominkovits Péter*: Szombathely mezőváros gazdaság- és társadalomtörténete a 17. században, Szombathely, 2019. (Archivum Comitatus Castriferrei 8.)
- Faa-Lendvai*, 2016. *Faa-Lendvai Erzsébet*: Bencés diákok egyetemjárása a 17–18. században. In: Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények, 7, (2016) 86–103. p.
- Fallenbüchl*, 1985. *Fallenbüchl Zoltán*: Az 1738/39. évi országos diákösszeírás. Budapest, 1985.
- Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2020. *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt*: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). 1–2. Budapest, 2020. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon I.)
- Fazekas–Kádár–Kökényesi*, 2021. *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt*: A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1637/1650–1773), Bp., 2021. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon II.)

- Gecsényi, 2008.* *Gecsényi Lajos*: Városi önkormányzat a XVII. században Győrött. In: *Uő*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkori Győr történelméből. Győr, 2008. 133–164. p.
- Hegedűs–Szabó, 2009.* *Hegedűs Zoltán – Szabó Zoltán*: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái V. 1651–1675. Győr, 2009.
- Hellebronth, 1934.* *Hellebronth Kálmán*: Az ócsai és enesei Torkos család, In: Győri Szemle 5, (1934) 330–347. p.
- Kádár, 2020.* *Kádár Zsófia*: Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok, Budapest, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- Kneschke, 1859.* *Knescke, Ernst Heinrich*: Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon I. Lipcse, 1859.
- Kruesz–Fehér, 1874.* *Kruesz Krizosztom – Fehér Ipoly*: Győr megye és város egyetemes leírása, Budapest, 1874.
- Láng–Tóth G., 2009.* *Láng Benedek – Tóth G. Péter*: A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik, Budapest, 2009. (Fontes Ethnologiae Hungaricae VIII.)
- Lengyel. 1941.* *Lengyel Alfréd*: A bácsai boszorkányper, In: Győri Szemle 12, (1941) 143–150. p.
- Lengyel, 1942.* *Lengyel Alfréd*: Győr vármegye nemességvizsgálatai és az 1725. évi vizsgálat. Mosonmagyaróvár, 1942.
- Mendel, 1879.* *Mendel István*: Győr szabad királyi város monographiája. (Kézirat). Győr, 1879.
- N. Mészáros, 1998.* *N. Mészáros*: Győri ötvösség 1523–1700, Győr, 1998. (Győri művészettörténet I.)
- Nagy, 1863.* *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal 10. Pest, 1863.

- Perger*, 1995. *Perger Gyula*: Cigánykovácsok Győr megyében, A győri iszkápások, In: *Arrabona — Múzeumi közlemények* 34. (1995) 269–319. p.
- Ráth*, 1863. *Ráth Károly*: Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc-Kristóf és Nádasdy Ferenc grófok elleni tanuvallatás, In: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3. (1863) 66–75. p.
- Rupp*, 1870. *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézményekre, vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézmények, püspökmegyék szerint rendezve. Pest, 1870.
- Sasfi*, 2013. *Sasfi Csaba*: Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében. Budapest, 2013. (Társadalomtörténeti Monográfiák 4.)
- Szávay*, 1896. *Szávay Gyula*: Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896.

TÖRÖK KAROLA

BIBLIAKIADÁSOK ÉS BIBLIAFORDÍTÁSOK A FEJEDELEMSÉG KORI ERDÉLYI ISKOLAI KÖNYVTÁRAKBAN

Kutatásom során a XVII–XVIII. századi, erdélyi könyvtárak könyvvállományát vizsgálom különös tekintettel a fejedelemség korában működő, protestáns iskolák könyvtáaira, némi kitekintést engedve az egyes tudóskönyvtárakra és magángyűjteményekre. Jelen tanulmányom a doktori kutatásom egy vékony szelete, amelyben a különböző Bibliák előfordulását vizsgálom a kora újkor tekintetében négy református kollégium könyvtárában.

Arra a kérdésre, hogy miért épp a Bibliák, egyszerű a válasz: azért, mert feltevézelem szerint mindenütt volt. Meglátásom szerint nem is azt a kérdést kell feltennünk, hogy volt-e egyáltalán Biblia az általam vizsgált gyűjteményekben, hanem azt, hogy milyen kiadás, milyen nyelvű és hány darab található ott?

Azért tartom ennyire természetesnek, hogy mindenütt volt Biblia, mert — ahogy John Barton fogalmaz — ez „*a világ legnagyobb hatású könyve*”.¹ Eredete időszámításunk előtti időkre, az ókorba nyúlik vissza, ennek ellenére napjainkig egyik legtöbbet forgatott mű. Eredetileg héber és arámi, illetve ógörög nyelven íródott,² ma már számos nyelven olvasható. Már korai népszerűségét jelzi a tény, hogy a második századból fennmaradt kódexek közül (814) csupán 14 darab az, ami nem keresztény iratot tartalmaz.³ Egyetértek Gáborjáni Szabó Botonddal, amikor a biblianyomtatás kapcsán azt állítja: „*nem véletlen, egyértelműen jelzi a tömeges igényeket, hogy Gutenberg néhány aprónyomtatvány után (üzleti megfontolásból is) a Szentírás kiadását választotta találmánya sikerre vitelére*”.⁴ Ami a magyar nyomdatörténetet illeti, úgy a nyomdászat fejlődésében, mint az irodalmi nyelvünk és helyesírásunk szempontjából is kulcsfontosságúnak mondható a Biblia. Ami az oktatásban játszott szerepét illeti, szintén jelentős. Benyik György tanulmánya szerint: „*a Biblia az a könyv, amelyet hamarabb kezdtek tanítani, mint megírták volna*.”⁵

1 John Barton: A Biblia története című könyvének alcíme. Barton, 2020, 3. p.

2 Gáborjáni, 2008. 3. p.

3 Uo. 3–17. p.

4 Uo. 7. p.

5 Benyik, 2018a. 175. p.

A XVI–XVII. században számos esetben láthatunk, nemcsak magyar példát arra, hogy azok a személyek, akik Biblia fordítással foglalkoztak, a nyelvészet területén is jeleskedtek: grammatika témájú művek szerzői is.⁶ Az örmény és a grúz nyelv esetében például a fordítóknak először meg kellett alkotniuk nyelvük írásbeliségét, az ábécéjüket, hogy lejegyezhesék a bibliafordításaikat.⁷

Mielőtt elkezdtem volna a kora újkori erdélyi könyvtárak egykori gyűjteményeit átvizsgálni a Biblia előfordulások szempontjából a rekonstruált könyvlisták alapján, szükségesnek tartottam a teljeség igénye nélkül, nagyvonalakban áttekinteni a bibliafordítások és kiadások kérdését nemzetközi és magyar viszonylatban egyaránt. Ezt az áttekintést követte a rekonstruált listák alapján a könyvtárak átvizsgálása és az eredmények összesítése, azaz maga az elemzés. A tanulmányban szintén ezt a struktúrát igyekszem követni.

A Biblia és fordításai

A biblia görög eredetű szó, könyvek gyűjteményét jelenti. A külön tekercsekre íródott és tekercseken őrzött szövegek első fordítása a szent szövegek különböző nyelveinek egységesítését célozta. Az első fordítás csak az ószövetségre, azon belül is Mózes öt könyvére terjedt ki. A cél az volt, hogy a hellenisztikus kor műveltségének nyelvén: görögül is olvasható legyen, hiszen a hébert és az arámi nyelvet egyre kevesebben beszélték s csak nehézkesen értették. A fordítás körül, ahogy maga a Biblia körül is, több legenda, több mítosz is kering. Már maga a fordítás Septuaginta elnevezése is a hagyomány szerint egy csodára vezethető vissza,⁸ viszont jelen tanulmány szempontjából a fordítás oka érdekesebb. Ariszteasz Philokráteszhoz írott levele szerint azért volt szükség a könyvek közérthető nyelvre (görög) fordítására, hogy II. Ptolemaiosz Philadelphosz

6 Például Sylvester János az Újszövetség magyarra fordítása előtt részletesen tanulmányozza a magyar nyelvet. *Grammatikáját* (Grammatica Hungarolatina) 1539-ben adta ki. *Péntek*, 2009. 76–79. p.

7 *Gáborjáni*, 2008. 7. p.

8 A történet egy i.e. II. századi dokumentumban (Ariszteasz levele) olvasható, amely említ egy szemtanút, aki szerint II. Ptolemaiosz Philadelphosz kérésére tudós embereket küldtek a Tóra (Mózes öt könyve) fordításához Egyiptomba. A feladatra Izrael 12 törzséből 6-6 fordítót küldtek, akik hetvenketten, hetvenkét napig dolgoztak a szövegeken. A fordítás a Septuaginta (görögül hetvenest jelent) nevet. *Haag*, 1989. 619–622. p.

kívánságára bekerülhessenek a zsidók könyvei is az alexandriai nagykönyvtár gyűjteményébe.⁹

A középkorban, majd a kora újkorban, egyrészt a globális nyelv változásával (görögből latin lett, napjainkra a latinból angol), másrészt a reformáció terjedésével egyre nőtt az igény a különböző bibliafordításokra.

Miután Kr. u. 70-től, Jeruzsálem és a hellenisztikus birodalom elbukott, Róma lett a kereszténység központja, mivel ez volt a Római Birodalom központja is.¹⁰ Itt vált egyetemessé s ezzel együtt katolikussá a kereszténység, a II. század körülre már kezdetét vette a közösség latinizálódása.¹¹ Ezt bizonyítja a legnagyobb hatású latin Biblia fordítás, a Vulgata, mely Damasus pápa kérésére készült, Hyeronimus, azaz Szent Jeromos (347–420) munkájának köszönhető.¹² A latin nyelv túlnőtte és túl is élte a Római Birodalmat, egészen a XVIII. századig az Európában való boldogulás nyelve volt. A Vulgata tehát a legtöbb későbbi bibliafordításnál előkerült — még ha vissza is nyúltak egyes fordítók a fennmaradt héber és görög írás változatokhoz. Éppen ezért nem tartom meglepőnek, hogy erdélyi protestáns könyvtárakban ezek a fordítások is gyakran előfordultak, sőt több magyar bibliafordítás során is alapul szolgáltak.

A reformáció folyamata nemcsak megnövekedett számú fordítást jelentett, hanem felekezeti különbségeket is. Alapvetően két fő irányvonal alakult ki: a katolikus és a protestáns. A különböző felekezetek viszont egymásnak köszönhetően és egymásra gyakorolt hatásából alakultak ki. A különböző kommentárok és fordítások óhatatlanul hatottak egymásra. Luthert például egy XIV. századi ferences szerzetes Vulgata kommentárjai is vitára sarkalták.¹³ A protestantizmus csak akkor tartott érvényesnek egy hittételt, ha az a Biblia alapján igazolható volt,¹⁴ tehát a reformátoroknak igen pontosan érteniük kellett a Biblia szövegeit, s azt a nézetet népszerűsítették, hogy mindenkinek értenie kellene.¹⁵ Sőt, Erdélyben nem csupán a magyar nyelvű fordításokra, de az anyanyelven való oktatásra is

9 Uo.

10 *Gáborjáni*, 2008. 3. p.

11 Uo. 4. p.

12 *Barton*, 2020. 445–479. p.

13 *Gáborjáni*, 2008. 9. p.

14 Uo. 3–17. p.

15 Rotterdami Erasmus például görög-latin Újszövetségének bevezetőjében Ács Pál tanulmánya szerint a következőt írta: „Én azon volnék, hogy minden asszony olvassa az evangéliumot, olvassa Szent Pál leveleit. Minden lehető nyelvre jó volna lefordítani őket, hogy ne csak a skótok, írek, hanem a törökök és a szerecsenek is olvassák és felfogják [...] Jó volna, ha a paraszt az

törekedtek: a népiskolák alsó tagozataiban felekezettől függetlenül magyar volt az oktatás nyelve. A latin a felsőbb osztályok oktatási nyelve volt.¹⁶ Ezzel párhuzamosan a katolikusok a tridenti zsinaton a protestáns nézet szöges ellentétével értettek egyet s a latin Vulgatát nyilvánították az egyetlen hivatalosan használható és autentikus fordításnak.¹⁷ 1564-ben IV. Pius pápa még jóváhagyta, hogy bárki tanulmányozhassa a Bibliát, 1593-ban viszont VIII. Kelemen pápa ezt visszavonta s egészen XIV. Benedek 1757-ben kiadott rendeletéig — mely engedélyezi a bibliafordítást — minden nemzeti nyelvű szentírás tiltott könyvnek minősült. Egy esetben volt kivétel: amennyiben a nép nyelvére fordított Bibliát magyarázat kísérte. Így valósulhatott meg az első magyar katolikus bibliafordítás is, a Káldi György-féle.¹⁸

A fordítók között a felekezeti különbségeken túl három fő hangadó párt is kialakult. Egyesek szerint a Vulgatát kellene az eredeti írásokkal összevetni. Mások úgy gondolták, hogy a középkorban született változatokat kell egymással összehasonlítani.¹⁹ A harmadik csoport szerint teljesen új fordítások kellenek, ezt vallotta többek közt Rotterdami Erasmus, Sanctes Pagninus, Sebastian Munster, Emmanuel Tremmelius, Franciscus Junius is.²⁰ Az általam vizsgált könyvlistákon mindannyiuk munkája előfordul, az iskolai könyvtárakban minden bizonnyal használták az általuk fordított kiadásokat.

Kiemelkedő példák anyanyelvű bibliafordításokra

A századok folyamán számos bibliafordítás keletkezett. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül igyekszem szemléletes példákkal illusztrálni az anyanyelvű bibliafordítások kérdését. Terjedelmét tekintve nem minden esetben fordították

Írásból énekelne az ekéjét tartva, ha szövőszéke mellett a takács az Írásból dünnyögni valamit az orra alá” *Ács*, 2019. 157. p.

16 Ez volt az általános gyakorlat egészen 1777-ig, amikor megjelent a *Ratio Educationis*, amely szerint másfél év után tilos az anyanyelv használata. Kivételek azonban voltak. A Debreceni Református Kollégiumban például a vallásitanításra vonatkozó ismereteket magyarul oktatták. *Gáborjáni*, 2008. 3–17. p.

17 Uo. 3–17. p.

18 Az előszavában, mint *oktató intés* kemény kritikával illeti Károli fordítását. Káldi György: *Szent Biblia*, Bécs, 1626. RMNy 1351. A forráskiadáshoz lásd: *Zvara*, 2003. 207–284. p.

19 Ezt a Tridenti zsinat el is fogadta, *Vulgata Tridentinum* címen 1592-ben meg is jelent egy változat. *Zvara*, 2003. 12. p.

20 Uo. 11–27. p.

le a Bibliát teljes egészében — ahogy ezt a Septuaginta esetében is láthattuk. A népnyelvi fordítások esetében a leggyakoribb jelenség az volt, hogy egyszerre csak az Új- vagy az Ószövetséget, s külön a zsoltárokat fordították és adták ki, de persze minden országban akadt olyan vállalkozó szellemű nyomdász és fordító, aki a teljes Bibliát fordította s adta ki.

Gutenberg találmányának és a reformációnak köszönhetően megsokasodtak a különböző kiadások és fordítások, viszont előtte is foglalkoztak már a kérdéssel, nem volt elegendő a görög és a latin változat. Az első arab fordítás például valószínűleg a X. századból származik, Saadia Gaon munkája, érdekessége pedig, hogy héber betűkkel íródott.²¹ Németre először egy zürichi domonkos szerzetes, Marchwart Bibeli (1265–1330) fordította. Az első teljes szláv fordítás a XV. századra tehető.²² A kódexek elterjedésével tekercsek helyett könyvformát öltött, egyre több fordítás és kiadás látott napvilágot, 1439-ben aztán Guttenberg Bibliáját pedig számos további követte.²³ 1466–1522 között 8 német dialektusra fordították a Szentírást. 1471-ben olaszul, 1477-ben hollandul, 1478-ban spanyolul és csehül adták ki.

Az 1500-as évek elején megjelenő fordításokban már érzékelhető a reformáció hatása: a katolikus és protestáns szemlélet szembenállása. Rotterdami Erasmus Vulgata kommentárjai és bibliafordításai is ekkor születtek. Munkásságán egyértelműen a protestáns szellemiség ismerhető fel. Egyetértett azzal a nézettel, hogy a Bibliát mindenkinek tanulmányoznia kellene, ugyanakkor ő maga a latin és görög fordításokat igyekezett tökéletesíteni.²⁴ Az Újszövetség revízióját 1516-ban adta ki Bázelen, majd ennek átdolgozását 1518-ban. Nézete szerint a Szentírást a szent nyelvek alapján kell újrafordítani.²⁵ Munkáját és nézeteit azért is fontos megemlíteni, mert az első magyar bibliafordítók a magyarországi erasmisták²⁶ közül kerültek ki. A XVI. században többen is foglalkoztak a Vulgata szövegével, Erasmus munkáin túl több latin nyelvű fordítás is született, és elterjedt az a gyakorlat, hogy az összehasonlítás megkönnyítése végett párhuzamosan közölték a latin mellett a görög és a héber szöveget, ezáltal megteremtve a többnyelvű bibliafordítás műfaját. Természetesen ezeket kommentárokkal is igyekeztek kiegészíteni.

21 A jemeni zsidók máig használják. Barton, 2020. 445–479. p.

22 Uo.

23 Gáborjáni, 2008. 3–17. p.

24 Ács, 2019. 156–164. p.

25 Zvara, 2003. 11–27. p.

26 Erasmus tanainak követői. Elsősorban Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János nevére kell gondolni. Jankovits–Zvara, 2009. 138–147. p.

szíteni. A francia származású Franciscus Vatablus nevéhez több efféle kiadvány is kötődik, művei az erdélyi könyvtárakban is gyakran előfordultak. 1557-ben jelent meg először Genfben az a többnyelvű Biblia, mely a kommentárjai miatt elsősorban az ő nevéhez fűződik, de új latin fordításai egy bizonyos Pagninustól származnak.²⁷ Vatablus úgy került kapcsolatba Pagninus Santessel, aki Jeromos után elsőként héberből fordított, hogy az így létrehozott Ószövetség fordítását 1527-ben éppen az ő nyomdájában adták ki. A Vatablus által 1527-ben kinyomtatott fordítását VII. Kelemen pápának is megmutatták,²⁸ a későbbiekben ez képezte a Genfi Biblia alapszövegét.²⁹ Vatablus munkái és többnyelvű fordításai és magyarázatai több kiadást is megértek.³⁰ Az általam elemzett könyvlistákon Vatablus és Pagninus nevei egyaránt előfordultak.

1522-ben már olyan nagy reformátorok nevei is előfordulnak Biblia fordítóként, mint Luther Márton, akinek a munkáját Philipp Melanchton segítette.³¹ Viszont a fordítók általában nem érték be csak egy rész vagy egy változat kiadásával, és folyamatosan igyekeztek tökéletesíteni fordításukat. Például Luther későbbi, 1534-ben megjelent Ószövetség fordítása szintén nagy jelentőséggel bírt, hiszen egységesítette a német nyelv különböző dialektusait.³²

Az első angol nyelvű verziók is a XIV. századra datálhatóak, John Wyclif követőinek hatására. Ha nyomon követjük az angol fordításváltozatokat, végig követhetjük, ahogy a protestáns-katolikus szemléletmód szembenállása kirajzolódik, ezért az angol fordításokat részletesebben mutatom be. 1526-ban William Tyndale saját angol nyelvű verziót hozott létre, többek közt Luther Újszövetsége alapján. A Tyndale változat egyértelműen protestáns szemléletmódot tükrözött (például a penitencia szót következetesen megbánásnak fordítja), ezért Thomas More cáfolatot fogalmazott meg, melyben eretnek fordításnak titulálja. 1537-ben, Tyndale halálát követően, John Rogers befejezte az Ószövetség fordítását is, majd VIII. Henrik engedélyével, Matthew Biblia néven kiadták és kereskedelmi forgalomba került. 1539-ben napvilágot látott az az első hivatalos fordítás, amely-

27 Tóth, 1994. 111. p.

28 „1559-ben azonban ezt a fordítást IV. Pál pápa az állítólagos dogmatikai hibák miatt indexre tette, emiatt deklarálták csak a Vulgata-fordítást autentikusnak a Tridenti Zsinaton.” Benyik, 2018b. 92. p.

29 Uo. p. 77–103.

30 A második kiadást például a Harvard könyvtár katalógusa „zürichi verzió” néven említi. Hubbard (1947) 197–209. p. Vatablusról lásd bővebben: Wursten, 2011. 557–591. p.

31 Erasmus új görög Új szöetség fordítása alapján dolgoznak. Barton, 2020. 445–479. p.

32 Uo. 445–479. p.

ből minden templomba és egyházmegyébe jutott példány. Ez a változat Thomas Cromwell megbízásából Miles Cowerdale főszerkesztésével készült, 1540-ben másodjára is kiadták. A katolikus I. Mária királyné protestáns üldözése miatt Cowerdale és munkatársai kénytelenek voltak elhagyni Angliát, Svájcban kaptak menedéket, ahol 1560-ban megjelentették a *Geneva Bible*-t, amely lényegében felváltotta a magánhasználatban a *Great Bible*-nek titulált elődjét.³³ 1579-ben ez a változat volt Skócia számára is az első népnyelvű Biblia. Az 1568-ban megjelent *Bishops Bible* néven ismerté vált nyomtatvány lényegében a *Great* és a *Geneva* Bibliák továbbfejlesztett változata. A továbbfejlesztés I. Jakab angol király megbízásából készült, amellyel a célja az volt, hogy jobban összefogja a protestánsokat és a katolikusokat. A fordítás csak jegyzeteket, de dogmatikai megállapításokat nem tartalmazhatott, a fő cél a nyelvi megértés és megértetés volt, azonban ez a változat nem vált népszerűvé.³⁴ Olyan szempontból lehet fontos, hogy az 1611. évi, revízionált változata képezi a napjainkig híres *James Bible* alapját.³⁵

Ami a katolikus angol nyelvű fordításokat illeti, 1582-ben Rheims és Douai fordították angolra a Vulgata Újszövetségét, majd 1609–1610-ben jelent meg az Ószövetség fordítása. Ahogy a magyar nyelvű, Káldi féle katolikus Bibliához, úgy ehhez is IV. Pius pápa külön engedélyére volt szükség. Franciaországban viszont nem kértek engedélyt, már maga a Bibliafordítás is eretnekgyanus tevékenységnek minősült. Először egy bizonyos Jaques Lefèvre (1455–1536) foglalkozott a Biblia franciára fordításával, majd Robert Estienne nyomdász karolta fel az ügyet. 1550-ben azonban Párizsból menekülnie kellett, hiszen tevékenysége eretnekségnek minősült, majd 1551-ben Genfben áttekinthetőséget segítő versekre felosztott Újszövetséget adott ki.³⁶ Végül a franciák körében a XVII. század végén Louis Isaac janzenista fordítása vált népszerűvé, de természetesen ez sem hivatalosan. Később bibliafordítói tevékenysége miatt Isaacnak el is kellett menekülnie Franciaországból.³⁷

33 Többek közt William Shakespeare is ilyen kiadást használt. Barton, 2020. 445–479. p.

34 Pecsuk, 2020. 102. p.

35 Uo. 103. p.

36 Cserbik–Tonhaizer, 2008. 65–87. p.

37 Barton, 2020. 445–479. p.

A magyar bibliafordítások

Az első magyar bibliafordítások is csak részlegesek, nem a teljes Szentírást foglalják magukba. Már az első magyar nyelvemlékeink is vallási eredetű szövegek.³⁸ A kéziratos magyar fordítások közül néhány kódexet érdemes megemlíteni. Egyik sem tartalmazza ugyan a Biblia teljes szövegét, de (könyv)történeti szempontból jelentősek. A Bécsi³⁹, a Müncheneri⁴⁰ és az Apor-kódex⁴¹, amelyek minden bizonnyal huszita eredetűek.⁴² További részleges fordításokat tartalmaz a Döbrentey⁴³, a Jordánszky⁴⁴ illetve az Érdy kódex⁴⁵ is, ez utóbbiak azonban már főként katolikus szellemben íródtak.⁴⁶

A XVI. században a bibliafordítás tekintetében jelentős munkák közzönhetők az erasmistáknak is, akik előbb a magyar nyelv tökéletesítését, az irodalmi nyelv

-
- 38 Halotti beszéd, Ómagyar Mária siralom. Mindkettő a XII–XIII. századból származó, egyházi vonatkozású szöveg. *Pecsuk*, 2020. 105. p.
- 39 A forrás kiadásához lásd: Bécsi Codex. Betűhű átirat és latin megfelelőjével lásd: *Mészöly*, 1916.
- 40 A forrás kiadásához lásd: Müncheneri Kódex [1466]. Sajtó alá rendezte és a szótári részt készítette Szabó T. Ádám. Bp., Európa, 1985.
- 41 A forrás kiadásához lásd: Apor-kódex. XV. század első fele / XV. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi: Haader Lea, Kocsis Réka, Korompay Klára és Szentgyörgyi Rudolf, Budapest, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, OSZK, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 2014. (Régi magyar kódexek 33.)
- 42 Husz János nevéhez fűződik az a mozgalom, amely már a XV. század elején, a reformációt megelőzően igényt tartott anyanyelvű Bibliára. *Pecsuk*, 2020. 105. p. Szabó Flóris: Huszita-e a Huszita Biblia című, 1989-ben megjelent tanulmánya szerint a legtöbben a három kódexet magát illetik Huszita Biblia névvel. Szabó (1989) 118–135. p., A Huszita bibliafordítás eredetéről és lehetséges szerzőiről lásd: *Galamb*, 2009. 3–12. p.
- 43 A forrás kiadásához lásd: Döbrentei-kódex, 1508: Halábori Bertalan keze írásával. Kiad., bev., jegyz.: Abaffy Csilla, T. Szabó Csilla, Madas Edit. Bp., Argumentum–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995. (Régi Magyar Kódexek, 19.)
- 44 A forrás kiadásához lásd: Jordánszky-kódex. Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. század elejéről: 1516–1519. Szöveggyűjtés: *László Sándor*, Budapest, Helikon, 1984.
- 45 1526-ban jelent meg, szerzője nem tartja szerencsés dolognak a reformáció terjedését, ahogy Pecsuk Ottó a következőképp fogalmaz: „szerzője egy karthauzi szerzetes, aki felelősségének érezte, hogy ellensúlyozandó «a dögletes lutheri eretnokség és álnokság» hatását, helyesen értelmezze a Biblia tanítását.” *Pecsuk*, 2020. 105. p. A forrás kiadásához lásd: Érdy codex. Közzéteszi: *Volf György*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Bizottsága, 1876. (Nyelvemléktár 4–5.)
- 46 *Pecsuk*, 2020. 105. p.

kialakítását tűzték ki célul, hogy megfelelő színvonalú fordítást végezhessenek.⁴⁷ Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a fordítók mellé mecénások is kellenek, hiszen a könyvkiadás ebben a korszakban igen költséges vállalkozás volt. A magyar bibliafordítás egyik legnagyobb támogatója Nádasdy Tamás volt. Komjáti Benedek 1533-ban, Krakkóban adta ki az első, teljes terjedelmében magyarul nyomtatott könyvet,⁴⁸ mely Pál apostol Komjáti által magyarra fordított leveleit foglalta magába. Komjáti 1527-ben a bécsi egyetem diákja volt, ahol Erasmus hatása ekkoriban fokozottan érvényesült. A Bécs 1529. évi ostroma elől menekülni kényszerülő diák Husztra, Nádasdy Tamás birtokára menekült. Feltehetően az ő ajánlására és neki köszönhetően került a Perényi-Frangepán családhoz, és lett Perényi János nevelője. Pál apostol leveleinek lefordításába Frangepán Katalin megbízásából kezdett bele. A fordításhoz többek közt a Vulgatán túl minden bizonnyal Erasmus görög-latin kétnyelvű Bibliáját és a hozzá tartozó jegyzeteket is alapul vette.⁴⁹

Szintén a Vulgatára és Erasmus kétnyelvű Bibliájára alapozott a középkori bibliafordításokon túl Pesti Gábor is, aki szintén 1527-ben kezdett a bécsi egyetemen tanulni. Itt minden bizonnyal meghatározó benyomást tett rá erasmista nézeteket valló tanára, Johannes Alexander Brassica. Bécsből hazatérve Erdélybe ment, ahol 1534–35-ben Báthory István erdélyi vajda titkáráként dolgozott, majd 1536-ban újra Bécsben tűnt fel, ahová addig írt műveinek kiadása miatt tért vissza ugyan, de az egyetemre is újra beiratkozott. Ekkor látott könyv formában napvilágot a négy evangélium fordítása⁵⁰ és Ezópus fabuláinak fordítása⁵¹. Erdély szempontjából azért is fontos Pesti Gábort megemlíteni, hisz jelen volt a fejedelemség bölcsőjénél: 1541-től Izabella királynéval és a gyermek János Zsigmonddal együtt Erdélybe ment, a királyné magántitkáráként 1546-ig tevékenykedett a kancellárián.⁵² A magyar nyelvű Bibliafordítás ügyét szívéen viselte, Ács Pál vonatkozó tanulmánya szerint: „*az egyik legjobb szövegű és legszebb magyarságú bibliafordítást alkotta meg. (...) Fogalmazásának tisztaságán és tömörségén érződik a humanista iskolázottság. Éppen ez tette lehetővé, hogy elkerülje a merev latinizmusokat, pl. a szenvedő szerkezeteket. A Biblia szavának helyes értelme nagyon fontos volt számára, stílusa mégis mentes maradt attól a*

47 Ács, 2019. 156–164. p.

48 RMNy 13

49 Ács, 2019. 156–164. p.

50 RMNy 16.

51 RMNy 17.

52 Ács, 2019. 156–164. p.

tudálékosságtól, ami más bibliafordítókra, köztük a szintén erasmista Sylvester Jánosra oly igen jellemző.”⁵³ Sylvester János az iménti kritika ellenére mara-
dandót alkotott: ő volt az első, aki az Újszövetséget teljes egészében fordította
magyarra és adta ki 1541-ben, a már korábban említett Nádasdy Tamásnak a
költségén. Jelentőségét növeli, hogy ez volt az első magyar nyelven kinyomtatott
dokumentum Magyarországon.⁵⁴ Komjátival és Pesti Gáborral ellentétben nem
a bécsi, hanem a krakkói egyetemre iratkozott be, nem sokkal a mohácsi csata
után. Krakkóban Hieronymus Vietor nyomdászmuhelye fontos állomást jelentett
a magyar grammatika szempontjából: itt készítette el Sylvester János Cristoph
Hegendorff latin nyelvtanának, a *Rudimenta Grammatices* című munkájának a
magyar nyelvű értelmezését. Grammatikai és filológiai ismereteit később Philipp
Melanchton tanítványaként mélyítette el a wittenbergi egyetemen, ahová 1529-
ben iratkozott be.⁵⁵ 1534-ben, feltehetően Melanchton ajánlására, Nádasdy Tamás
vette pártfogásába, az általa alapított újszigei nyomdában látott napvilágot az
Újszövetség fordításának előkészítéseként létrejött *Grammatica Hungarolatina*⁵⁶
című műve. Az Újszövetség⁵⁷ fordítás szintén ebben a nyomdában született, épp
1541-ben, amikor a törökök elfoglalták Budát. Mivel a királyi udvar megszűnt, a
művelődés területén is olyan főuraknak kellett elől járniuk, mint a Battyhányiak,
Rákócziak, Thúrzóak stb. Ennek a feladatnak a Nádasdyak is nyomdájukkal és a
család több generációján átívelő könyvtárukkal, műveltséget sugárzó udvarukkal
példa értékűen tettek eleget.⁵⁸ Sylvester fordítását Caspar Stainhofer 1574-ben
adja ki újra, Bécsben, az eredeti kiadással ellentétben jól olvasható antikva betű-
típust használva.⁵⁹

Sylvester Újszövetsége⁶⁰ után az ország másik felén, Kolozsváron Hel-
tai Gáspár és munkatársai (Gyulai Estván, Ozorai Estván, Vizaknai Gergely)⁶¹
is Biblia fordítási projekten dolgoztak 1551-65 között: apránként haladtak, de
sikerült majdnem a teljes Bibliát (Ó-, és Újszövetséget) lefordítaniuk. „A Hel-

53 Uo. 160. p.

54 Zvara, 2017. 767–781. p.

55 Uo. 767–781. p.

56 RMNy 39

57 RMNy 49.

58 Zvara, 2017. 767–781. p.

59 Bartók, 2016. 101–105. p.

60 Napjainkban 49 töredékes vagy teljes példányról tudunk. Zvara, 2017. 767–781. p.

61 Egy fejezet erejéig Tővisi István és Eszéki Imre is csatlakozott a munkához, ők Tolna megyéből
küldték el az általuk fordított részt. Zvara, 2003. 11–27. p.

*...tai-műhelyben megjelent fordítások magukba foglalják Mózes öt könyvét (1551, RMNy 90, A Biblianac első része...), a kis és nagy prófétákat (1552, RMNy 95, A Biblianac negyedik része...), a protestáns liturgikus gyakorlatban már apokrifnak, deuterokanonikusnak számító Jézus, Sirák fia könyvét (1552, RMNy 92), a Salamonnak tulajdonított könyveket: a Példabeszédek könyvét, a Prédikátor könyvét, az Énekek énekét és a Bölcsesség könyvét (1552, RMNy 96), valamint a Zsoltárokat (1560, RMNy 162) és a teljes Újszövetséget, végül pedig az Ószövetség történeti könyveit (1565, RMNy 208, A Biblianac második része...).*⁶² Mecénásuk Csáki Mihály volt.⁶³

Természetesen a kálvinista Rómaként is emlegetett Debrecen városában is voltak bibliafordítási törekvések: Méliusz Juhász Péter is belekezdett a vállalkozásba, azonban sajnos nem tudta befejezni. *„Két olyan munkájáról tudunk, amelyből ma is van példányunk. Szent Jób könyve 1565-ben Váradon, Az két Sámuel könyveinek és az két királyi könyvek Debrecenben jelent meg ugyanabban az évben.*”⁶⁴ Az említett művek előszavából kiderül, hogy a teljes Újszövetséget lefordította, ebből azonban fennmaradó példány nem ismert. Félegyházi Tamás szintén Újszövetség fordítással foglalkozott, időközben azonban elhunyt, így a fordítást kollégája, a szintén lelkész Gönczi György fejezi be, 1586-ban nyomtatták ki.⁶⁵

A következő magyar bibliafordítónak azonban sikerült az, amihez eddig felsorolt elődei csak közel jártak: a teljes Szentírás szövegének magyarra fordítása és kiadása. Károli Gáspár gönci lelkészként vitte véghez a nagy volumenű munkát, segítje, az akkor még ifjú Szenci Molnár Albert ívenként, gyalogszerrel hordta át a szomszédos Vizsolyba, Mantkovits Bálint nyomdász-műhelyébe, ahol így 1590-ben nyomtatták ki az első teljes egészében magyar fordítású Bibliát.⁶⁶ Ekkor fölió méretben, körülbelül 800 példányban adhatták ki.⁶⁷ Ez a példányszám kevésnek bizonyult, a következő évszázadban ez visszatérő probléma lett, rendszeresen újra nyomtatásra s új kiadásokra volt szükség. Szenci Molnár Albert mestere fordítását helyesírási és tipográfiai javítások után 1608-ban Hannauban adta ki újra,

62 Kőrösi, 2022. 112–116. p.

63 Zvara, 2003. 11–27. p.

64 Uő. 2006. p. 5–21.; RMNy 205.; RMNy 584

65 Uő. 2006. 5–21. p.; RMNy 584.

66 RMNy 652.

67 Benda, 1990. 15. p.

ezúttal negyedré méretben, 1500 példányban.⁶⁸ 1612-ben, Oppenheimben⁶⁹ újra nyolcadré méretben jelenik meg, immár 2000 példányban, szintén Szenci Molnár Albertnek köszönhetően.⁷⁰ Károli bibliafordítását 1645-ben is kiadták, ekkor Amszterdamban.⁷¹ A kiadás elsősorban a peregrinus diákok kérésére készült, Jan Janson holland nyomdász, saját költségén, üzleti lehetőséget látva kinyomtatta újra az Oppenheimben megjelentetett Biblia szövegét. Tekintve, hogy tömörségre törekedett, kihagyta Károli és Szenci Molnár előszavát is. Mivel nem tudott magyarul, a nyomtatásba viszonylag sok helyesírási hiba csúszott,⁷² amit szinte lehetlenség volt kijavítani, ennek ellenére kiadványát 12 forintért árulták, 1660-ra el is fogyott.⁷³ A későbbiekben is előszeretettel vették alapul Károli fordítását a Bibliakiadásokhoz. Igaz, mindig revideálták, viszont 1800-ig mintegy 14 kiadást ért meg Károli műve.

A következő mérőföldkönek — meglátásom szerint — a Váradi Bibliát vehetjük, mely lényegében szintén a Károli fordításnak egy későbbi, újrakiadása. A munkát Szenci Kertész Ábrahámra bízta, az egyik fő mecénás, Bethlen István kérésére fólió méretben kezdték el nyomtatni Váradon. A nagy méretet azzal indokolták, hogy az idősebb emberek is jól láthassák, ne kelljen túl apró betűket használni. Az új kiadást hosszú rákészülés előzte meg, eredetileg I. Rákóczi György fejedelem indítványozására, azonban amint azt láthattuk, s a kiadvány előszavából kiderül, több főúr is jelentősen támogatta a munkát.⁷⁴ Váradot 1660 nyarán elfoglalták a törökök, így mindenkinek menekülnie kellett. Viszont a törökök szabad elvonulást engedélyeztek a várban lévőknek, és az Kösze Ali pasa felé benyújtott kérelemlevélbe belefoglalták, hogy a majdnem kész Bibliát is magukkal vihessék: „azonképpen a könyvnyomtatásnak gyakorlása megtartassák, ahhoz való minden eszközök is. A nyomtatásban levő bibliai exemplárok és mindennemű könyvek a könyvnyomtatóhoz, vagy máshová akarja szállítani, megengedtetik. Az alatt pedig azon ház zár s pecsét alatt tartatik a vezér parancsolatjából.”⁷⁵ A tö-

68 RMNy 971.

69 RMNy 1037

70 Zvara, 2003. 11–27. p.

71 Uo. 11–27. p.; RMNy 2091.

72 Valószínűleg a korrektorok tapasztalatlansága is szerepet játszott a nyelvhelyesség és a helyesírás alacsony színvonalában. Molnár, 2000. 104. p.

73 Kurta, 2002. 34. p.

74 Uo. 11–21. p.

75 Uo. 17. p.

rök vezér ezt a fennmaradt iratok szerint engedélyezte is.⁷⁶ A Biblia nyomtatását végül 1661-ben fejezte be Szenci Kertész Ábrahám Kolozsváron.⁷⁷

Ahhoz képest, hogy 1657-ben még 10.000 példányban tervezték kinyomtatni a Váradi Bibliát, mint a Károli fordítás ötödik kiadását, végül kevesebb, mint 6000 példányban jelenhetett meg,⁷⁸ nemcsoda tehát, hogy igen gyorsan elfogyott. Már az 1670-es években tárgyalások kezdődtek a Károli fordítás hatodik kiadása kapcsán. 1671-ben Apafi Mihály erdélyi fejedelem váltott levelet Joan Blau, holland nyomdásszal az ügyben. Blau — valószínűleg ismerve az 1645-ös Janson féle kiadás nyelvhelyességi és helyesírási problémáját — költséges vállalkozásnak és nagy energiabefektetésnek vélte az új kiadást, ezért az ötletet, hogy saját költségén nyomtasson magyar nyelvű Bibliát, már korábban elvetette. Apafi kérésének azonban mégis eleget tett volna abban az esetben, ha a kiadás költségeit a fejedelemség állja, illetve *”magyar vagy erdélyi tudós férfiak”* részt vesznek, segítenek az előkészítésben. Minden bizonnyal ezért indult útnak s fogott a nyomdász-mesterség elsajátításába Blau műhelyében Gávai Mihály. Misztótfalusi Kis Miklós szerint azonban nehéznek bizonyult számára ez a mesterség, tanulásában nem sok sikerrel járt. Időközben elhunyt az öreg nyomdász, műhelyét fiai vették át, és valószínűleg az erdélyi részről is elhalt a biblia nyomtatás kérdése.⁷⁹

A folytatásra az 1680-as évek elején került sor, amikor Tofeus Mihály püspök javaslatára, miután a rendek egy hagyatékából püspököknek 2500 aranyat biztosítottak az új Bibliakiadásra, Misztótfalusi Kis Miklós Hollandiába megy a Biblia kinyomtatásának ügyében. Az eredeti terv szerint az Elsevierek nyomdász-műhelyében kellett volna egyességre jusson a nyomtatás ügyében, Daniel Elsevier halála azonban megghiúsította a tervet. Végül Misztótfalusi Amszterdamban maradt, és hírekre várt, viszont nem tétlenül: elszegődött nyomdász-mesterséget és betűmetszést tanulni annak a Blau nyomdának a műhelyvezetőjéhez, Dirk Voskenshez, akinél nem sokkal korábban Gávai Mihály is tanult.⁸⁰

Ezen idő alatt Erdélyben a rendek 1681. augusztus 20-án arra a döntésre jutottak, hogy a Bibliát mégis Erdélyben kellene kinyomtatni s ezt a fejedelem is engedélyezte. Erről Misztótfalusi 1681 őszen értesült, ő pedig nyomtatás helyett megfelelő eszköz és papírbeszerzésre kapott megbízást. Ugyanakkor más forrásból arról is értesült, hogy a rendek sokalják a Bibliára szánt 2500 aranyat, miközben

76 Kurta, 2002. 17. p.

77 Uo. 19. p.; RMNy 2982; RMK I. 970, 976.

78 Balogh, 1872. 161–178. p.

79 Molnár, 2000. 105. p.

80 Uo. 104–129. p.

akkorra már Misztótfalusi tiszttában volt vele, hogy a 2500 arany nem hogy sok, de nem is elég a munkára. Időközben viszont Tofeus püspök a rendelkezésre álló 2500 aranyat kiadta kamatra, s az összeg csak 1682 őszén állt újra rendelkezésre. Misztótfalusi pedig kívárt, azonban amikor arról kapott híreket, hogy Bécsben az oszmán haderő vereséget szenvedett, tartott attól, hogy a Habsburg udvar növekvő befolyása, s ezzel együtt a katolikusok térhódítása miatt újra lehetetlenné válik a magyar nyelvű Biblia kiadása, ezért tette szánta el magát.⁸¹ 1683-ban saját elhatározásából, saját költségén fog a Biblia magyar kiadásába.⁸² 1683 december 6-án Erdélyben az előjáróság ismét határozatot hozott, miszerint mégiscsak Hollandiában kellene sort keríteni a nyomtatásra. Tervük szerint Misztótfalusit hazarendelni szándékoztak és a bibliakiadásra Kolozsvári István, nagyenyedi professzort küldték Hollandiába, ahová ő 1684 tavaszára érkezik meg. Ekkor már Misztótfalusi javában dolgozott a Biblián, és nem ment haza, hiszen vállalkozásába saját költségén vágott bele. A bibliakiadása végül 1685-ben, Amszterdamban jelent meg, a kor helyesírásának megfelelően.⁸³

Misztótfalusinak azonban nem volt könnyű dolga, mivel a helyesírási korrektúra „a 17. századi erdélyi ortodox kálvinista vezetők (...) szemében ez főben járó vétekek számított, hiszen szerintük a beavatkozással megváltozott a Biblia értelme.”⁸⁴ Misztótfalusi saját betűkészlettel dolgozva — amelynek metszését a már említett Volkensnél sajtátította el — saját költségén adta ki, 4200 példányban, amelynek összköltségét mintegy 40.000 forintra becsülte. Az aranyas Bibliája árát 5 forintban határozta meg. A teljes Biblia mellett külön a zsoltárokat és külön csak Újszövetséget is kiadott. A Bibliából 1689-ben Teleki Mihály 100 példányt meg is vásárolt.⁸⁵ Misztótfalusi a Biblia teljes szövege mellett külön kiadta csak az Újszövetséget illetve a Zsoltárokat is. Habár Amszterdamban fényes karrier várta, mégis 10 külföldön töltött év után a hazatérés mellett döntött. 1690-ben indult haza saját könyvei és a Bibliakiadások egy részével (egy részét már másra bízva haza indította) együtt. A Duklai szoros fele vette az irányt, azonban mielőtt a magyar határt elérte volna, még Lengyelországban gróf Alexándér Zabociczki fogságába esett s csak nehézségek árán engedték el. A probléma összetettnek bizonyult. Amikor átvizsgálták a csomagját az „aranyas” Bibliát az ariánusok Bibliájának

81 Molnár, 2000. 104–129. p.

82 A kezdés évszámát a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban fennmaradt, egyetlen kézi szedésű címlappéldányon olvashatjuk. Uo. 104–129. p.

83 Uo. 104–129. p.

84 Zvara, 2003. 17. p.

85 Balogh, 1872. 161–178. p.

vélték. Misztótfalusinak ekkor eszébe jutott Apafi védelmi levele, melyet a lengyel királyhoz intézett az erdélyi rendek kérésére még az 1680-as évek elején.⁸⁶ A gróf azonban ezt nem volt hajlandó figyelembe venni. Oka egyszerű volt: abban az időben a birtokain az erdei tolvajok száma igen megsokasodott, a gróf pedig azt feltételezte magyarok lehetnek az elkövetők. Misztótfalusi csak azután folytathatta az útját, hogy ígéretet tett: magyar tolvajok nem háborgatják többet a birtokait.⁸⁷ A magyar nyelvű bibliafordítások és bibliakiadások során elengedhetetlen szót ejtenünk az ellenreformáció egyik, ha nem a legmeghatározóbb eszközéről,⁸⁸ az első magyar nyelvű, katolikus bibliafordításról. A tridenti zsinat határozata értelmében az anyanyelvi fordítások egészen 1754-ig (amikor engedélyezik) eretnekségnek számítottak, a latin nyelvű Vulgátát tekintették az igaz forrásnak. 1626-ban viszont Bécsben mégis napvilágot látott egy jezsuita szerzetes, Káldi György fordítása. Mindezt egy protestáns többségű országban, Pázmány Péter, esztergomi érsek támogatásának és Bethlen Gábor fejedelem toleráns valláspolitikájának eredményeként sikerült kivitelezni. Káldi először helyett egy oktató intést, egy tanulmányt írt munkája elejére, melyben elemzi és kritizálja a Károli féle fordítást és Szenci Molnár Albert munkáját. Érvei közt Pázmány gondolatai mellett a kor egyik leghíresebb jezsuita gondolkodójára, Roberto Bellarminóra is hivatkozik.⁸⁹

Ami a protestáns és a katolikus kiadások összehasonlítását illeti, a Károli féle fordítást tekinthetjük a legmeghatározóbbnak.⁹⁰ A XVI. században arra is láthatunk példát, hogy katolikus főúr magánemberként protestáns kiadást használt.⁹¹

86 Amint azt Molnár József idézi a Misztótfalusiról írott monográfiájában, a rendek azt kérték Apafitól, hogy: "requirálja az lengyel királyt arról, hogy öngyűsége valami tipográfiához való eszközöket és exemplárokat akar hozatni, hanem annak minde securitása, mind penig az mi az váموkat s harmincadokat illeti, azok iránt mutassa jó akarattját" *Molnár*; 2000. 110. p.

87 Uo. 104–129. p.

88 *Kurta*, 2002. 8. p.

89 *Zvara*, 2003. 11–27. p.

90 Uo. 11–27. p.

91 Árva Bethlen Kata önéletrajzából kiderül, hogy első férje, Haller László katolikusként maga is Váradi Bibliát használ. *Kurta*, 2002. 9. p. A Haller család sokat fáradozott azon, hogy a református Bethlen Katát áttérítsék a férje családjának katolikus hitére.

Az elemzés tárgya és menete

A tanulmány második részében, a bibliakiadások és fordítások teljesség igénye nélküli, de főbb mérföldkövekre kitérő áttekintését követően a vizsgálati eredményeim bemutatása következik. Amint a bevezetőben említettem, Monok István és munkatársainak: Erdélyi Könyvesházak című könyvsorozatában publikált, rekonstruált könyvlistákat alapul véve vizsgáltam, hogy a kora újkori Erdély iskolai könyvtáraiban milyen Bibliák fordultak elő és milyen arányban.⁹² Kutatásom fókuszában az iskolai könyvtárak álltak,⁹³ magángyűjteményekre nem tértem ki. Elsősorban a teljes Bibliákat, az Ó- és az Újszövetség fordításokat vettem alapul, a statisztikákban előforduló számok is ezt tükrözik, azonban, ha a valamelyik részleges fordítás egyértelműen beazonosítható, akkor arra is kitértem.

Az általam elemezni kívánt könyvtárak állományát az évszázadok során többször újra írták, kiegészítették, módosították. Erre elsősorban azért volt szükség, mert ezek folyamatosan gyarapodó, használatban lévő könyvtárak voltak, állományuk dinamikusan változott. Az Erdélyi Könyvesházak könyvsorozat igyekszik ezen listák közül mindegyik fellelhetőt közre adni.

A fennmaradt források is igen változatosak: iskolai könyvtárak esetén jellemző volt, hogy a könyvtárörök, tanárok készítették a leltárt vagy nyilvántartás miatt vagy az iskola vezetősége, általában a rektor megbízásából. A magán könyvtárak esetén vagy hagyatéki, illetve vagyon összeírások részeként kerültek feljegyzésre valakinek a könyvei, vagy ha éppen tudós vagy főúri könyvtárról van szó akkor előfordul, hogy a bibliofil beállítottságú tulajdonos maga vezetett naplót — jegyzéket a könyveiről. Mivel azonban a fejedelemség korában még nem volt bevett szokás sem, nemhogy könyvtárban használatos nemzetközi szabvány arra, hogy mit és hogyan kell tartalmaznia egy-egy dokumentum címléírásának, az összeírások igen változatosak és csak nagyon ritkán pontosak.

Ez a magyarázata és oka annak, hogy a dokumentumokat, még a Bibliákat sem mindig lehet pontosan beazonosítani. Jellemzően megadták a könyv szerzőjének vezetéki nevét, és/vagy a könyv címét, mely gyakran annak kezdőmondata. A kiadás helyét, idejét, illetve a nyomdász nevét csak ritkán jegyezték le. Korda Zsigmond javainak 1670-ben történt összeírásának egy könyvlista is részét képezi, amelyik szerint volt a könyvei közt „*Egy szép hannoviai magyar Biblia*.”⁹⁴ Itt sem évszámot nem tudunk, sem szerzőt, mégis sejthető, hogy Szenci Molnár

92 *Monok et al.* II. és III. kötet. 1991–1994.

93 *Monok et al.* 1991. 49–219. p.

94 *Monok et al.* 1994. 190. p.

Albert 1608. évi, Hannauban kiadott Károli fordításáról van szó, ugyanis más, szintén Hannauban kiadott magyar Biblia megjelenéséről nem tudunk. Ugyanakkor a könyvlistákat vizsgálva arra is látunk példát, hogy az összeíró valamilyen oknál fogva nem fejezte be az összeírást, csak utalt további dokumentumok létezésére, illetve az is előfordult, hogy még a szerzőt és címet sem szerepeltették, csak épp a dokumentum fizikai megjelenésével együtt, a témájára utalva írta föl a listára. Például Bornemisza Anna radnóti könyvtáráról fennmaradt 1671. évi összeírás szerint „*Első I. az magam ezüstös Magyar Bibliam.*”⁹⁵

Az összeírásokban a könyveket általában méret szerint veszik sorra, de például a Nagyenyedi Református Kollégium könyvtári összeírásainak esetében a dokumentumok lelőhelye volt a rendező elv. A feljegyzésekből a méret mellett néha a dokumentum nyelvére is fény derül. Például Bethlen Elek könyveinek 1683. évi katalógusában több Biblia is előfordul, de pontos beazonosításuk mégsem lehetséges mindegyik esetben. Az első tétel: „*Egj tiszta Sido Biblia, in folio majori.*”⁹⁶A könyv mérete, nyelve és témája ismert, de a kiadás nem beazonosítható. Egy másik tétel: „*Biblia Veres arannjas quantitasban a szegenj Atyam neve rajta.*”⁹⁷ Itt csak a könyv külalakjára és témájára kapunk utalást. Természetesen akadnak mintaszerű összeírások és cíMLEírások is, például Árva Bethlen Kata egykori pártfogoltját, a lelkész Bod Pétert bízta meg könyveinek összeírásával, aki a legnagyobb precizitással dolgozott: „*Melius Péter debretzeni pap és püspök munkái [ahol a második tétel] Samuel és Királyok Könyvei; mellyeket magyarázattal s szép intésekkel ki adott Debretzenben, 1565. Foliantban*”⁹⁸ Az összeírások tehát igen változatosak a cíMLEírások és keletkezésük tekintetében is.

Amint említettem: gyakran előfordult, főleg az iskolai könyvtárak esetében, hogy egy-egy gyűjteményről több összeírás is készült. Az *Erdélyi Könyvesházak* című sorozat második kötetében főként a korabeli iskolai könyvtárak rekonstruált listáit találjuk, az adományozók listáival és néhány más, vegyes forrással kiegészítve. Az unitáriusok könyvei esetén, a publikált források alapján csak kevésről derül ki egyértelműen, hogy a kollégiumhoz tartozik, ezért ezt a kategóriát külön, mint az unitáriusok könyvei lehetne elemezni. A kolozsvári, a marosvásárhelyi, a nagyenyedi, és a székelyudvarhelyi református kollégiumok esetén viszont elkülöníthető az egyes kollégiumok állománya. A reformátusok esetén a Szászvárosi Református Kollégium könyvei keverednek az ottani egyházközség és templom

95 Monok et al., 1994. 70. p.

96 Uo. 17. p.

97 Uo. 21. p.

98 Uo. 52. p.

dokumentumaival, de ebben az esetben a 48 tételt tartalmazó lista töredékes, illetve nem is tartalmaz sem Bibliát, sem Újszövetséget.⁹⁹ A Bibliák hiányának ténye szintén a lista töredékes voltát támasztja alá, hiszen már a XVII. században kötelezni próbálták a lelkészeket Biblia beszerzésére és használatára.¹⁰⁰

Jelen tanulmányban elsősorban a kolozsvári, a marosvásárhelyi, a nagyenyedi és a székelyudvarhelyi iskolák rekonstruált könyvlistáit vizsgálom, mivel ezek külön entitásként, valamely tanintézményhez tartó listaként elemezhetőek. Mind a négy esetben több összeírás is van, viszont mindegyik esetben én az első teljes katalógust veszem alapul. Ez azt is jelenti egyben, hogy az összeírások nem egyidőből származnak, de mindegyik a XVII. század második — XVIII. század első feléből maradt fenn. Kolozsvárról való a legkorábbi összeírás: 1666–1668 Apáczai-album, időben Nagyenyed következik, a kollégium 1679–1680-as állományjegyzékével. A marosvásárhelyi iskola első katalógusa az 1707 július 18. dátumot viseli, a Székelyudvarhelyről fennmaradt pedig 1720. június 5 — *Szigeti Gyula György rektor könyvtárrendezése során keletkezett katalógus*. Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen is vannak korábbi adatok, viszont az első katalógusok előtt csak adományozónként és adományozásonként jegyezték fel a könyveket, az adatok hektikusak, ezért jobbnak láttam az első teljes áttekintést adó katalógust alapul venni.

Felmerülhet a kérdés ugyanakkor, hogy ha pontosan nem is beazonosíthatóak az egyes tételek és a listák sem azonos évkörből maradtak fenn, akkor miért nem a napjainkig fennmaradt, kézbe vehető és jól beazonosítható példányaikat elemzem? Erre igen egyszerű a válasz: azok az adatok nem a korabeli állapotokat tükröznék, a vizsgálatomnak pedig épp az az egyik fő célja, hogy meghatározzam: a fejedelemség korában milyen dokumentumokkal rendelkeztek és milyen dokumentumokat — jelen esetben milyen bibliakiadásokat — használtak. Ezt az említett rekonstruált könyvlistákból tartom lehetségesnek a legteljesebben tükröződni, noha nem is sikerül az összeírások minden elemét pontosan meghatározni és beazonosítani. Például a Nagyenyedi Református Kollégium esetében a gyűj-

99 Minden bizonnyal rendelkeztek Szászvároson is Bibliával, viszont ez a töredékes listán nem szerepel. A rekonstruált lista: *Monok et al.* 1991. 199–200. p.

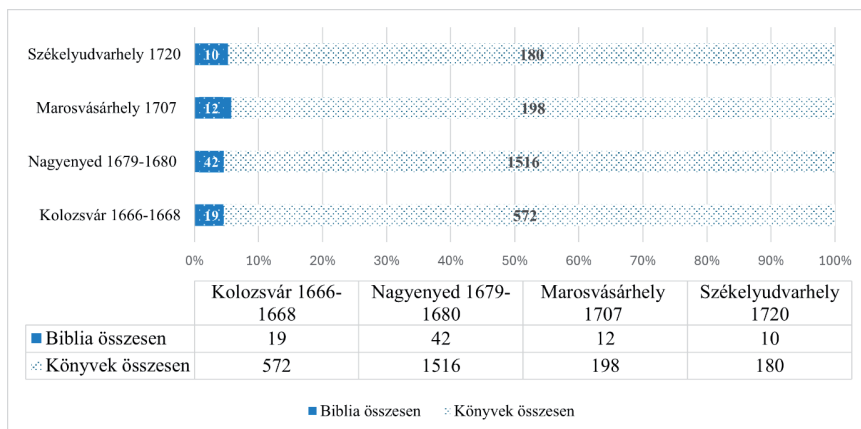
100 1629 júniusában a váradi zsinaton igyekeztek erre szabályozást hozni. Ha valamely lelkésznek nem volt Bibliája, de volt subája, a határozat szerint elvették a subáját s annak az árából kapott Bibliát. Ha valakinek se subája se Bibliája nem volt, akkor akár a hivatalától is megfoszthatták. *Oláh*, 2014. 8–23. p. Oláh Róbert imént hivatkozott tanulmányában röviden tárgyalja a Biblia és a suba kérdését. Bővebben lásd az általa is hivatkozott forrást: *Révész Imre*: Biblia és suba. A parókiális könyvtárak legrégibb történetéből. In: *Igazság és Élet* (1937) 358–360. p.

temény az 1848/1849. évi szabadságharc áldozataul esett: leégett a könyvtár, így csak a listák alapján elemezhető az egykori állomány összetétele.

A Bibliák előfordulási aránya

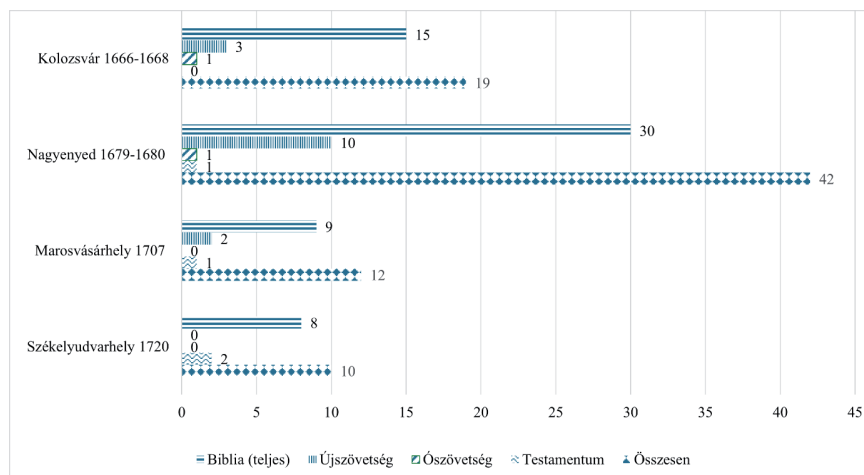
Az első vizsgálandó szempont a Bibliák jelenlétének aránya az egyes katalógusok egészéhez viszonyítva. Amint az első ábra szemlélteti: mindenütt volt Bibliájuk, viszont a gyűjtemények egészéhez viszonyítva annak kevesebb, mint 10%-át tették ki.

1. diagram: *A Bibliák aránya a könyvlisták egészéhez viszonyítva*

Kolozsváron az 572 tételből 19, Nagyenyeden az 1516 tételből 42, Marosvásárhelyen a 198-ból 13, Székelyudvarhelyen pedig a 180 tételből 10 volt teljes Biblia vagy valamelyik Testamentum. Ebben a számban nincsenek benne sem a részleges fordítások (amelyek csak egy-egy könyvet vagy töredék részt tartalmaznak) és a bibliamagyarázatokkal, kommentárokkal kiegészített, kritikai kiadások.

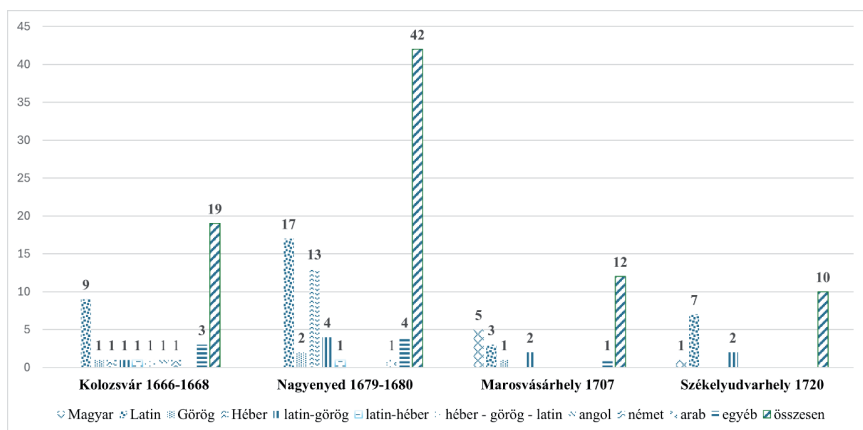
Azt, hogy a vizsgált gyűjteményekben milyen arányban fordultak elő teljes Bibliák vagy csak az Ó- vagy az Újtestamentum, az a második diagrammon látható. Abban az esetben, ha nem sikerült meghatározni, hogy az összeíró az Ó- vagy az Újszövetségre gondol, akkor a Testamentum kategóriába soroltam.

2. diagram: *Biblia és Testamentum aránya*

Amint az ábrából kiolvasható: Kolozsváron 15 darab teljes Bibliájuk, 3 Új- és egy Ószövetség fordításuk volt. Mivel a Testamentumok itt minden esetben beazonosíthatóak, annak az értéke az ábrán nulla. Nagyenyeden a 42 darabból 30 teljes Biblia, 10 Újszövetség, 1 Ószövetség, illetve 1 esetben nem sikerült meghatározni pontosan melyik Testamentum szerepel az összeírt listán. Marosvásárhely esetében a 13 darab 10 teljes Bibliából, 2 Újszövetségből és az egyik Testamentumból tevődik össze. Székelyudvarhelyen a 10-ből 8 esetben a Biblia egészét említi az összeírás, két esetben pedig csak a Testamentum szót említi, így ez ennél pontosabban nem meghatározható.

A Bibliák nyelvi összetétele

Az elemzés egy újabb szempontját a nyelvi összetétel képezi. Érdekesnek találom megvizsgálni, hogy ezekben a protestáns kollégiumi könyvtárakban milyen nyelvű szövegkiadások fordulnak elő és milyen arányban jelennek meg a magyar nyelvű Bibliafordítások. Az alábbi ábrán egybe vettem a teljes kiadások és a testamentumok nyelvi eloszlását.

3. diagram: *A Bibliák nyelvi eloszlása*

Ha megvizsgáljuk, akkor az átlós sávozással jelölt össz-számhoz viszonyíthatjuk a többi nyelv előfordulási arányát. Mind a négy intézmény esetén kitéjük a nagy konfetti mintázattal kitöltött oszlop, amely a latin nyelvű kiadványokat jelöli, Nagyenyed esetén a hullámos mintázattal jelölt oszlop, azaz a héber nyelv is kiugróan magasnak mondható. Marosvásárhely esetében a magyar nyelvű Bibliák aránya a legmagasabb. A latin-görög és a görög nyelvű kiadványok is mindenütt előfordulnak. Kolozsvár esetén a 19-ből a legtöbb, 9 kiadvány latin nyelvű, ebből 3 nem teljes bibliafordítás. Emellett előfordul görög, héber, görög-latin, latin-héber, héber-görög-latin, angol és német nyelvűből is 1-1 példány, 3 esetben pedig nem sikerült a pontos nyelvbeazonosítás. Itt azt láthatjuk, hogy arányosan oszlanak meg a dokumentumok: a valószínűleg gyakrabban használt latinból van több. Nagyenyed esetén már jóval több, 42 az össz-szám, viszont, ha a teljes állományhoz, az 1562 tételhez hasonlítjuk, nem éri el a gyűjtemény 10 %-át a Bibliák száma. Ami a nyelvi eloszlást illeti, a latin mellett itt a héber magas aránya is kiugrik, az elsőből 17, a másodikból 13 példány található, melyből 3 latin nyelvű és egy héber nyelvű Testamentumtól eltekintve mind teljes bibliakiadás. Meglátásom szerint azzal magyarázható a latin nyelv mellett a magas számú héber Biblia, hogy itt már a kollégiumi mellett főiskolai szinten is oktattak, az egyik fő cél a lelkészképzés volt.¹⁰¹ A gyűjtemény állományát tekintve a két görög (1

101 Balogh-Horn, 2021. 63–114. p.

teljes és 1 Testamentum) példány mellett itt is megjelennek a többnyelvű kiadványok, 4 latin-görög Testamentum és egy teljes szövegű latin-héber kiadványnak köszönhetően. Érdekességként említhető, hogy a katalógusban szerepel egy arab nyelvű Újszövetség is.

A kolozsvári és a nagyenyedi lista esetében is megfigyelhető a magyar nyelvű Bibliák hiánya. Ez azért furcsa jelenség, mert az összeírások készítésekor már bőven volt magyar nyelvű Bibliakiadás, teljes és részleges is. A jelentősebb magyar kiadások közül egyedül a Misztótfalusié jelent meg az 1685-ben, így ez érthető, hogy az annál korábbi listákon nem szerepel. Viszont a Váradi Biblia Kolozsváron 1661-ben látott napvilágot (RMNy 2982), de a korábbi, 1645. évi Janson féle kiadásból (RMNy 2091) vagy az 1612. évi Szenci Molnár Albert Oppenheimi (RMNy 971) kiadásából is lehetett volna az iskoláknál, Károli vizsolyi kiadását nem is említve. A kolozsvári listán szerepel ugyan egy magyar nyelvű Biblia (*Biblia hungarica cum Notis. Nunc in Templo sunt*),¹⁰² de egy másik kéz azt jegyezte fel mellé, hogy még sincs meg a dokumentum. Meglátásom szerint ez is jelzi, hogy valóban hiánycikk lehetett a magyar fordítású Biblia, valószínűleg minden fellelhető példányt igyekeztek használni, nemcsoda, ha már nagyon várták az új kiadást, amelyet végül Misztótfalusi készített el. Ha megnézzük a két XVIII. század eleji listát, már érzékelhető a magyar fordítások jelenléte. Az 1707. évi, marosvásárhelyi katalógus 12 Bibliája közül 5 darab magyar nyelvű, kettő épp Misztótfalusi féle kiadás, 2 Váradi Biblia példány (RMNy 2982), 1 Szenci Molnár Albert Oppenheimi kiadásából (RMNy 971), legalábbis a címleírásban szereplő 1612-es évszámból következtetve lehetséges, hogy ez a kiadás. A marosvásárhelyi katalógusban a magyar kiadások mellett van 2 görög — latin és 1 görög Újszövetség, valamint 3 latin teljes szövegű Biblia. 4 példányt nem sikerült sehová besorolni. A székelyudvarhelyi iskola 1720. évi összeírásán 1 Váradi Biblia (RMNy 2982) szerepel, mint magyar fordítás, 7 latin nyelvű, teljes Biblia kiadás és 2 görög-latin Testamentum. Udvarhely esetében megfigyelhető a héber nyelvű kiadások hiánya, ez azonban meglátásom szerint azért érthető, mert itt elsősorban triviális vagyis alapfokú oktatás zajlott, a marosvásárhelyi és az udvarhelyi iskola is a nagyenyedinek volt a partikulája.¹⁰³

102 Monok et al. 1991. 55. p.

103 „A főiskolai vagy akadémiai szintű tanintézetekhez kisebb kollégiumok, latin iskolák, az úgynevezett partikulák tartoztak” Marosvásárhelyen önálló kollégiummá nőtte ki magát az iskola, ahogy az udvarhelyi is. Balogh–Horn, 2021. 98. p.

Népszerű bibliakiadások

Az elemzés egy újabb szempontját a listák elemeinek beazonosítása képezi, ez alapján pedig kitűnik, hogy ezek közül melyek voltak azok a kiadások — fordítások, amelyek a leggyakrabban előfordultak a négy iskolai könyvtár rekonstruált könyvlistáin.

A kolozsvári Apáczai-albumos lista 572 tételéből tehát 20 Biblia van. Ennek az egyetlen magyar fordítást leíró tétele mellett az szerepel, hogy már nincs meg, tehát 19 tétel maradt, melyből 15 teljes fordítás, 1 Ó- és 3 Újszövetség. Két esetben szerepel a bibliakiadás mellett évszám, ezek a legpontosabban beazonosíthatóak. Az egyik a Vulgata 1608-ban, Antwerpenben kiadott változata, mely már a tridentinai zsinat után jelent meg. A gyűjtemény részét képezi egy másik Vulgata is, ennek kiadási helye és éve nem meghatározható, csak annyit lehet tudni róla, hogy a tridentinai zsinat előtti kiadás. Ugyanakkor szerepel egy harmadik Vulgata is a listán, melyről csak ennyit jegyeztek fel. A másik évszámmal rendelkező címléírásból csak a megjelenés helye és ideje (Antwerpen, 1570) derül ki és könyv témája (Biblia). Egy latin Hieronimus által fordított Biblia is megjelenik a listán, de ennek sincs feljegyezve a megjelenési éve. A XVI. századi latin és többnyelvű fordítások rendjén megjelenik Franciscus Vatablus neve, valamint Santes Pagninusé, akitől három kiadás is van. Junius, Franciscusnak¹⁰⁴ található egy önálló, latin kiadása, egy, amelyet Emmanuel Tremelliusszal közösen adtak ki és van egy olyan fordítás variáns is, amely részben Junius, részben Tremelius és részben Theodore Beza munkája. A kollégium 19 bibliakiadásának egy másik darabja Sebastian Münster munkája, van egy példány Aria Montanus héber-latin fordításának egyik kiadásából, továbbá Luther Márton Újszövetségének egyik német nyelvű kiadása is megtalálható, akárcsak Augustinus Marloratus Újszövetségkiadása. Van egy görög-latin Újszövetség kiadás, melyről nincs bővebb információnk. Érdekessége a listának, hogy előfordul rajta egy angol nyelvű Biblia is, de nem lehet tudni, hogy melyik kiadás és kinek a fordítása.

A nagyenyedi kollégiumi összeírás 42 Bibliájából egyik sem beazonosítható pontosan, az esetek több, mint felében (26 tételnél) a fordító sincs meghatározva csak a tematika és a nyelv. A lista 4 esetben említ Vulgata-t, azonban ezekről sem tudunk meg a dokumentum nyelvénél egyebet. A dokumentum szerzőjének — jelen esetben a bibliafordító- kiadó kiléte 12 esetben derül ki. Itt is találunk 1 Vatablus féle Bibliát, 1 Ariae Montanus kiadást, 1 Pagninust, 2 Sebastian Münster

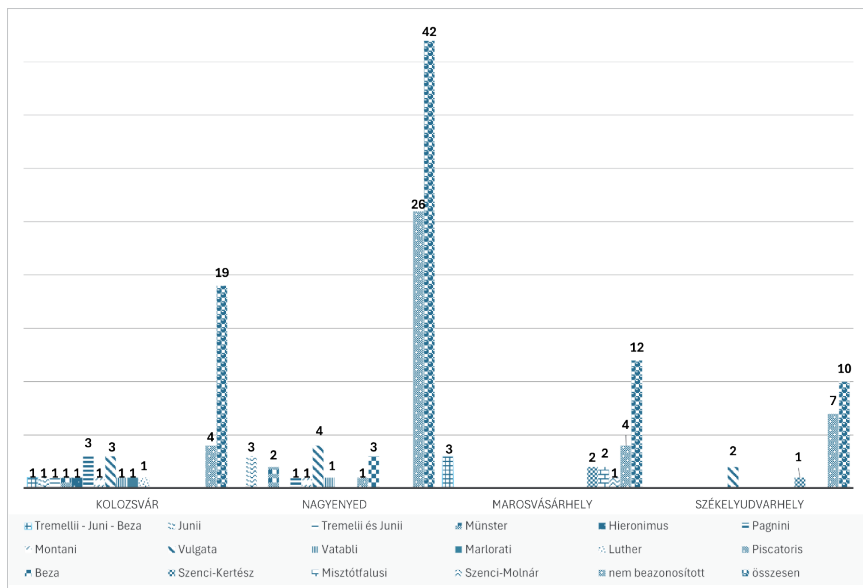
104 Az idősebb Junius Franciscusra értendő, aki francia származású, protestáns reformátor, többek közt Kálvin János és Theodore Beza tanítványa.

fordítást, 3 Franciscus Junius és 3 Thodore Beza fordítást, továbbá itt kiegészül a szerzők sora Johannes Piscator, német teológus egyik fordításával.

A marosvásárhelyi katalógusban 12 Biblia szerepel, amelyből 4 eset kivételével pontosan meg lehet határozni a címleírásból azt, hogy milyen kiadások fordultak elő. Amint azt a nyelvi összetételnél említettem, itt található a legtöbb magyar fordítás. Az 1660-61-ben Váradon elkezdett, Kolozsváron befejezett, Szenci Kertész Ábrahám által nyomtatott Bibliából (RMNy 2982) 2 darab szerepel a listán, Misztótfalusi Kis Miklós 1683-ban, Amszterdamban kiadott Bibliájából 2 példány. Van egy ötödik magyar nyelvű Biblia is, amelynek a címleírása zavaró lehet, mert elkezd a bibliai könyveket is felsorolni, azonban megjelenik benne az 1612-es évszám, amely Szenci Molnár Albert Oppenheimban kiadott (RMNy 971) változatának megjelenési dátuma, így nagy valószínűséggel erről a kiadásról van szó. A fennmaradó 3 Biblia nem magyar nyelvű: a kolozsvári listán már egyszer előforduló, Tremellus — Juniusi — Beza féle többnyelvű fordítás példányai. A különbség, hogy a kolozsvári listán szereplőnek a kiadási évét nem ismerjük, de semmiképp nem lehet azonos a két változat, mert a kolozsvári listán megjelenőt Hannoverben adták ki, ez a marosvásárhelyi három pedig az 1669. évi amszterdami kiadás.

A székelyudvarhelyi listára szintén a minimalizmus jellemző, a címleírások nem teljesek, így csak a Váradí Bibliát sikerült teljesen biztosan beazonosítani. Ezen az összeírason egyáltalán nem szerepelnek szerzők/fordítók, csupán annyi derül ki, hogy két darab Vulgata szerepel, de hogy melyik kiadás, azt nem lehet tudni.

Ha összesítjük a listákon beazonosítható szerzők/fordítók neveit és számát, akik mindegyik könyvtári listán előfordulnak, fény derül a népszerűnek mondható kiadásokra. A halvány rózsaszínnel jelölt, kiugró oszlopok a beazonosítatlan címleírások számát jelzik, így az a gyakran előforduló fordítók szempontjából irreleváns.

4. diagram: *Beazonosított fordítók/szerkesztők előfordulási aránya*

Ha megfigyeljük, akkor Marosvásárhely kivételével mindenütt kiugrik az átlós mintával jelölt oszlop, mely a különféle Vulgata kiadásokat jelzik. Ezt a Pagninus követi. Ezenkívül több könyvtárban is előfordultak a Tremellus — Junius — Beza féle verziók, Sebastian Münster fordításai, Beza önálló fordításai, valamint Pagninus és Vatablus különböző kiadásai is. A magyar nyelvű kiadások közül egyértelműen a Várdi kiadás és Misztótfalusi aranyas Bibliája dominál. A könyvlistákat megfigyelve — az Apáczai — album kivételével — észrevehető, hogy egy-egy fordítás kiadásából több példány is van az állományban. Például Marosvásárhelyen van három darab ugyanabból az Amszterdamban megjelent Tremellus — Junius — Beza változatból. Az enyedi lista 26 be nem azonosított tétele közül jellemzően 3-5 példány van ugyanabból a kiadásból. Meglátásom szerint ebből arra következtethetünk, hogy régen is a maihoz hasonló gyakorlatként, a tankönyvként használatos kiadványokból annyit szereznek be, hogy adott esetben egy-egy kisebb csoport számára elegendő legyen.

Összegzés

Amint az az iskolai könyvtárak listáinak elemzéséből kirajzolódik: a feltevéssem beigazolódott, valóban találunk mindegyik gyűjteményben Bibliát, a rekonstruált listák alapján pedig az esetek nagy részében kimutatható, hogy hol milyen nyelvű és hány darab volt. A pontos címleírások esetén az egyes fordítások kiadásra pontosan beazonosíthatóak. Azokból az esetekből, ahol a fordító vagy a kiadó személyét sikerült beazonosítani, egy fajta trend is kimutatható arról, hogy melyek voltak a legnépszerűbb fordítások és kiadások, amelyek mindegyik könyvtár rekonstruált listáján előfordulnak.

Az elemzésből kiderül, hogy a könyvtárak állományának csak egy kis hányadát teszik ki a Bibliák, viszont azok összhangban vannak a tanintézmény igényeivel: ahol lelkészképzés és főiskolai szintű oktatás zajlott, magasabb volt az idegen nyelvű (héber, görög és latin) Bibliák aránya, mint egy — egy kisebb iskola, egy-egy partikula esetén, ahol elsősorban magyar nyelven, elemibb oktatás zajlott, tehát itt magasabb a magyar bibliafordítások aránya. Ami a gyakran előforduló szerzőket, fordítókat illeti: a magyarok közül a Károli féle fordítás Váradi Bibliaként emlegetett 1661. évi kiadása és Misztótfalusi Amsterdamban nyomtatott aranyas Bibliája bizonyult a legnépszerűbbnek. A nemzetközi szerzők tekintetében mindenképp figyelemre méltó az egyébként földrajztudós, Sebastian Münster fordítása, a többnyelvű kiadások közül Granciscus Vatablus, Pagnini Santes, Franciscus Junius, Emmanuel Tremellus, valamint Theodor Béza munkái. A különböző Vulgata kiadások magas aránya szintén jellemző, de nem is meglepő, hiszen a Tridenti zsinat miatt a katolikusok ezt propagálták.

A téma jövőbeni kutatását illetően érdemesnek tartom hasonló elemzést végezni a más felekezetű (pl. unitárus) iskolák rekonstruált listái alapján, továbbá érdekes lenne megvizsgálni a magán-, illetve főúri tudóskönyvtárak rekonstruált állományát is. Ezt követően össze lehetne hasonlítani az elemzéseket, amiből ki lehetne mutatni, hogy kik voltak azok a bibliafordítók vagy melyek voltak azok a kiadások, amelyek a legtöbb fejedelemségkori könyvtárban előfordultak.

Felhasznált szakirodalom

Ács, 2019.

Ács Pál: Keresztény humanizmus vagy előreformáció?: A magyar erasmista bibliafordítók. In: Ige-Idők — A reformáció 500 éve. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2019. 156–164. p.

- Balogh*, 1872. *Balogh Ferenc*: A magyar protestáns egyház történelem részletei a reformáció korától jelenig. Debreczen, a szerző magánkiadása, 1872. Reprint kiadás: Históriaantik Könyvesház, 2012.
- Balogh–Horn*, 2021. *Balogh Judit – Horn Ildikó*: Fejedelmi oktatáspolitikai és az erdélyi középfokú oktatás. In: Oktatás Erdélyben — az elmélettől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig. Erdélyi évszázadok. A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve. VI. Kolozsvár, 2021. 63–114. p.
- Barton*, 2020. *Barton, John*: A Biblia története. A világ legnagyobb hatású könyve. Bp., 2020. 568. p.
- Bartók*, 2016. *Bartók István*: „... a széthúzások pusztító viharában...”: Adalékok Sylvester János Újszövetség-fordításának bécsi kiadásához. In: In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére. Szerk.: Bitskey István et alii. Debrecen, 2016. 101–105. p.
- Benda*, 1990. *Benda Kálmán*: A Vizsolyi Biblia és kora. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk.: Barcza József. Bp., 1990. 9–17. p.
- Benyik*, 2018a *Benyik György*: A Biblia szerepe az oktatástörténetben. In: Keresztény Magvető 124. (2018) 2. sz. 175–200. p.
- Benyik*, 2018b *Benyik György*: A Vulgata a katolikus egyházban, különös tekintettel a Tridenti Zsinat bibliai kánonra vonatkozó vitájára. In: Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. 11. Debrecen, 2018. 77–103. p.
- Cserbik*, 2018. *Cserbik János*: A Biblia évszázada. Szentírás-fordítások a reformáció korából. Bp., 2008.
- Galamb*, 2009. *Galamb György*: A Huszita biblia és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez. In: Egyháztörténeti Szemle, 10. (2009) 2. 3–12. p.
- Gáborjáni*, 2008. *Gáborjáni Szabó Botond*: Biblia és olvasás. Bp. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 17. (2008) július. 3–17. p.

- Haag*, 1989. *Haag, Herbert*: Bibliai lexikon. Apostoli Szentszék könyvkiadó. Bp., 1989. 619–622. p.
- Hubbard*, 1947. *Hubbard, Alice Philena*: „The Bible of Vatable” In: *Journal of Biblical Literature*, 66. (1947) 2. 197–209. p.
- Jankovics–Zvara*, 2009. *Jankovics József – Zvara Edina*: Sok jámbor kívánsa, ha e szent bibliát magyar nyelven láthatnája és olvashatnája. In: *Iskolakultúra*, 19. (2009) 3-4. 138–147. p.
- Kőrösi*, 2022. *Kőrösi Ferenc*: Szent Biblia: Heltai Gáspár és munkatársai fordításában. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 126. (2022) 1. 112–116. p.
- Kurta*, 2002. *Kurta József*: A Várad Biblia története. Nagyvárad, 2002.
- Mészöly*, 1916. *Mészöly Gedeon*: Új Nyelvemléktár 1. Bp., 1916.
- Molnár*, 2000. *Molnár József*: Az Aranyas Szent Biblia históriája. In: *Uő: Misztótfalusi Kis Miklós*. Bp., 2000. 104–129. p.
- Monok et al.*, 1991. *Monok, István et al.*: Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (16/2). Szeged, 1991.
- Monok et al.*, 1994. *Monok, István et al.*: Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (16/3). Szeged, 1994.
- Oláh*, 2014. *Oláh Róbert*: Bibliák a kora újkori református lelkészi könyvtárakban. In: *Egyháztörténeti szemle*, 15. (2014) 3. 8–23. p.
- Pecsuk*, 2020. *Pecsuk Ottó*: A bibliafordítás története 1950 előtt. In: *Uő: Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Bp., 2020. 82–109. p.
- Péntek*, 2009. *Péntek János*: A Grammatika pillanata Üdvözlét Kolozsvárról Sylvester János Grammatikájának 470. évfordulóján. In: *Iskolakultúra* (2009), 10. 76–79. p.
- Szabó*, 1989. *Szabó Flóris*: Huszita-e a Huszita Biblia? In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93. (1989) 1–2. 118–135. p.

- Tóth*, 1994. *Tóth Kálmán*: Bibliafordítás. Bibliamagyarázás. Bp., 1994. 180. p.
- Zvara*, 2003. „Az keresztyén olvasóknak”: magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból. Sajtó alá rendezte és az azonos című bevezető tanulmányt írta: Zvara Edina. Szerk.: Jankovics József. Bp., 2003.
- Zvara*, 2006. *Zvara Edina*: A Biblia magyar nyelven a XV–XVII. században. In: Ércnél maradandóbb. Bp., 2006. 5–21. p.
- Zvara*, 2017. *Zvara Edina*: „Az magyar népnek keresztyén hűtben való ípülésire.” Sylvester János Újszövetség-fordítása. In: Új testamentum. Bp., 2017. 767–781. p.
- Wursten*, 2011. *Wursten, Dick*: Francois Vatable, so much more than a name. In: Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance, 73. (2011) 3. 557–591. p.

